

Uskotko sukupuoleen?

Gendlerin ausomus sukupuolen performatiivisuuden mentaalisena
mekanismina

JAANA VIRT
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Filosofian pro gradu -tutkielma
Lokakuu 2014

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

JAANA VIRTÄ: USKOTKO SUKUPUOLEEN? Gendlerin ausomus sukupuolen performatiivisuuden mentaalisenä mekanismina

Pro gradu -tutkielma, 123 s.

Filosofia

Lokakuu 2014

Tamar Szabó Gendler esittelee käsitteen ausomus (engl. *alief*) artikkeleissaan ”Alief and Belief” ja ”Alief in Action (and Reaction)” vuodelta 2008. Gendler tiivistää ausomuksen viittaavan mielentiloihin, jotka ovat karkeasti määriteltynä ”synnynnäisiä tai tavaksi tulleita taipumuksia vastata (mahdollisesti oikein tulkittuihin) esillä oleviin ärsykkeisiin tavoilla, jotka ovat automaattisia ja assosiativisia” (2012b, 763). Ausomukset sisältävät usein kolme komponenttia: asiasisällön, tunnesisällön ja toimintataipumuksen. Suuri osa ihmisten ausomuksista on omaksuttuja tai opittuja reagoititapoja. Ausomuksen käsite rinnastuu uskomuksen, halun ja kuvitelman kaltaisiin mielentiloihin kuvaaviin käsitteisiin selitettäessä yksilön toimintaa, ja sen avulla pystyy tuomaan uutta näkökulmaa arkipsykologiseen keskusteluun, jossa ihmisen toimintaa selitetään perinteisesti uskomus–halu-parilla.

Sukupuoli on yksilön ominaisuus, jonka mielletään liittyvän suvullisesti lisääntyvien eliöiden lisääntymiseen, ja sen ominaisuudet vaihtelevat eläinlajista toiseen. Ihmislajin kulttuurisuus aiheuttaa kuitenkin sen, että ihmisellä sukupuoli liittyy pääasiassa muuhun kuin lisääntymiseen, ja sen merkitys on ihmisyksilön ja -yhteisön arjessa suuri. Mitä sukupuoli ihmisellä varsinaisesti on, on tutkittu monelta kannalta, ja Judith Butlerin sukupuolen performatiivisuusteorian mukaan sukupuoli on asia, joka tehdään toistamalla yhteisössä sukupuolitettuja performatiiveja, jotka ovat diskursiivisia ja opittuja.

Tutkielmassani yhdistän Gendlerin näkemyksen ausomuksesta Butlerin teoriaan sukupuolen performatiivisuudesta. Esitän ausomuksen olevan mentaalinen mekanismi, jolla yksilö pääasiassa performoi sukupuolta, mieltää asiat sukupuolitetuiksi ja asettaa muille sukupuolen heidän performointinsa perusteella. Yksilön havaitessa toisen ihmisen toisesta aktivoituvat ausomukset sisältävät hänelle asetetun sukupuolen ja usein, performoiko toinen sitä vallalla olevien diskurssien mukaan. Nähdessään asian, kuten yksilön tai esineen, ihminen usein liittää sen kategoriaan mies tai nainen, vaikkei tiedä miten sen tekee tai minkä perusteella. Ihmiselle ausottu sukupuoli vaikuttaa siihen, kuinka toista kohtaan käyttäytyy, mitkä toisen teot mieltää oikeanlaisiksi, ja mitä oletuksia hänestä tekee. Yksilön itselleen asettama sukupuoli vaikuttaa esimerkiksi siihen, millaisia toimintavaihtoehtoja ihminen ausoo itsellään olevan, jotka on usein opittu vallalla olevista diskursseista.

Avainsanat: ausomus, alief, Tamar Szabó Gendler, Judith Butler, sukupuoli, performatiivisuus, arkipsykologia, psykologian filosofia

Sisällys

1. JOHDANTO	1
2. AUSOMUS	4
2.1 ESITTELY	4
2.1.1 Miten ausomus eroaa uskomuksesta	10
2.1.2 Miten ausomus eroaa kuvitelmasta.....	12
2.1.3 Ausomuksen suhde haluun	14
2.1.4 Miksi ausomuksia ovat sekä tavat että vaistot.....	15
2.1.5 Norminvastaiset ja norminmukaiset ausomukset.....	18
2.2 AUSOMUS JA KAKSOISPROSESSITEORIAM	20
2.3 AUSOMUKSEN FILOSOFISIA RINNAKKAISTEORIOITA JA SUHDE INTUITIOON.....	23
2.4 AUSOMUKSEEN KOHDISTUVA KRITIIKKI.....	25
2.4.1 Gendlerin ausomusartikkeleissa olevia ongelmia	32
2.4.2 Brownsteinin ja Madvan ausomuksen uudelleen määrittely	35
2.5 AUSOMUKSEN SOVELLUKSIA.....	37
2.5.1 Kriegelin moraaliset ausomukset.....	39
2.5.2 Haug ja ausomus plasebovaikutuksen selittäjänä.....	41
2.5.3 Gendler ausomuksesta tahdonvastaisen rasismien mekanismeina.....	42
2.6 MUITA HUOMIOITA AUSOMUKSESTA	44
2.6.1 Ausomuksen ominaisuuksia	45
2.6.2 Ausomuksen mahdollisia sovelluksia	46
2.6.3 Ausomus, vaihtoehdot ja sosiaalinen rakentuneisuus.....	48
2.7 AUSOMUKSEN YHTEENVETO	50
3. SUKUPUOLI JA SUKUPUOLEN PERFORMATIIVISUUS	52
3.1 JOHDATUS SUKUPUOLEEN	53
3.1.1 Eläinlajien erilaisia sukupuolen määräytymisiä	54
3.1.2 Ihmislajin sukupuolen erityispiirteitä	56
3.2 SUKUPUOLI FILOSOFIAN HISTORIASSA	59

3.3 KOLME NÄKÖKULMAA SUKUPUOLEEN	64
3.3.1 Biologinen determinismi	65
3.3.2 Biologinen ja sosiaalinen sukupuoli	67
3.3.3 Sukupuoli tekemisenä.....	70
3.4 BUTLER JA SUKUPUOLEN PERFORMATIIVISUUS	72
3.4.1 Genealogia	73
3.4.2 Diskursiivisuus	74
3.4.3 Kielen performatiivit	75
3.4.4 Butlerin kritiikki biologisen ja sosiaalisen sukupuolen erottelulle.....	76
3.4.5 Sukupuolen performatiivisuus	78
3.5 SUKUPUOLEN YHTEENVETO	81
4. AUSOMUS SUKUPUOLEN PERFORMATIIVISUUDEN MEKANISMINA.....	83
4.1 JOHDATUS SUKUPUOLEN AUSOMISEEN	84
4.1.1 Ihminen kulttuurisena olentona	85
4.2.1 Sukupuolittaminen ja sukupuoli ominaisuutena	87
4.2 SUKUPUOLIAUSOMUKSET, -USKOMUKSET, -KUVITELMAT JA -HALUT	89
4.3 SUKUPUOLEN ASETTAMINEN JA MUU TEKEMINEN AUSOMALLA	94
4.4 SUKUPUOLEN PERFORMATIIVISUUDEN AUKIPURKU AUSOMUKSEN AVULLA	98
4.4.1 Genealoginen ja diskurssien mukainen ausominen.....	99
4.4.2 Ausomus kielen ja sukupuolen performatiiveissa	101
4.4.3 Sukupuolen performatiivisuus ausomalla	103
4.5 AUSOMUS, SUKUPUOLINORMIT JA BUTLERIN NORMATIIVISUUSARGUMENTTI.....	106
4.6 AUSOMUS JA SUKUPUOLITTUNEET VAIHTOEHDOT	109
4.7 SUKUPUOLEN AUSOMISEN YHTEENVETO	114
5. LOPUKSI	116
LÄHTEET.....	119

1. Johdanto

Kuvittele käveleväsi tavallisena päivänä jalkakäytävällä pitkin Hämeenkatua. Ihmisiä kulkee ohitsesi, mutta olet keskittynyt ajatuksiisi etkä kiinnitä heihin erityistä huomiota. Ajatustesi keskelläkin osa sinusta kuitenkin havainnoi lähiympäristöösi tulevat ihmiset, ja jos ei muuta, estää kävelemästä heitä päin ja auttaa pitämään tietyn vähimmäisetäisyyden heihin. Kuvittele toinen tilanne, jossa kävelet yksin ajatuksiisi vaipuneena harvassa metsässä. Väistät automaattisesti vastaasi tulevia puita, mutta tällöin ei ole tärkeää, miltä etäisyydeltä ne ohitat tai mikä puun laji on, merkityksellistä on vain fyysisen törmäyksen esto. Puiden ohittaminen metsässä eroaa ihmisten väistämisestä, vaikka kumpaankaan ei erityisemmin kiinnitä huomiota sitä tehdessään. Jollain tasolla vastaantulevien ihmisten ominaisuuksiin kiinnittää huomiota, vaikka sen kutsuminen tahalliseksi ei oikealta tuntuisikaan kun on keskittynyt omiin ajatuksiin. Huomio kiinnittyy vastaantulijaan eri tavalla, jos tämä on lapsi, keppiin tukeutuva vanhus, tai jos hän liikkuu horjuen. Jos hän on päämäärätietoisesti eteenpäin kävelevä aikuinen, huomiomme ei välttämättä kohdistu häneen millään tasolla, ja ainoastaan pidämme häneen automaattisesti riittävän etäisyyden. Yksi kategoria, johon vastaantulijan automaattisesti sijoittaa, on sukupuoli. Vaikka häntä vilkaisisi vain lyhyesti ja senkin sivusilmällä, hänet lähes poikkeuksetta asettaa naiseksi tai mieheksi. Tutkielmani tarkoituksena on kiinnittää huomio tämän tyyliin automaattisiin reaktioihin, antaa niille nimi ja tuoda esiin, kuinka suureen osaan arkipäiväisistä toiminnoistamme automaattiset kategorisoinnit ja reagoinnit vaikuttavat. Yksityiskohtaisemman analyysini kohteena on sukupuoli, sillä se on yksi ihmisen moniulotteisimmista automaattisista kategorioinneista, jotka vaikuttavat yksilön ja yhteisön kaikilla tasoilla.

Kerron lyhyesti luvussa 1, mitä tutkielmassani teen ja mistä näkökulmasta, sekä esittelen Tamar Szabó Gendlerin ja Judith Butlerin taustoja. Luvussa 2 esittelen Gendlerin kahdessa vuonna 2008 julkaisemassa artikkelissa ”Alief and Belief” ja ”Alief in Action (and Reaction)” kehittämän käsitteen ”ausomus” (verbinä ausoa, engl. *alief*), sen rinnakkaiserotteluita, kritiikkiä, sovelluksia ja omaa tulkintaani siitä. Luvussa 3 esittelen sukupuolta eri kannoilta ja kuinka sitä on käsitelty filosofian historiassa, jonka jälkeen esittelen kolme eri tapaa mieltää sukupuolen metafysiikkaa. Luvun pääpaino on Butlerin teoriassa sukupuolen performatiivisuudesta, jonka mukaan ihmisen sukupuoli tuotetaan jatkuvissa toistamisen operaatioissa, jolloin se ja siihen liitetty ominaisuudet

alkavat näyttää luonnollisilta. Butlerin teoria on tutkielmani kannalta oleellinen, sillä se mahdollistaa sukupuolen tutkimisen ensimmäisen persoonan näkökulmasta, toisin sanoen kuinka yksilö mentaalisesti tuottaa sukupuolen ja asettaa sen maailmaan. Luvussa 4 esitän ausomuksen olevan mentaalinen mekanismi, jolla ihminen tämän tekee. Esittelen, kuinka yksilön ausomat vaihtoehdot noudattavat usein opittuja sukupuolittuneita normeja, ja puran auki Butlerin teorian ausomuksen käsitteen avulla yksilölähtöisesti. Koska sukupuoli yksilön ymmärryksen kohteena on hänen maailmaan asettama ominaisuus, se voidaan mieltää toisin, ja tämä mahdollistaa muutoksen sukupuolissa sekä yksilön että yhteisön tasolla. Toisin sanoen esittelen, kuinka ihminen ausoo sukupuolen ja siihen liittyvät ominaisuudet sekä itsellään että muilla, ja kuinka nämä sukupuolittuneet ausomukset ovat pääosin kulttuurisia, kontingentteja ja jatkuvan muutoksen alaisia, vaikka ne koetaan itsestään selviksi ja usein biologisiksi. Tehdäkseni tämän olen kokenut tarpeelliseksi kehittää uusia termejä, ja esimerkiksi käsitteet sukupuoliperformatiivi ja sukupuoliausomus ovat minun, eikä niitä löydy Gendleriltä tai Butlerilta.

Tamar Szabó Gendler (s. 1965) ja Judith Butler (s. 1956) ovat merkittäviä yhdysvaltalaisia filosofejia. Heidän tuotantonsa ovat laajoja, ja käsittelen niistä vain murto-osaa. Gendlerin ja Butlerin ajattelu poikkeavat toisistaan radikaalisti alkaen siitä, että he nojaavat filosofian eri perinteisiin. Gendler on filosofian professorina Yalen yliopistossa, ja hänen kirjoituksensa ovat akateemista analyttistä filosofiaa. Hänen pääalojaan ovat psykologian filosofia, epistemologia ja metafysiikka, ja hän viittaa usein filosofian historiaan. Hänen tapansa kirjoittaa on suoraviivaista, helppolukuista ja kirjoitettu usein ensimmäisessä persoonassa. Viihdyttävän havainnollistavat esimerkit ovat suuressa osassa Gendlerin suoraan lukijaa puhuttelevaa filosofiaa. Butler on Kalifornian yliopistossa retoriikan ja kirjallisuuden professorina. Hänet mielletään postmoderniksi mannermaisena feministisen filosofian edustajaksi, ja hänen ajattelunsa taustalla on monia 1900-luvun ranskalaisia ajattelijoita. Vaikka hänen ajattelunsa on merkittävää akateemisen filosofian sisällä, sen voimakkain vaikutus on sen ulkopuolella. Hänen kirjoitustapansa on tiivistä, lauseet pitkiä ja monitasoisia, ja hän kirjoittaa tekstinsä useimmiten passiivissa piilottaen sen kirjoittajan. Butlerin ajattelu menee usein metatasolle, eikä hän käytä paljoa esimerkkejä.

Vaikka Gendlerin ja Butlerin tavat tehdä filosofiaa ovat kaukana toisistaan, Gendlerin teorian ausomuksesta ja Butlerin teorian sukupuolen performatiivisuudesta voi sovittaa yhteen, jonka lisäksi niissä on yhteisiä huomion kohteita. Koska koulutukseni on keskittynyt analyttiseen filosofiaan ja gendlermäinen kirjoitus- ja ajattelutapa ovat itselleni läheisempiä, tulkiten Butlerin

sukupuolen performatiivisuusteoriaa Gendlerin ausomuksen pohjalta. Tämä kaventaa sukupuolen performatiivisuusteorian kattamisalaa, mutta mahdollistaa sen helpomman mielletävyyden yksilöpsykologian kannalta. Molemmat näkemykset ovat kuitenkin luvussa 4 enemmän taustalla kuin suoran tulkinnan kohteena. Butlerin teorian keskiössä ovat diskursiivisuus, teot, toisto, normatiivisuus ja subjektin purkaminen ja Gendlerillä mielentilat ja mentaaliset asenteet, arkipsykologia, toimintataipumukset, tavat ja automaattisuus. Itselleni keskeinen on toimiva yksilö, sekä siihen liittyvät yksilön fenomenaaliset tilat, yksittäiset performatiivit ja yksilön kokemat toimintavaihtoehdot, joissa olen kiinnostunut mekanismeista, joilla ne yksilölle muodostuvat sekä niihin liittyvistä esimerkiksi normatiivisuuden kokemuksista. Kun yhdistetään minun, Butlerin ja Gendlerin ajattelun keskeiset elementit, keskiöön nousevat yksilön teot, jotka seuraavat hänen automaattisten asia- ja tunnesisältöisten toimintataipumustensa (ausomusten) aktivoitumisesta, yksilön diskursseista oppimien asioiden omaksuminen vallalla olevia normeja noudattaviksi itsestään selvyyksiksi, ja kuinka tämä aiheutuu siitä, että yksilö havaitsee ympärillään toistettavan samankaltaisia tekoja, joita hän toistaa itse ausomustensa pohjalta improvisoiden.

Sukupuoli ja seksuaalisuus liitetään toisiinsa erottamattomasti. Sana sukupuolisuus viittasi suomenkielessä aiemmin seksuaalisuuteen, ja esimerkiksi sukupuolinen suuntautuminen on vanha ja harhaanjohtava termi seksuaaliselle suuntautumiselle. Tässä tutkielmassa käsittelen seksuaalisuutta vain pinnallisesti esimerkeissä, ja pyrin käsittelemään sukupuolta seksuaalisuudesta irrallaan. Koska luvussa 4 käsittelen sukupuolta yksilölähtöisesti tutkien miten yksilö tekee sukupuolta ja asettaa sen maailmaan, kysymykset sukupuolittuneiden ominaisuuksien esimerkiksi sisäsyntyisyydestä jäävät käsittelyni ulkopuolelle. Eri sukupuolten väliset mahdolliset ei-kulttuuriset erot ovat joko suhteellisia, jolloin ne ovat tilastollisia keskimääräisyyksiä (sukupuolella S on ryhmänä ominaisuutta x enemmän kuin sukupuolella S'), eivätkä sellaisina kerro yksilön ominaisuuksista paljoa, tai ne ovat ominaisuuksia, jotka yksilö oppii vasta opittuaan kulttuuriset sukupuolierot yhteisössä, kuten esimerkiksi millainen sukupuolikromosomisto tai -elimet miehillä tai naisilla yleensä on, jotka ovat arkisen kanssakäymisen kannalta harvoin oleellisia (ihmisellä on harvoissa tilanteissa suora havainto toisen sukupuolielimistä tai -kromosomistosta), jolloin ne eivät pysty vaikuttamaan kuin epäsuorasti oletusten kautta.

2. Ausomus

Tamar Szabó Gendler esittelee uuden käsitteen ”ausomus” (engl. *alief*) kahdessa vuonna 2008 julkaistussa artikkelissaan ”Alief and Belief” ja ”Alief in Action (and Reaction)”. Hän viittaa ausomuksella ihmisillä ja muilla eläimillä oleviin tietynlaisiin mielentiloihin, ja ne ovat karkeasti määriteltynä ”synnynnäisiä tai tavaksi tulleita taipumuksia vastata (mahdollisesti oikein tulkittuihin) esillä oleviin ärsykkeisiin tavoilla, jotka ovat automaattisia ja assosiatiivisia”. (Gendler 2012b, 763). Suurin osa ihmisten ausomuksista on omaksuttuja tai opittuja reagointitapoja, mutta mahdollisesti myös vaistomaisia, ei-opittuja ausomuksia on.

Luvussa 2.1 esittelen Gendlerin ausomuksen käsitteen havainnollistaen sitä esimerkein. Kerron, miten se eroaa uskomuksesta ja kuvitelmasta ja mikä on sen suhde haluun, ja miksi ausomuksia ovat sekä tavat että vaistot, ja osoitan, ettei näiden välinen ero ole selkeä. Lisäksi puran auki Gendlerin käsitteet norminmukainen ja norminvastainen ausomus. Luvussa 2.2 esittelen kaksoisprosessiteorian, joka on kognitiivisen ja sosiaalisen psykologian puolelta eräänlainen ausomuksen rinnakkaisteoria. Kerron, miten sitä on käsitelty ausomuksen yhteydessä ja mikä on sen suhde ausomukseen. Luvussa 2.3 kerron ausomuksen filosofisista rinnakkaiserotteluista, ja esittelen ausomuksen suhdetta intuitioon. Lisäksi kerron, miksi valitsin juuri ausomuksen havainnollistamaan sukupuolen tekemistä. Luvussa 2.4 esittelen ja kommentoin osaa ausomusta kritisoinneesta kirjallisuudesta. Luvussa 2.5 esittelen ausomuksen käsitteen sovelluksia, joista käsittelen tarkemmin sovellukset lääkkeiden lumevaikutuksen, moraaliristiriitojen ja tahdonvastaisen rasmin tutkimuksessa. Luvussa 2.6 kirjoitan huomioitani ausomuksesta tuoden esiin sen ominaisuuksia, joita ei ole muualla käsitelty, ja esittelen ausomuksen mahdollisia filosofisia sovelluskohteita. Päätän luvun esittelemällä tapani soveltaa ausomusta sosiaalisesti rakentuneiden asioiden mentaalisenä mekanismina. Luvussa 2.7 teen lyhyen yhteenvedon.

2.1 Esittely

Kuvittele seisovasi Grand Canyonin yläpuolelle rakennetulla tasanteella. Tasanne koostuu läpinäkyvästä lasilattiasta ja -kaiteista, ja sen alapuolella on noin 200 metrin pystysuora pudotus. Kyseessä on kuuluisa turistikohde. Olet tullut paikalla varta vasten kävelläksesi tasanteella, ja toki nauttimaan samalla maisemista. Uskot ja tiedät sen olevan turvallinen, ja katsoessasi eteenpäin

näet muiden kävelevän sillä vahingoittumattomina. Kuitenkin nähdessäsi lasin läpi alapuolellasi olevan pudotuksen todennäköisesti koet pelkoa ja tuntuu kuin kehosi huutaisi ”Liian korkealla. Ei turvallinen paikka. Lähde pois!”.¹ Kuvittele toinen tilanne, jossa psykologisen kokeen tekijä pyytää sinua allekirjoittamaan sopimuksen, jossa lupaat luovuttaa sielusi paholaiselle. Vaikka et uskoisi paholaiseen tai edes sieluun, ja sopimuksessa mainitaan, ettei se ole aito sopimus minkään entiteetin kanssa, sen allekirjoittaminen ei ole yhtä helppoa ja miellyttävää kuin nimen kirjoittaminen esimerkiksi paperiin, jossa osoitat osallistuneesi kyseiseen tutkimukseen.² Kuvittele kolmas tilanne, jossa kuulet Suomen voittaneen vuoden 2014 miesten jääkiekon maailmanmestaruuden voittamalla Venäjän finaalipelissä. Vaikka et olisi lainkaan kiinnostunut kyseisestä lajista, etkä mieltäisi itseäsi kansallismieliseksi ihmiseksi, todennäköisesti huomaat osan itsestäsi reagoivan ”Suomi voitti MM-kultaa. Hyvä juttu! Illostu.”

Oletko koskaan pelannut pingistä tai muuta peliä, jossa sinun pitää tietää, minne pallo on menossa? Kun vastapelaaja osuu syöttämäsi palloon, sinulla ei ole usein aikaa pohtia, minne se lentää. Sinulla ei myöskään ole aikaa (tai kykyä) pohtia, miten pitkä kädessäsi oleva maila on ja missä kulmassa sinun pitää sitä käyttää palauttaaksesi pallon takaisin verkon yli. Kuitenkin sen osaat harjoittelun jälkeen tehdä. Kiinnostava piirre on, että opit reagoimaan vastustajan tulevaan palautukseen ennen kuin hän osuu palloon. Pelin kuluessa tavanomaisesti tätä ei huomaa, mutta kun pelin nopeuden kiihtyessä vastustajasi yhtäkkiä saakin palautettua lähes mahdottoman lyönnin, voit huomata, että lihaksesi olivat ehtineet rentoutua sen hetken aikana, joka kului oman lyöntisi ja vastustajan lyönnin välillä, ja niiden saaminen takaisin toimintaan on työn takana. Tuntuu kuin kehosi olisi tietoisuutesi osallistumatta todennut lähes samalla hetkellä kun oma mailasi osui palloon ”Pallo ei tule takaisin. Saat tauon! Rentoudu.”. Samankaltainen tulevaisuuteen viittaava oletus tulee ilmi, kun muuhun toimintaan keskittyen kävelee rappusia, jotka loppuvat ennen kuin olettaa, ja lähes kompastuu omiin jalkoihinsa. Oletustaan rappusten loppumisesta ei kuitenkaan havaitse ennen kuin huomaa, ettei se päde.

Sorsat ovat tuttu näky Suomen puistoissa. Lähestyessäsi sorsaa se alkaa tietyn pisteen ohitettuaasi liikkua laiskanoloisesti sinusta poispäin. Puistoissa olevat sorsat ovat tottuneet ihmisiin, ja on

---

¹ Esimerkki otettu Gendleriltä (2008a, 634). Kyseinen turistikohde on olemassa ja nimeltään Grand Canyon Skywalk. Se on hevosenkengänmallinen tasanne, jota pitkin turistit kulkevat. Gendler kertoo, että siellä myydään \$20 hintaan turisteista otettuja matkamuistovalokuvia, joissa lukee ”I did it!!!”.

² Esimerkki otettu Gendleriltä (2008b, 556). Tilannetta on testattu psykologisissa kokeissa.

epätodennäköistä, että se varsinaisesti pelkäisi sinua tai kokisi sinua uhaksi. Se ei myöskään mieti käsitteellisesti, että ”Aikookohan tuo ihminen tehdä minulle pahaa? Siirrynpä hiukan kauemmaksi”. Todennäköisesti sorsan mielessä liikkuu ”Tuo ihminen tuli liian lähelle. Pakko kai liikkuu. Siirry kauemmas.” Kissat innostuvat usein laserosoittimen valopisteestä ja jahtaavat sitä innoissaan jonkun niitä leikittäessä. Kuvitteleeko kissa valopisteen olevan saalis? Tuskin, sillä kissa huomaa nopeasti, ettei se voi pyydystää pistettä, ja jo kissanpennut telmivät leluilla tietäen, etteivät ne ole ruokaa. Kuitenkin kissat jaksavat yhä uudestaan juosta pisteen perässä, kunnes sillä kertaa kyllästyvät. Miksi kissa innostuu valopisteestä niin paljon? Vaikuttaa siltä, että kissa reagoi pisteen nähdessään ”Houkuttelevasti liikkuva asia. Jännää! Ala jahdata.” ilman suurempaa mielenkiintoa siihen, millainen entiteetti valopiste on. Kun parin kuukauden ikäisen ihmisvauvan silmien eteen menee ja katsoo häntä hymyillen, vauva alkaa hymyillä takaisin. Tämä tapahtuu ennen kuin vauvalla on kykyä tehdä eroa itseensä ja muihin, ja ennen kuin vauva osaa varsinaisesti ajatella toisen ottavan häneen ystävällismielistä kontaktia. Hymy vaikuttaa herättävän vauvassa automaattisen vasteen ”Näen hymyn. Ilostu! Hymyile.”.

Tutkimuksissa on havaittu, että jos ihmisen ajatukset on ensin johdettu heidän ystäviinsä, he auttavat tuntematonta ihmistä todennäköisemmin kuin ihminen, jonka ajatuksia ei ole johdettu hänen ystäviinsä. Ihmiset alkavat puhua hiljaisemmalla äänellä, jos heille näytetään kuvaa kirjastosta. Jos ihmiset on laitettu kokeessa käsittelemään lauseita, joissa on vanhuuteen liitettyjä sanoja (esimerkiksi ryppy ja eläkeläinen), he kävelevät seuraavaan kohteeseen hitaammin kuin ihmiset, joiden lauseissa oli neutraaleja sanoja. (Gendler 2008a, 659–660.) Ihmiset ovat myös huomattavasti epätarkempia tikan heittäjiä, jos he heittävät tikkaa kohti läheisensä kuvaa, aivan kuin he jollain tasolla mieltäisivät tikan vahingoittavan kuvassa olijaa ja reagoisivat ”Läheistäni kohti suuntautuva vahingoittava teko. Vaarallista ja harkitsematonta. Älä heitä!” (Gendler 2008a, 636, 641). Näihin ja moniin vastaaviin asioihin Tamar Szabó Gendler viittaa käsitteellä *ausomus*.

Gendler esittelee kahdessa vuonna 2008 julkaistussa artikkelissaan ”Alief and Belief” ja ”Alief in Action (and Reaction)” kehrittelemänsä uuden käsitteen ”ausomus” (engl. *alief*).³ Ausomus on

---

³ *Alief* tulee sanoista *belief* ja *automatic*, *assosiative*, *antecedent* jne. (Gendler 2008a, 641). Pitkän pohdinnan jälkeen suomensin sen ausomukseksi (verbinä *ausoa*), jossa yhdistyvät sanat uskomus ja automaattinen. Suomennos kunnioittaa termin *alief* muodostustapaa ja toimii sekä verbinä että substantiivina paremmin kuin muut harkitsemani vaihtoehdot. Se ei ole liian samankaltainen muiden sanojen kanssa sekoittuakseen niihin, sillä esimerkiksi *asomus* olisi verbinä *asoa*, joka on lähellä verbiä *asua*, ja *askomus* liian lähellä *uskomusta* (ja verbinä *kyseenalainen*).

synnynnäinen tai tavaksi tullut taipumus reagoida tietynlaiseen ärsykkeeseen tietyllä tavalla. [Ausoa] on olla mielentilassa, joka on [...] assosiatiivinen, automaattinen ja *a*-rationaalinen. Kategoriana ausomukset ovat tiloja, jotka jaamme ei-ihmis-eläinten kanssa; ne edeltävät kehityksellisesti ja käsitteellisesti muita kognitiivisia tiloja, joita organismille mahdollisesti ilmaantuu. Tyypillisesti ne ovat myös tunnepitoisia ja toimintaa tuottavia. (Gendler 2008b, 557.)⁴

Assosiatiivisella ja automaattisella Gendler tarkoittaa, että ausomus kehittää mieleen tuleville mielikuville vastineita automaattisesti ilman tietoista pyrkimystä tai vastineesta tietoiseksi tulemistä. A-rationaalisuus viittaa siihen, etteivät ausomukset ole rationaalisia tai irrationaalisia itsessään, vaan määreen voi liittää vasta niistä mahdollisesti aiheutuviin asioihin. Ihmisten ja muiden eläinten ausomukset eivät laadullisesti eroa toisistaan, samoin kuin eivät vauvan ja aikuisen ihmisen ausomukset.⁵ Evoluutiivisesti ausomukset kehittyivät ennen uskomuksia. Täten vaikka Gendlerin mukaan ausomusten sisällön voi jossain määrin esittää kielellä, ne eivät ole kielellisiä, ja kaikki oliot, jotka pystyvät vastaamaan eri tavoin ympäristössään oleviin ominaisuuksiin, omaavat ausomuksia. Ausomuksen alustava määritelmä päättyy: ”Tyypillisesti ne ovat myös tunnepitoisia ja toimintaa tuottavia”. Ausomukset tyypillisesti siis käynnistävät jonkinlaisen taipumuksen toimia, ja Gendlerin mukaan ne voivat tehdä näin ilman varsinaista halua toimia. Jos ausomuksen ehdottama toiminta on ihmisen tietoisien kontrollin alaista, yksilö voi estää sen alkamisen, mutta esimerkiksi katsoessaan jalkojensa alla avautuvaa 200 metrin pudotusta, ihminen ei pysty estämään itseään jännittymästä. (Gendler 2008b, 557–558.) Ausomuksella voidaan viitata taipumukseen saada ausomus sekä tällä hetkellä läsnä oleviin ausomuksiin (*occurrent*) (Gendler 2008a, 642) kuten uskomuksellakin. Ausomus siis viittaa mielentilaan, mikä subjektille tulee hänen ausoessaan juuri nyt jotain, sekä mielentilaan, joka subjektille tulisi, jos hän olisi tilanteessa, jossa ausomus aktivoituisi (vrt. uskon maan pallonmuotoisuuteen, kun aktiivisesti ajattelen sitä, sekä kun teen jotain muuta, enkä ajattele sitä).

Perinteiset propositionaaliset asenteet ovat kaksipaikkaisia ollen muotoa ”X uskoo *a*” tai ”Y toivoo *b*”. Ausomus ei ole propositionaalinen asenne, ja siihen liittyy muutakin kuin sen asiasisältöinen kuvaus. Gendler esittää ausomuksen olevan tyypillisimmillään nelipaikkainen mielentila ”X ausoo *r*, *a*, *d*”, jossa *r* esittää tilanteen asiasisältöistä kuvausta (”Houkuttelevasti liikkuva asia.”, ”Suomi voitti

---

⁴ Artikkelissa ”Alief and Belief” Gendler määrittelee ausomusta alustavasti seuraavasti: ”Tyypillinen ausomus on mielentila, jolla on assosiatiivisesti muodostunut sisältö, joka on on representationaalinen, tunnepitoinen ja käytöstä ohjaava [*behavioral*], ja joka aktivoituu – tietoisesti tai tiedostamattomasti – subjektin sisäisen tai ulkoisen ympäristön ominaisuuksista.” (Gendler 2008a, 642.)

⁵ Monet ihmisen ausomukset liittyvät aiheisiin, joita muilla eläimillä ei ole (”Pörssikurssit laskussa. Apua! Myy äkkiä.”), mutta muilla eläimillä on ausomuksia, joita ihmisillä ei ole (”Tämä haisee naapurin koiralta. Kiehtovaa! Nuuhki lisää.”).

MM-kultaa.”), joka on ”kuvaus jostain objektista, käsitteestä, tilanteesta tai olosuhteesta, kenties propositionaalinen, kenties ei-propositionaalinen, kenties käsitteellinen, kenties ei-käsitteellinen” (Gendler 2008a, 643); *a* affektiivista eli tunnepitoista sisältöä (”Jännää!”, ”Hyvä Suomi!”), ja *d* on tilanteessa käynnistyvä toimintataipumus (”Ala jahdata.”, ”Ilostu.”)⁶. Gendlerin mukaan on mahdollista laskea jokin ausomukseksi, vaikka kaikki kolme ehtoa eivät täytyisikään. Vaikka ausomus kuvataan komponenteista koostuvaksi, se ei tyhjene niihin, ja täten ausomuksen kirjoitettu muoto on vain summittainen. Yksi sen pääpiirteistä on, että vaikka sen esitetään kielellisesti koostuvan komponenteista, ausomus itsessään ei koostu erillisistä komponenteista, vaan se on yhtenäinen mielentila. Sen aukikirjoittaminen kuitenkin usein vaatii kolmen puolen esiin nostamisen, joka auttaa näkemään, kuinka se eroaa perinteisemmistä propositionaalisista asenteista kuten uskomuksesta tai halusta. Kun ausomuksen merkityksen on oppinut, on usein helpompaa käyttää myös siitä kaksipaikkaista merkintätapaa ”*X* ausoo *A*” (esim. ”koehenkilö ausoo sopimuksen paholaisen kanssa olevan aito”), ja käytän sitä sen ollessa riittävä kuten Gendler käyttää muotoa ”*X* alieves *A*”. (Gendler 2008b, 559–560.)

Gendlerin mukaan ausomuksen keskeisin piirre on, että sen avulla voi tuoda yhdellä sanalla esiin sen, että puhtaan refleksin ja tietoisesti kontrolloidun toiminnan väliin jää iso osa ihmisen toiminnasta (Gendler 2012a, 799–800).⁷ Ausomuksella voi ajatella olevan kaksi keskeistä ominaisuutta, joista ensimmäisen mukaan ei ole sen asiasisältöisen kuvauksen *r* vaikuttavuuden kannalta ratkaisevaa, uskooko ausoja (ts. hyväksyykö hän todeksi) *r*:n olevan totta vai ei. Toinen oleellinen huomio on, että se saa toimintaa aikaan ilman, että subjektilla olisi halua toimia. Täten ausomus eroaa ratkaisevasti perinteisestä humelaisesta ihmisen käytöstä selittävästä uskomus–halu-näkemyksestä. (Nagel 2012, 775.)

Näkemystä, jonka mukaan ihmisen toiminta perustuu hänellä oleviin uskomuksesta (*belief*) ja halusta (*desire*) koostuviin pareihin, kutsutaan David Humen (1711–1776) mukaan humelaisiksi. Sen mukaan ihmisen uskomukset koskevat tosiasioita, mutta ne eivät itsessään ohjaa toimintaa, eivätkä toisin sanoen ole motivoivia. Jotta pelkistä uskomuksista päästäisiin intentionaaliseen toimintaan, niihin pitää liittyä uskomuksesta erillinen halu tehdä jotain, ja yhdessä uskomus–halu-pari motivoi,

---

⁶ Gendlerille toiminta (*action*), käytös tai käyttäytyminen (*behavior*) viittaavat fyysiseen ja mentaaliseen toimintaan. Toiminnaksi ja käyttäytymiseksi lasketaan yhtä hyvin se, että mieleen tulee sana tai tunnetila muuttuu, kuin esimerkiksi käden heilauttaminen tai pulssin kohoaminen. (Gendler 2008a, 642.)

⁷ Yhdelle ausomustekstilleen Gendler onkin antanut nimen ”Between Reason and Reflex” (2012a).

antaa syyn ja saa subjektin päämäärätietoisesti tekemään jotain. Nikolaj Nottelmann tiivistää psykologisen version humelaisesta näkemyksestä artikkelissaan ”Belief–Desire Explanation” (2011) seuraavasti: ”Hetkellä t , A pyrki tekemään φ , joss on olemassa jokin ψ siten, että 1. Hetkellä t , A uskoi, että jos hän tekisi φ , tämä edistäisi hänen ψ :stään & 2. Hetkellä t , A halusi ψ .” (emt., 913.) Esimerkiksi A pyrki hakemaan kahvia, jos hän samanaikaisesti 1. uskoi, että menemällä kahvihuoneeseen hän löytäisi sieltä kahvia ja 2. hän halusi kahvia. Humelaisesta näkemyksestä on esitetty useita versioita, mutta yhdistävänä tekijänä on, että uskomukset ja halut nähdään perustavanlaisesti erillisinä. Nottelmann lainaa suosittua metaforaa, jonka mukaan uskomukset ovat kuin sen alueen kartta, jolla purjehditaan. Humelaisen näkemyksen mukaan kartta itsessään ei kerro minne mennä, vaan vasta kun halut antavat navigoijalle päämäärän, kartta auttaa kertomaan, miten sinne päästä. (Emt., 912–918.)

Gendlerin mukaan Hume itse tarkoitti uskomuksella hieman muuta, kuin mitä sen yleisesti ajatellaan tarkoittavan,⁸ ja Gendler viittaa artikkeleissaan pelkkään uskomus–halu–näkemykseen ihmisen intentionaalisen toiminnan selittäjänä. Tämä on yksi filosofisista keskusteluista, joihin Gendler uskomus–ausomus-erottelullaan pyrkii vaikuttamaan ja osallistumaan. Arkipsykologiassa käsitteiden uskomus ja halu rinnalla käytetään käsitteitä kuten kuvitelma, toive, vaisto tai tapa.⁹ Edellä mainittujen ausomusesimerkkien kohdalla näillä käsitteillä annetut selitykset vaikuttavat kuitenkin ongelmallisilta. Tuntuu väärältä sanoa, että psykologisen kokeen koehenkilö uskoo tai toivoo sopimuksen olevan aito sopimus paholaisen kanssa. Sopimuksessa lukee, ettei se ole aito, joten uskomuksesta ei ole kyse eikä toivekaan selityksenä vaikuta oikealta. Tuntuu väärältä väittää koehenkilön kuvittelevan sitä, sillä koehenkilö ei todennäköisesti vastahakoisuuden hetkellä tietoisesti kuvittele kyseessä olevan aito sopimus, vaan korkeintaan huomaa, ettei sen allekirjoittaminen tunnu kovin hyvältä. Ihmisellä ei, harmillista kyllä, ole vaistoa, joka estäisi allekirjoittamasta huonoja sopimuksia, eikä koehenkilöllä ole todennäköisesti tapaa jättää allekirjoittamatta sopimuksia paholaisen kanssa. Täten koehenkilön vastahakoisuutta allekirjoittaa sopimusta on vaikeaa selittää perinteisten käsitteiden avulla, ja seuraavissa luvuissa käyn tarkemmin läpi miksi.

---

⁸ Ks. esim. Gendler 2008a, 662, jossa Gendler tuo esiin, kuinka Hume kirjoituksista on havaittavissa, että Hume viittaa ”uskomuksella” niin uskomuksiin kuin ausomuksiin.

⁹ Arkipsykologialla (*folk psychology*) viitataan filosofiassa käytävään keskusteluun, jossa käytetään arkikielestä tuttuja käsitteitä selitettäessä ja ennustettaessa ihmisen toimintaa, ja joskus arkisen käytön taustalla olevaan ”teoriaan” ihmisen mielen toiminnasta. Pääasiassa keskustelu keskittyy käsitteisiin uskomus ja halu. (Frankish ja Evans 2009, 18.)

Gendler korostaa, ettei ausomuksen tarkoitus ole olla tarkkarajainen ”lopullisen mielenteorian” termi, jolla esimerkiksi selitetään kuinka aivot luovat tietoisuuden, vaan sen tarkoitus on auttaa ymmärtämään mieltä ja sen toimintaa paremmin. Ausomuksen käsite auttaa näkemään yhtäläisyyksiä siellä, missä ennen on nähty vain eroja, ja eroavaisuuksia siellä, missä ennen on nähty vain yhtäläisyyksiä. Ausomuksen tarkoituksena ei ole väittää, ettei esimerkiksi käsitteillä uskomus, halu tai kuvitelma ole tarvetta, vaan selkeyttää ja kenties yhdenmukaistaa niiden käyttöä. (Gendler 2008b, 556–557, 561.) Ausomukset eivät mielentiloina ole uusi keksintö, vaan Gendler kuvaa, kuinka jo esimerkiksi Platon ja Descartes ovat kuvanneet ausomuksia ilman vastaavanlaista kattokäsitettä. (Ks. esim. emt., 562, 570.) Lisäksi hän mainitsee Aristoteleen termin *hexis* viittaavan lähes samaan kuin ausomuksen (Gendler 2008a, 643).

2.1.1 Miten ausomus eroaa uskomuksesta

Kuvittele olevasi elokuvateatterissa katsomassa piirroselokuvaa Leijonakuningas. Elokuva on edennyt kohtaukseen, jossa päähenkilö Simba löytää isänsä kuolleen, ja suru ja epätoivo näkyvät Simban joka eleessä. Kohtaus on surullinen, ja monella katsojalla on kyyneleet silmissään. Elokuvien tapahtumiin eläytyminen ja sen aikaansaamat tunteet ovat tuttuja kaikille, ja fiktion seuraamiseen kuuluva tunteiden kokeminen on oletettavasti yksi ihmisen suurimmista syistä katsoa ja lukea fiktiivisiä tarinoita. Kuitenkin filosofisesti näiden tuntemusten selittäminen on vaikeaa.¹⁰ Jopa pienet lapset tietävät ilman hetken epäilystä, että Leijonakuninkaan tapahtumat eivät ole koskaan oikeasti tapahtuneet ja että Simba ystävineen ovat keksittyjä piirroshahmoja. Miksi katsoja siis jännittää ja kokee surua sellaisten hahmojen takia, joita ei ole olemassa elokuvan ulkopuolella? Gendler selittää tätä ausomuksen ja uskomuksen välisellä erolla. Ausomukset eivät erottele totta ja tarua, ja täten Simban isän kuollessa katsoja ausoo ”Simban isä kuoli. Voi parkaa! Tunne surua.”, vaikka hän samanaikaisesti uskoo, ettei minkään olemassa olevan puhuvan leijonan elämä juuri päättynyt.

Filosofiassa selitetään perinteisesti lasitasanne-esimerkin kaltaista tilannetta esittämällä ihmisen korkealla paikalla koetun pelon johtuvan hänen uskomuksistaan.¹¹ Näkemyksen mukaan lasitasanteella horjuvin askelin etenevällä ihmisellä on kaksi (kenties eri mekanismien kuten

---

¹⁰ Filosofiassa kysymystä, miksi ihminen elää tunteillaan mukana tapahtumissa, joiden tietää olevan fiktiivisiä, kutsutaan fiktion paradoksiksi. Ks. esim. Gendler 2013, kpl 5.3.

¹¹ Ts. tilannetta, jossa ihminen on korkealla esimerkiksi kuilun reunalla tai maan yläpuolella roikkuvassa häkissä, ja hän selvästi pelkää korkealla olemista vaikka samalla tietää tilanteen olevan turvallinen. Aihetta ovat filosofian historiassa käsitelleen esimerkiksi Hume, Pascal ja Montaigne (Gendler 2008a, 635 ja 2008b, 561–562).

rationaalisen järjenkäytön ja näköhavainnon tuottamaa) ristiriitaista uskomusta, joista toisen mukaan hän on turvassa ja toisen mukaan vaarassa pudota. Jos lasitasanteella etenevältä kysyy, uskooko hän olevansa vaarassa, hän todennäköisesti sanoo uskovansa tasanteen olevan turvallinen. Kuitenkin hänen käytöksestään on tulkittavissa hänen uskovansa olevansa vaarassa, ja hänen kehonsa vaikuttaa reagoivan vaaraan. Tilannetta on selitetty esimerkiksi esittämällä, ettei lasitasanteella etenevä omasta väitteestään huolimatta todella usko olevansa turvassa, vaan hänen aidon uskomuksensa voi päätellä hänen käytöksestään, josta voi päätellä hänen uskovansa olevan vaarassa. (Gendler 2008b, 562–566.)

Gendlerin mukaan tämän kaltainen tilanteen selittäminen on ihmiselle luontaista, mutta hän toteaa sen olevan harhaanjohtavaa. Ollessaan tekemisissä muiden ihmisten tai eläinten kanssa, yksilöllä ei usein ole muuta pääsyä heidän mielentiloihinsa kuin heidän käytöksensä kautta, joten ne päätellään heidän käytöksestään. Taipumus päätellä uskomuksia ja muita mielentiloja käytöksestä on ihmisellä niin vahva, että ihmisten kuulee usein liittävän sen jopa laitteisiin (”tällä tietokoneella on jotain minua vastaan”, ”autollani on oma tahto”). Ihmiset (myös pienet vauvat sekä simpanssit) liittävät intentionaalisia tiloja jopa yksinkertaisten abstraktien muotojen liikkeeseen, kuten on havaittavissa kokeesta, jossa koehenkilöille näytettiin video liikkuvista kolmioista. Kolmioiden liikettä kuvattiin lauseilla ”iso kolmio yrittää päästä ulos ovesta” ja ”pieni kolmio yrittää estää sitä”. Jotta uskomuksen käsitteeseen voisi sisällyttää siihen usein filosofiassa liitetyt vaateet esimerkiksi intentionaalisuudesta, rationaalisuudesta ja totuuteen pyrkimisestä, sen ulkopuolelle pitää Gendlerin mukaan kuitenkin rajata sellaiset ihmisen käytöksestä pääteltävät mielentilat, joita yksilö ei hyväksy omaavansa. (Gendler 2008b, 563–566.) Hän tiivistää uskomuksen ja ausomuksen välisen eron kahteen kohtaan, joiden mukaan uskomus ensinnäkin tähtää totuuteen, kun taas ausomus ei (emt., 565), ja toiseksi subjekti hyväksyy uskomuksensa sisällön, kun taas ausomuksen sisältöä hänen ei tarvitse hyväksyä (Gendler 2008a, 648). Gendler ei artikkeleissaan anna uskomukselle täsmällistä määritelmää, mutta toteaa sellaisen olevan ausomuksen yhteydessä tarpeeton, sillä osoittaakseen, ettei ausomus ole uskomus, tarvitsee ainoastaan hyväksyä, että uskomus tähtää totuuteen ja ausomus ei (Gendler 2008b, 565).

Gendler kertoo psykologisesta kokeesta, jossa tarkasteltiin koehenkilöiden tapaa valita, mistä pullosta käyttävät sokeria. Koehenkilöille näytettiin kahta tyhjää pulloa, joihin molempiin kaadettiin sokeria. Tämän jälkeen koehenkilöt liimasivat toiseen pulloista lapun ”Sokeria” ja toiseen ”Syanidia”. Vaikka koehenkilöt olivat itse valinneet kumpaan pulloon kunkin lapun kiinnittävät, he

olivat vastahakoisia käyttämään sokeria pullosta, jossa luki "Syandidia". Toinen koe tehtiin myöhemmin vastaavalla tavalla, mutta tällä kertaa toisessa pullossa luki "Sokeria" ja toisessa "Ei syandidia". Tällä kertaa koehenkilöt olivat, edellistä koetta hieman vähemmän, vastentahtoisia ottamaan sokeria pullosta, jossa luki "Ei syandidia". Jos ausomukset olisivat uskomuksia, olisi hankala selittää, miksi koehenkilöt välttivät pulloa, jossa luki "Ei syandidia". Uskomuksen käsitteestä tulisi hyvin lakea, ja filosofian käyttöön lähes tarpeeton, jos koehenkilöiden sanottaisiin uskovan sellaisessa pullossa olevan syandidia, johon he ovat itse nähneet kaadettavan sokeria ja jossa lukee "Ei syandidia". Toisaalta ausomuksen avulla koetulos on helppo selittää: Nähdessään pullossa sanan "syanidi", koehenkilö automaattisesti ausoo "Pullossa myrkkyä. Vaarallista. Välttele.", eikä sanan edessä oleva "Ei" poista ausomusta, vaikka sitä vaimentaakin. (Gendler 2008a, 648–649.)

2.1.2 Miten ausomus eroaa kuvitelmasta

Kuvitelma (*imagination*) eroaa uskonnuksesta monin tavoin, ja vaikuttaa uskottavammalta selittää esimerkiksi elokuvan herättämiä tunteita katsojan kuvittelulla kuin hänen uskomisellaan elokuvan totuudellisuuteen. Lasitasanne-esimerkin kaltaista tilannetta onkin selitetty kuvittelun avulla.¹² Myös pingiksen peluu- ja syandidiesimerkkikin vaikuttavat selittyvän paremmin kuvittelulla kuin uskonnuksella. Ausomukset tai kuvitelmat eivät usein muutu todisteiden mukana kuten uskomukset.¹³ Pystymme myös kuvittelemaan lähes mitä tahansa, mutta uskomaan vain asioita, joita pidämme totena. Ausomus ja kuvitelma eroavat kuitenkin muilla tavoilla. Jos esimerkiksi uskon, että ulkona on syksy, mutta kuvittelen siellä olevan kesä, toimin täysin rationaalisesti (haaveilu ei ole irrationaalista), eikä uskonnukseni ja kuvitelmani välisessä suhteessa ole ristiriitaa. Jos taas uskon ulkona olevan syksy, mutta auson siellä olevan kesä ja olen tästä syystä lähdössä ulos ilman takkia, toimintani ei vaikuta yhtä rationaaliselta. Uskonnukseni ja ausonnukseni välisessä suhteessa vaikuttaa olevan ongelma aivan kuten koehenkilön epäröidessä allekirjoittaa ei-aitoa sopimusta (hänen vastahakoisuuttaan voi ihmetellä, sillä hänellä ei pitäisi olla ongelmaa allekirjoittaa ei-aitoa sopimusta) tai jääkiekosta piittaamattoman yllätyksekseen ilostuessa voitosta (hän voi ihmetellä, miksi ilostui, sillä hän ei ole kiinnostunut jääkiekosta). Vaikka ausomukset eivät kuulu

---

¹² Ks. Gendler 2008b, 567, jossa Gendler kertoo, kuinka esimerkiksi Blaise Pascal kirjoitti 1669, kuinka kuilun ylle turvallisesti asetettuna maailman suurimmankin filosofin mielikuvitus voittaisi hänen rationaalisen järkensä, joka kertoo hänen olevan turvassa.

¹³ Lasitasanteella kävely ei esimerkiksi tunnu paremmalta, vaikka todistettaisiin sen olleen vuosia käytössä ongelmitta, eikä Simban isän kuolema vähemmän surulliselta, vaikka käsikirjoittaja kertoisi sen olevan hänen mielikuvituksensa tuotetta.

rationaalisuuden alaan, niillä kuitenkin usein on jonkinlainen suhde todellisuuteen päinvastoin kuin kuvitelmalla. Jos ihminen esimerkiksi oppii tai havaitsee uuden asian (”unohdin kelloni kotiin, joten se ei ole ranteessani”), mutta ausoo sen olevan kuten ennenkin (katsoo rannettaan halutessaan tietää ajan), tämän tuntuu rikkovan jonkinlaisen järkevän käytöksen normeja ja toimiessaan näin hän tuntee usein itsensä typeräksi. Ihminen lisäksi kuvittelee usein tarkoituksella asioita. Hän ei kuitenkaan pysty ausomaan tahtonsa avulla aivan kuten hän ei pysty uskomaan asioita vain haluamalla uskoa niihin. (Gendler 2008a, 647–651.)

Havainnollistaakseen eroa kuvitelman ja ausomuksen välillä Gendler antaa esimerkin, jossa ihminen leikkii banaanin olevan puhelin. Ihminen käyttäytyy kuin puhuisi puhelimesta. Kuitenkin jo nuori lapsi osaa erottaa ”vastaako” hän itse tai joku muu puhelimen soidessa vahingossa banaanin vai onko siihen vastaaminen leikkiä. (Gendler 2008b, 567–568.) Tällaisesta kuvittelusta ei ole kyse ihmisen ollessa vastahakoinen allekirjoittamaan sopimusta, jossa luovuttaa sielunsa paholaiselle, tai hänen ilostuessaan jääkiekon MM-voitosta. Kuvittelu on pääasiassa ihmisen tietoista toimintaa, kun taas ausomukset ovat automaattisia reaktioita. Jos ihminen leikkii banaanin olevan puhelin, ja yhtäkkiä se alkaa soida, ihminen on todennäköisesti hyvin yllättynyt. Jos taas ihminen kurottaa kohti banaania ausoten sen olevan puhelin, ja se alkaa soida, ihminen ei huomaa mitään omituista vasta kun havaitessaan, että hänen puhelimeksi ausomansa olikin banaani.

Gendler huomauttaa, että on muunkinlaista kuvittelua kuin tarkoituksellinen mielikuvitusleikki, ja niiden erottaminen ausomisesta on hankalampaa. Joidenkin ausomusten kohdalla kuvitelmalla voidaan ajatella olevan osuutensa (ei esimerkiksi tunnu väärältä sanoa pingiksen pelaajan kuvitelleen vastapelaajan olevan osumatta palloon). Kuvitelmalle kuitenkin pätee sääntö, jota Gendler kutsuu Las Vegas -säännöksi: ”mikä tapahtuu kuvitelmissa, pysyy kuvitelmissa” (Gendler 2008b, 568). Kuvitelmat mielletään asioiksi, joiden sisällöillä ei pitäisi olla roolia normaaleissa arkipäivän toiminnoissa ja jos ihmiseltä alkaa mennä sekaisin todellinen ja kuviteltu, hänellä ei ajatella olevan kaikki kunnossa. Tästä ei ole kyse, kun ihmisellä ei ole turvallinen olo hänen kävellessään 200 metrin korkeudella olevalla läpinäkyvällä lasitasanteella. Vaikka kuvitelmien pitäisi pysyä kuvitelmissa ja suurin osa ausomuksista ei ole kuvitelmaa, kuvitelmilla on kuitenkin toisenlainen yhteys ausomuksiin. Esimerkiksi urheiluvalmennuksessa käytetään niin kutsuttua mielikuvaharjoittelua, jossa urheilija pyrkii juuri ennen kisaa kuvittelemaan hetki hetkeltä parhaan mahdollisen suorituksen. Tämä taktiikka myös toimii tulosten parantamisessa, ja psykologit käyttävät sitä esimerkiksi fobioistaan eroon toivovien asiakkaiden kanssa. Tässä kuvitelman ja

ausomuksen yhteys on erilainen, ja ausomukset eivät olekaan kuvitelmia, vaan tällaisen kuvittelun päämääränä on saada aikaan muutos käytöksessä muuttamalla ausomuksia, jotka ohjaavat käytöstä. Psykologin tavoitteena on muuttaa juuri esimerkiksi korkeanpaikankammoisen ausomuksia kuvittelun avulla. (Gendler 2008b, 568.)

2.1.3 Ausomuksen suhde haluun

Joidenkin ausomusten kohdalla tulee mieleen, että kyseessä on halu (*desire*). Filosofiassa halulla viitataan usein mihin tahansa myönteiseen asenteeseen (*pro attitude*) jotain asiaa kohtaan, ja usein tällainen on ausomuksen komponenttina. Gendler kertoo kokeesta, jossa koehenkilöille tarjoillaan tummasta pehmeästä toffeesta tehtyjä makeisia muffinin- ja koiranulosteenmuotoisina. Toffeen ollessa muffininmuotoinen, koehenkilö on kiinnostunut syömään sen, mutta ei sen ollessa ulosteenmuotoinen. Molemmissa tilanteissa koehenkilö uskoo kyseessä olevan toffeeta, mutta toisessa ausoo sen olevan ulostetta, ja tämä vaikuttaa hänen haluunsa syödä makeinen. (Gendler 2008a, 636.) Koehenkilön halu syödä toffeeta ei todennäköisesti kuitenkaan muutu, vaan halu olla syömättä ulosteeksi ausomaansa on tilanteessa voimakkaampi.

Gendler kuvaa ausomuksen koostuvan tyypillisesti kolmesta komponentista, joista yksi kuvaa ausomuksen tunnepitoista sisältöä. Usein tunnepitoinen sisältö on kuvattavissa haluamiseksi tai puoleensavetävyyydeksi (ks. Brownstein ja Madva 2012b). Esimerkiksi kahvin tuoksu saattaa aktivoida kahvia haluavan ausomuksen ilman, että yksilö edes pitää kahvista eikä halua sitä juoda. Jos tätä ja toffee-esimerkkiä vertaa lasitasanne- tai jääkiekkoesimerkkiin, joissa ei ole kyse halusta, voi havaita mekanismin olevan sama. Toffee- ja kahviesimerkissä aktivoituvat puoleensavetävyyden tunteet ovat automaattisia reaktioita johonkin ympäristön ominaisuuteen, eivätkä tietoiset asenteet ("en pidä kahvista") suoraan vaikuta niihin. Ausomukselle tyypillinen piirre on, että yksilön kyetessä kontrolloimaan aktivoituvan toimintataipumuksen noudattamista, sen noudattaminen tuntuu luontevalta, ja täten olisi mahdollista sanoa, että siihen liittyy lähes aina eräänlainen myönteinen asenne toteuttaa sen herättämä taipumus.

Halun käsitteeseen liittyy samaa monimerkityksellisyyttä kuin uskomuksen käsitteeseen. Sitä käytetään filosofiassa viittaamaan moniin erilaisiin mielentiloihin, joista toisia yksilö voi havaita tai päättää omaavansa ja toisia ei, ja joitain muut voivat päätellä hänellä olevan hänen käytöksestään, vaikka hän ei itse miellä niitä omaavansa. Arjessa halulla viitataan usein asiaan, joka on ihmisen

reflektion ulottuvilla. Täten esimerkiksi pakosta tehtyjä tekoja ei mielletä halutuiksi ("en olisi halunnut nousta sängystä tänään"), vaikka ne filosofisessa mielessä ovatkin haluttuja. Ausomuksen käsitteen avulla haluista voi erottaa kahdenlaisia, joista toiset ovat ihmisen itselleen mieltämiä haluja ("haluan onnellisen elämän", "en halua nousta sängystä"), ja toisiin sisältyy jonkin ympäristön ominaisuuden aktivoima automaattinen puoleensavetävyyden tunne, joka aktivoituu ausomuksissa. Gendler mainitsee mahdollisuuden kehittää termi, jonka suhde haluun olisi sama kuin ausomuksen suhde uskomukseen, ja antaa tälle nimen *cesire* (Gendler 2008a, 642). Gendler ei kuvaile käsitettä tarkemmin, mutta hänen voidaan olettaa viittaavan sillä usein ausomukseen kuuluvaan puoleensavetävyyden tunteeseen tai sen ei-fenomenaaliseen, mutta käytökseen vaikuttavaan, vastineeseen. Tämän merkitys on havaittavissa toffee-esimerkistä. Jos toffeesta pitävälle tarjotaan toffeeta muffininmuotoisena, hänen kokemuksensa tarjotusta toffeesta sisältää puoleensavetävyyden komponentin. Toffeen näyttäessä ulosteelta sana hylkiminen kuvaa kokemusta paremmin myös ihmisen tietäessä kyseessä olevan samaa toffeeta. Ei-fenomenaalisesta, mutta käytökseen vaikuttavasta tunteesta, on kyse esimerkiksi tutkimuksissa havaitussa ihmisten tavassa suosia tunnettujen brändien logoilla merkittyjä tuotteita myös, kun tuotteet ovat ihmisen sitä havaitsematta identtisiä, tai uskossa, että kallis lääke toimii paremmin kuin edullinen (Haug 2011, 683–684). Gendler ei ole kehittänyt käsitettä *cesire* pidemmälle, ja koska Gendlerin tapa määritellä ausomus on riittävän lakea pitääkseen sen sisällään, se on tässä vaiheessa mielestäni vielä tarpeeton, joskin sitä olisi mielekästä tutkia tarkemmin tulevaisuudessa.

Halun suhde ausomuksiin on osittain sama kuin ausomuksen suhde kuvitelmaan. Ausomuksilla on yhteys haluihin, joita yksilö mieltää omaavansa, mutta siten, että ausomukset vaikuttavat usein tietoisien halun taustalla. Ihmisen halutessa jotain sen kohde aktivoi usein puoleensavetävyyden tunteen. Kuitenkin esimerkiksi pitkäaikaisten halujen kohteet aktivoivat usein vastakkaisiin suuntiin viittaavia ausomuksia jopa samanaikaisesti ("rakastan vanhaa rämää polkupyörääni, mutta vihaan sitä"). Kuitenkin tuntuisi omituiselta, jos joku sanoisi haluavansa jotain, jota kohtaan hänellä ei koskaan ole ollut puoleensavetävyyden komponenttia sisältävää ausomusta.

2.1.4 Miksi ausomuksia ovat sekä tavat että vaistot

Gendler määrittelee ausomuksen synnynnäiseksi tai tavaksi tulleeeksi taipumukseksi. Tapa ja vaisto kuitenkin mielletään usein kahdeksi eri asiaksi (ks. esim. Muller ja Bashour 2011). Ihmisen

esimerkiksi voidaan ajatella pelkäävän vaistonvaraisesti korkeita paikkoja, kun taas tapa katsoa televisiosta puoli yhdeksän uutiset on selvästi opittu. Ausomuksen tasolla vaistonvaraiset tai opitut tavat eivät kuitenkaan eroa toisistaan. Esimerkiksi hammaslääkärinä pelkäävän ausomus ("Hammaslääkärillä. Vaarallinen paikka. Lähde pois!") saattaa olla kokemuksena yhtä vahva ja fysiologisia reaktioita herättävä kuin vaistonvaraiseksi mielletty korkeanpaikanpelko ("Liian korkealla. Vaarallinen paikka. Lähde pois!"). Ausomuksen kannalta sen alkuperällä ei ole merkitystä. Gendlerin mukaan onkin tarpeetonta erottaa ausomuksen yhteydessä toisistaan taipumukset, jotka ovat suoraan seurausta yksilön ympäristöstä (opitut tavat) ja taipumukset, jotka ovat epäsuorasti seurausta hänen esivanhempiansa ympäristöstä.¹⁴ Hän kirjoittaa olevansa avoin mahdollisuudelle, että ausomusten ajateltaisiin jakautuvan erilaisiin alaluokkiin, kuten "synnynnäisiin" ja "opittuihin" tai "kontrolloitaviin" ja "kontrolloimattomiin", mutta hänen mukaansa mahdollisilla ausomuskategorioilla on kuitenkin enemmän yhtäläisyyksiä toistensa kuin muiden mielentilojen kanssa. (Gendler 2008b, 569–570.)

Jos vaiston ja tavan välistä eroa hakee muualta kuin niiden alkuperästä tai niiden fenomenalisesta kokemisesta, yksi mahdollisuus on ajatella, että vaistonvaraiset toiminnot ovat muuttumattomia tai hankalasti muutettavia ja tavat avoimempia muutokselle. Nykytutkimus aivojen muovautuvuudesta (plastisuudesta) antaa kuitenkin ymmärtää, että synnynnäisillä ja tavan kautta tulleilla taipumuksilla on samanlainen muutosmekanismi. Jos tapaansa tai vaistonvaraista reaktiotaan haluaa muuttaa, se tehdään korvaamalla vanha toimintamalli uudella eikä poistamalla vanha. Pinttuneet tavat tai vaistonvarainen käytös eivät siis lähde aivoista, vaan niiden muutos tapahtuu "liimaamalla" vanhan mallin päälle uusi. (Gendler 2008b, 568.) Tämä tapahtuu toistamalla uutta käytösmallia niin kauan, kunnes se menee ausomuksiin asti ja alkaa aktivoitua silloin, kun aikaisemmin aktivoitui vanha käytösmalli. Muuttamisessa helpottavat muutokset ympäristössä, sillä tällöin vanha toimintataipumus ei aktivoidu ympäristön vihjeistä yhtä helposti. Myös vaistonvaraiseksi mielletyt asiat, kuten taipumus räpäyttää silmiä jonkin lähestyessä sitä (joka lasketaan myös refleksiksi), vaimenee harjoittelun myötä, kuten tottuneet piilolinssien käyttäjät tietävät. Erottelua opittuihin ja synnynnäisiin taipumuksiin on kyseenalaistettu niin biologian kuin käyttäytymistieteiden alueella jo kauan sen ollessa epätarkka ja epäinformatiivinen myös useiden muiden eläinten kuin ihmisten

---

¹⁴ Hän jatkaa mainitsemalla, ettei tällaista jaottelua tehdä uskomusten tai muiden mielentilojen yhteydessä, tai muuten Locken ja Leibnizin välinen kiista olisi ollut hyvin erilainen (Gendler 2008b, 569). Kiistassa oli kyse, onko olemassa sisäsyntyisiä uskomuksia.

kohdalla (ks. esim. Griffiths 2009, kpl 5.) Gendler on todennäköisesti tietoinen tästä, mutta kiertää kiistanalaisen aiheen käsittelyn niputtamalla synnynnäiset ja opitut taipumukset ausomuksen käsitteen alle ja jättämällä synnynnäisten taipumusten tarkemman käsittelyn tekemättä.

Gendler ei määrittele, mitä hän tarkoittaa tavalla tai vaistolla. Molemmissa varsinaisissa ausomusartikkeleissaan (2008a ja 2008b) hän käyttää tapaa (*habit*) viittaamaan yksilön sellaisiin tapoihin, jotka arjessa helposti mielletään tavoiksi ("minulla on tapana juoda kuppi kahvia lounaan jälkeen"), kuin myös asioihin, joita ei arjessa mielletä tavoiksi ("pullan tuoksu saa minut himoitsemaan pullaa"). Ausomus on Gendlerille "synnynnäinen tai tavaksi tullut taipumus", mutta arkipuheessa ei tunnu luontevalta sanoa, että koehenkilön vastentahtoisuus allekirjoittaa ei-aitoa sopimusta paholaisen kanssa aiheutuisi tavasta tai synnynnäisestä taipumuksesta. Jos tavan ajatellaan tarkoittavan opittua reagoititapaa johonkin stimulukseen, tulee ilmi, miksi ausomukset ovat pääasiassa juuri tapoja. Esimerkiksi paholaisesimerkissä kyseessä on kristillisissä yhteisöissä vallalla oleva opittu tapa mieltää paholainen huonoksi kauppakumppaniksi, sielu yhdeksi ihmisen tärkeimmistä omaisuuksista ja allekirjoitetut sopimukset sitoviksi. Näiden reagoititapojen saaminen kytkeytymään pois ei onnistu muuttamalla pääasiassa tietoisia asenteita ("en usko paholaisen olemassaoloon enkä sielun myymiseen mahdollisuuteen", "tämä sopimus on pelkkä psykologinen koe"). Gendler kirjoittaa, että periaatteessa sanaa "tapa" voisi käyttää ausomuksesta. Ongelmana kuitenkin olisi, että sen merkitys on liian kapea, joten hän kokee uuden käsitteen kehittämisen ja sen yksityiskohtaisen kuvailun olevan hedelmällisempää. Havainnollistaakseen tätä hän kertoo kuinka sairaaloissa, joissa halutaan laskea leikkaussalissa tapahtuvien virheiden määrää, ensimmäisenä muutoksena on pyytää lääkäreitä, hoitajia ja muita salissa olevia käyttämään toisistaan etunimiä, jolloin virheiden määrä myös pienenee (tämä ei todennäköisesti päde Suomessa, jossa etunimiä käytetään kutsumaniminä lähes kaikissa yhteyksissä). Tämä johtuu siitä, että esimerkiksi hoitajan kutsuessa lääkäriä virallisen tittelin kanssa tämä aktivoi heissä virallisiin tilanteihin liittyvät ausomukset, jotka tekevät kanssakäymisestä vähemmän luontevaa, jolloin virheiden määrä lisääntyy. (Gendler 2012a, 807.) Tapa käyttää virallisia titteleitä sisältää muutakin kuin varsinaisen tavan puhua (tunteita, assosiaatioita, tms.), mutta sana "tapa" ei tuo tätä esille.

2.1.5 Norminvastaiset ja norminmukaiset ausomukset

Gendlerille tärkein ausomusten havainnollistamiskeino on antaa esimerkkejä tilanteista, joissa ihmisen uskomukset ja ausomukset viittaavat eri suuntiin. Esimerkiksi lasitasanne-esimerkissä ihminen uskoo olevansa turvassa, mutta ausoo olevansa vaarassa; paholaisesimerkissä koehenkilö uskoo, ettei sopimus ole aito, mutta ausoo sen olevan, ja toffee-esimerkissä koehenkilö uskoo kyseessä olevan toffeeta, mutta ausoo sen olevan ulostetta. Ausomuksista, jotka vaikuttavat olevan vastakkaisia suhteessa samaan asiaan viittaavaan uskomukseen, Gendler käyttää ilmaisua norminvastaiset ausomukset (*norm-discordant aliefs*).¹⁵ Pyrittäessä tuomaan esiin, mitä ausomus tarkoittaa, norminvastaisten ausomusten kuvailu on havainnollistavaa. Se kuitenkin saattaa saada aikaan oletuksen, että ausomuksia on vain, kun kyseessä on norminvastainen ausomus (ks. esim. Kwong 2012). Näin ei kuitenkaan ole, ja suurin osa ihmisen ausomuksista on norminmukaisia ausomuksia (*norm-concordant aliefs*). (Gendler 2008b, 570.) Norminmukainen ausomus on kyseessä, kun ihmisen uskomus (tai halu tai kuvitelma) ja ausomus viittaavat samaan suuntaan. Norminmukaisen ausomuksen ollessa kyseessä on kuitenkin vaikea saada ihminen, joka ei tunne ausomuksen käsitettä, ymmärtämään mihin se viittaa. Esimerkiksi jos ihminen uskoo ja ausoo hänen edessään olevan pala toffeeta, hänen saattaa olla vaikea havaita, että hänen fenomenaalinen kokemuksensa koostuu sekä uskomuksesta, että kyseessä on pala toffeeta, että ausomuksesta ”Toffeeta. Nam! Syö.”. Jos kyseinen pala toffeeta on näyttää ulosteelta, hänen on helpompi havaita omasta kokemuksestaan, mihin ausomus–uskomus-erottelulla viitataan.

Eläinten ausomuksia käsitellessään Gendler käyttää termiä teleofunktionvastainen ja -mukainen ausomus (*teleofunction-discordant* ja *-concordant alief*). Gendlerin tapa käyttää termiä ”uskomus” jättää epäselväksi, onko millään ei-ihmis-eläimellä uskomuksia siinä mielessä, missä hän sitä tarkoittaa. Hän käyttääkin termejä teleofunktionvastainen ja -mukainen viittaamaan sekä ihmisten että muiden eläinten ausomuksiin, ja norminmukaiset ja -vastaiset ausomukset ovat sen ihmisen ausomuksiin viittaavia alaluokkia. (Gendler 2008b, 571.) Teleofunktionvastaisesta ausomuksesta esimerkkinä toimii peilikuvaansa leikkiin pyytävä koiranpentu (Gendler 2008b, 552), kattolamppua kiertävä yöperhonen, tai raadolta haisevaan lihansyöjäkasviin kiiruhtava raatokärpänen. Esimerkiksi yöperhonen ei oletettavasti kykene erottamaan kuuta kattolampusta (molemmat todennäköisesti

---

¹⁵ Gendler käyttää käsitteitä norminvastainen ja norminmukainen ausomus artikkelissa ”Alief in Action (and Reaction)”. Artikkelissa ”Alief and Belief” hän käyttää ilmaisuja *belief-discordant* ja *belief-concordant alief*. Itse suosin ”Alief in Actionissa” esitettyä terminologiaa, sillä silloin vastinparina voi olla muukin kuin uskomus (esimerkiksi halu).

aktivoivat siinä saman ausomuksen ”Kirkas valo. Hyvä juttu! Lennä kohti.”), joten se ei havaitse tekevänsä virhettä lamppua kiertäessään, kuten ihminen norminvastaisen ausomuksen yhteydessä joskus kykenee havaitsemaan. Kuitenkin ulkopuolisen näkökulmasta yöperhonen tekee virheen.

Gendler kuvaa teleofunktionmukaisten ausomusten yleensä aktivoivan toimintataipumuksia, jollaisten ajatellaan pitävänkin aktivoitua, ja täten ne saavat eläimet käyttäytymään kuten on niiden senhetkisten etujen mukaista. Toffeesta pitävän toffeeta himoitseva ausomus aktivoituu, jos hänelle luvataan toffeeta, ja raatokärpäsen ruokaa kohti suuntautuva ausomus aktivoituu sen aistiessa raadonhajun ja saa sen suuntaamaan hajun aiheuttajaa kohti. Teleofunktionvastaiset ausomukset aktivoivat sellaisia käyttäytymistaiipumuksia, joista ajatellaan, ettei niiden pitäisi aktivoitua, ja täten ne saavat eläimet käyttäytymään niiden senhetkisten etujen vastaisesti. Toffeesta pitävän toffeeta himoitseva ausomus muuttuukin inhoksi, jos toffee näyttää ulosteelta (jolloin hän ei suostu syömään tarjolla olevaa hyvänmakuista toffeeta), ja raatokärpäsen ausomus ruuanhajusta saa sen lentämään lihansyöjäkasviin ja tulemaan itse syödyksi. Vaikka suuri osa teleofunktionvastaisista ausomuksista on ei-toivottuja, kaikki niistä eivät ole. Esimerkiksi fiktiosta nauttiminen aiheutuu norminvastaisten ausomusten aktivoitumisesta, ja samasta asiasta on kyse myös huvipuistolaitteiden, videopelien ja yleisesti taiteen yhteydessä. (Gendler 2008b, 570–571.) Kiinnostavaa olisikin tutkia, mitkä eläimet kykenevät nauttimaan teleofunktionvastaisen ausomusten aktivoitumisesta.

Kaikkien ausomusten kohdalla ei ole yhtä helposti nähtävissä, ovatko ne norminmukaisia vai -vastaisia, ja monesti ihmiset ja eläimet ovat tilanteissa, jossa niillä on kaksi tai useampia samanhetkistä eri suuntiin viittaavaa ausomusta (koira samanaikaisesti ausoo, että pitäisi totella omistajan käskyä ”Paikka!” sekä pitäisi mennä haistelemaan ohi kulkevaa koiraa, tai ”Kakkua. Nam! Syö innolla.” ja ”Kakkua. Epäterveellistä. Älä syö.”). Kuitenkin Gendlerin tapa määritellä norminmukaisuus ja -vastaisuus tuo esiin erään ausomuksen tärkeimmistä piirteistä, jota Gendler ei artikkeleissaan varsinaisesti käsittele: Ausomukset ohjaavat ihmistä tuomalla automaattisten reaktioiden muotoon, miten yksilö kokee, että hänen pitäisi käyttäytyä, ja kuinka hänen pitäisi suhtautua muiden käytökseen. Ohjatessaan käyttäytymistä ne ovat siis sisäisesti normatiivia. (Ks. esim. Kriegel 2012 ja Brownstein ja Madva 2012a ja 2012b.)

2.2 Ausomus ja kaksoisprosessiteoriat

Gendler havainnollistaa ausomuksen käsitettä rinnastamalla sen pääasiassa uskomuksiin, ja sana ausomus (*alief*) on johdettu sanasta uskomus (*belief*). Hän esittää, kuinka ihmisellä voi olla jostain asiasta sekä uskomus että ausomus, ja nämä voivat viitata eri suuntiin, vahvistaa toisiaan tai jopa viitata eri asioihin. Tämä kuulostaa samansuuntaiselta kuin kognitiivisen ja sosiaalisen psykologian sisällä kehitetyt mielen kaksoisprosessiteoriat (*dual process theory*).¹⁶ Teorioita on kehitetty useita erilaisin variaatioin viimeisten vuosikymmenten aikana, ja ne perustuvat pääosin empiiriseen tutkimukseen ihmispsykologiasta. Eri kaksoisprosessiteoriat keskittyvät eri aspekteihin ihmisen kognitiivisessa psykologiassa, kuten oppimiseen, päättelyyn, päätöksentekoon tai sosiaaliseen kognitioon, mutta niiden keskiössä on ajatus, jonka mukaan ihmisillä on kaksi samanaikaista mutta eri tavoin toimivaa kognitiivista systeemiä. Systeemit voivat samaan aikaan samaa tehtävää käsitellessään päätyä erilaisiin lopputuloksiin, ja esimerkkeinä eri prosessien toiminnasta voi pitää Gendlerin esimerkkejä norminvastaisista ausomuksista (esimerkiksi toffee- ja lasitasanne-esimerkit), jolloin systeemin 1 voidaan ajatella tuottavan ausomuksen ja systeemin 2 uskomuksen. Usein systeemit kuitenkin päätyvät samaan lopputulokseen (kuten norminmukaiset ausomukset). Systeemiä 1 luonnehditaan nopeaksi, automaattiseksi, ei-tietoiseksi ja sellaiseksi, ettei se käytä työmuistia sekä usein intuitiiviseksi, assosiativiseksi ja heuristiseksi. Systeemiä 2 taas kuvataan hitaaksi, tietoiseksi, hallituksi ja työmuistia käyttäväksi, ja toisaalta sääntöjä noudattavaksi, analyyttiseksi ja reflektiiviseksi.¹⁷ Yleisesti systeemi 2 mielletään vain ihmisajelle ominaiseksi, kun taas systeemi 1 on myös muilla eläimillä. (Frankish 2010, 914 ja Frankish ja Evans 2009, 1.)

Vaikka varsinaisia kaksoisprosessiteorioita on kehitetty vasta lähivuosikymmeninä, ajatus ihmismielen jakautumisesta osiin on esiintynyt jo Platonilla ajatuksessa sielun jakaantumisesta kolmeen osaan: järkisieluun, intosieluun ja himosieluun. Kuuluisimman näkemyksen aiheesta esitti Sigmund Freud 1900-luvun vaihteessa ajatuksessaan ihmismielen jakaantumisesta tietoiseen osaan ja tiedostumattomaan. Kuitenkin myös esimerkiksi Leibnizillä ja Descartesilla voi havaita viitteitä vastaavanlaisesta ajattelusta. Descartes ajatteli, ettei eläimillä ole mieltä, mutta Descartesille

---

¹⁶ Teorioihin viitataan joskus myös nimellä kaksoissysteemitteoriat (*dual system theory*). Mukailen tässä Frankishin ja Evansin käytäntöä (2009, 1), ja käytän ”kaksoisprosessiteoriaa” kattoterminä.

¹⁷ Termejä systeemi 1 ja systeemi 2 ei käytetä kaikissa kaksoisprosessiteorioissa, mutta mukailen Evansin käytäntöä, jota hän perustelee termien neutraaliudella ja yleisyydellä. Myös esimerkiksi nimiä ”automaattinen” ja ”kontrolloitu”, ”intuitiivinen” ja ”analyyttinen” sekä ”impulsiivinen” ja ”reflektiivinen” systeemi on käytetty, mutta nämä nimet korostavat vain tiettyä osaa systeemi 1:n tai 2:n toiminnasta. (Evans 2008, 256–257.)

”mieli” viittasi vain ihmisellä olevaan aineettomaan sieluun. Descartesin mukaan eläimilläkin kuitenkin on esimerkiksi havaintoja, haluja ja muistoja, mutta nämä ovat ilman sielun osallisuutta toimivia fyysisiä mekanismeja. Suurin osa ihmisenkin toiminnasta (esimerkiksi laulaminen ja käveleminen) on Descartesin mukaan selitettävissä samalla mekanistisella tavalla, joten hänellä on havaittavissa taustalla oleva ajatus ihmispsyyken jakaantumisesta ainakin kahteen osaan: mekanistiseen osaan, joka hoitaa arkipäiväiset toiminnot, ja sieluun, jonka osana on esimerkiksi abstrakti ajattelu. (Frankish ja Evans 2009, 2–4, 7.)

Gendlerin ausomuksella ja systeemillä 1 on paljon yhteistä kuten myös Gendlerin tavalla käyttää sanaa uskomus ja systeemillä 2. Suurimman osan ausomuksista voidaan mieltää tulevan systeemistä 1 ja uskomusten systeemistä 2. Vaikka Gendler tuntee kaksoisprosessiteorioita, hän ei vertaa uskomus–ausomus-erotteluaan niihin.¹⁸ Samankaltaisuuden ovat kuitenkin havainneet esimerkiksi Miri Albahari (2014, 715), Brownstein ja Madva (2014, 413) ja Jennifer Nagel, joka viittaa sekä yleisesti kaksoisprosessiteorioihin että tiettyyn kaksoisprosessiteoriaan (Bertram Gawronskin ja Galen Bodenhausen kehittämään APE-teoriaan) (2012, 781–786), sekä Uriah Kriegel (2012, 473–476), joka käsittelee aihetta myös laajemmin. Kriegel kiinnittää huomionsa siihen, että jos jossain toimii kaksi eri prosessia, ne yleensä tuottavat kahta erilaista lopputuotetta. Jos ihmisen mielessä ajatellaan toimivan kaksi eri systeemiä, tällöin on luontevaa ajatella systeemin 1 tuottavan yhdenlaisen mielentilan ja systeemin 2 toisenlaisen. Kaksoisprosessiteorioita käsittelevässä kirjallisuudessa molempien systeemien lopputuotetta kutsutaan pääasiassa arvostelmaksi. Sitä, mikä ”arvostelma” on, ei useimmiten määritellä, eikä systeemin 1 ja systeemin 2 tuottamille arvostelmille ole annettu systemaattisia omia termejä. Kriegel ehdottaakin, että Gendlerin termit ausomus ja uskomus voisi ottaa tähän käyttöön. (Kriegel 2012, 474.) Oman näkemykseni mukaan myös yksilön itsensä tiedostamat ja hyväksymät halut ja kuvitelmat voi tässä näkemyksessä yhdistää systeemin 2 toimintaan. Kriegel tuo myös esiin, kuinka ausomus–uskomus-erottelun yhdistäminen kaksoisprosessiteorioihin ja niiden piirissä tehtyihin tutkimuksiin toisi yhteneväisyyttä molempiin teorioihin, ja auttaisi ausomus-käsitteen kehittämisessä yhdistämällä sen vahvaan empiiriseen näyttöön, joka kaksoisprosessiteorioilla on taustalla (Kriegel 2012, 476).

Yhtenä erona ausomus–uskomus-erottelun ja tyypillisen kaksoisprosessiteorian välillä on, että ausomuksen käsitteen yhteydessä keskeisenä huomion kohteena ovat tuntemukset ja affektit.

---

¹⁸ Hän viittaa niihin ohimennen ausomuksen esittelyartikkeleissaan (ks. Gendler 2008a, 641 ja 2008b, 556).

Ausomuksen toimintaa ohjaava ominaisuus perustuu avoimesti juuri sen sisältämään tunnepitoisen komponentin ja toimintataipumuksen yhdistelmään. Ausomuksen käsite auttaa kiinnittämään huomion siihen, että uskomukset, kuvitelmat ynnä muut arvostelmat usein tuntuvat joltain, ja sellaiset uskomukset tai kuvitelmat, jotka eivät tunnu miltään (ts. niihin liittyvällä norminmukaisella ausomuksella ei ole tunnepitoista komponenttia), eivät ole motivoivia. Kaksoisprosessiteorioissa tuntemukset taas eivät ole keskeisessä roolissa, vaan niiden tutkimuksessa keskitytään arvostelmien käsittelyyn, joka toimii kattoterminä, ja joihin saattaa liittyä tai olla liittymättä tuntemus. Lisäksi vaikuttaa siltä, että vaikka ausomus on määritelmällisesti mielentila, se on helposti yhdistettävissä ruumiilliseen toimintaan (ks. Haug 2011, joka ehdottaa ausomusten vaikuttavan plasebovaikutuksen välityksellä esimerkiksi kehon kortisolitasoihin), kun taas kaksoisprosessiteoriat käsittelevät määritelmällisesti tiedonkäsittelyyn liittyviä prosesseja, eivätkä niiden esimerkiksi pelkoa sisältävää lopputulosta (ks. lasitasanne-esimerkki). Ausomuksen ja kaksoisprosessiteorioiden välisiä yhteneväisyyksiä, eroja ja näiden merkityksiä olisi hedelmällistä tutkia toisaalla tarkemmin.

Ausomuksen käsitteellä on jonkin verran eri päämäärä kuin kaksoisprosessiteorioilla. Ne eivät kuitenkaan ole kilpailevia teorioita vaan enemmän toisiaan tukevia ja mahdollisesti hyödyttäviä näkemyksiä kahden eri tieteenalan sisällä. Kaksoisprosessiteoriat on kehitetty selittämään ihmisellä olevia eri tapoja käsitellä tietoa psykologiatieteen sisällä, ja sen työstäminen vaatii laajaa empiriapohjaa. Ausomuksen käsite on kehitetty filosofian käyttöön havainnollistamaan, kuinka perinteiset uskomuksen, kuvitelman ja tavan kaltaiset käsitteet ihmisen toiminnan selittäjänä eivät nykypsykologisen tietämyksen valossa riitä, jos niillä halutaan säilyttää niiden filosofiset tai epistemologiset merkitykset.¹⁹ Ausomuksen ymmärtäminen ei vaadi laajaa teoreettista tai empiriseen tutkimukseen perustuvaa tietopohjaa, vaan sen alustavan merkityksen oppii muutaman esimerkin jälkeen, ja ihminen ausoo ausomuksen merkityksen nopeasti. Kuitenkin esimerkiksi kaksoisprosessiteorioiden ja muiden samaa aihetta tutkivien empiristen ihmispsykologiaa käsittelevien tutkimusten ja koetulosten tunteminen auttaa ymmärtämään ausomuksen merkitystä ja sen toiminnan laajuutta niin ihmisyksilön kuin -lajinkin kannalta. Pääasiallisesti ausomuksen hyöty filosofian sisällä on praktinen.

---

¹⁹ Ks. Gendler 2008b, 563, jossa hän viittaa samaan suuntaan

2.3 Ausomuksen filosofisia rinnakkaisteorioita ja suhde intuitioon

Ausomus on käsitteenä hyvin uusi, sillä Gendler julkaisi sen esittelevät artikkelinsa vuonna 2008. Vastaavantyyppisiä erotteluja on tehty ennenkin myös filosofiassa. Esimerkiksi Daniel Dennett on tehnyt erottelun uskomuksen (*belief*) ja mielipiteen (*opinion*) välille. Uskomuksella hän viittaa monin tavoin ausomuksen kaltaiseen entiteettiin, joita voi olla niin ihmisellä, eläimellä kuin koneellakin, ja ne voidaan päätellä olion käytöksestä. Mielipiteeksi hän kutsuu ihmisen tietoista, kielellistä ja harkittua asennetta, jonka totuuden puolesta ihminen ”voisi lyödä vetoa”. Jonathan L. Cohen teki samansuuntaisen erottelun uskomuksen ja hyväksymisen välille kirjassaan *An Essay on Belief and Acceptance* (1992). (Frankish ja Evans 2009, 19–20.) Keith Frankish esittelee kirjassaan *Mind and Supermind* (2004) näkemyksensä siitä, kuinka arkipsykologinen termi uskomus viittaa kahteen erityyppiseen tilaan. Hän tekee erottelun perususkomuksen (*basic belief*) ja superuskomuksen (*superbelief*) välillä, joka on monessa suhteessa ausomus–uskomus-erottelun kaltainen. Hänelle uskomus sana viittaa ausomuksen kaltaiseen, automaattiseen, ihmisen käytöksestä pääteltävään ja systeemistä 1 lähtöisin olevaan mielentilaan, kun taas superuskomus on lähempänä Gendlerin uskomusta (Frankish 2004). Myös muut ovat esittäneet osittain toisistaan riippumattomasti vastaavia erotteluja filosofiassa (ks. Frankish ja Evans 2009, 18–22). Gendler tuntee Cohenin näkemyksen (ks. Gendler 2008a, 647) ja oletettavasti myös Dennettin, sillä hän viittaa Dennettin kirjoituksiin ja osoittaa tälle kiitokset tämän uskomuksen käsitteen käsittelystä (Gendler 2008b, 552 ja 564).

Ausomus–uskomus-tyyppinen erottelu ei siis ole täysin uudenlainen edes arkipsykologisessa keskustelussa. Muiden erotteluista poiketen ausomus ei kuitenkaan ole pelkkään uskomukseen rinnastettava termi. Gendler käyttää termiä uskomus viittaamaan tietoisempaan mentaaliseen asenteeseen, ja kehitti uuden termin viittaamaan ausomukseen. Ausomus ei ole vain implisiittinen uskomus, joten muiden käyttämän sanan ”uskomus” omaksuminen ausomukselle joko supistaisi ausomuksen käyttömahdollisuuksia tai laajentaisi uskomuksen määritelmän epäintuitiivisiin mittoihin (ks. Mandelbaum 2013 ja Kwong 2012). Lisäksi se veisi yksilöltä sanavallan siihen, mitä hän uskoo tai ei usko.²⁰ Uuden käsitteen kehittäminen on filosofiassa riskialttiimpaa kuin vanhan käsitteen tulkinta uudelleen, varsinkin, jos sen rinnastaa uutena kategoriana niin filosofiassa kuin

---

²⁰ Ts. Jos epäroit allekirjoittaa sopimusta paholaisen kanssa, uskot ylikuonnolliseen. Jos pelkää lasitasanteella, uskot putoavasi. Lapsuudesta voi muistaa, kuinka epäreilulta tuntui, kun joku sanoi ”sinä uskot sängyn alla oleviin mörköihin”, kun pienenä pelotti.

arkipuheessa käytössä oleviin vaikutusvaltaisiin termeihin.²¹ Siinä on kuitenkin etunsa, ja tällöin sanan voi määritellä haluamallaan tavalla ilman kiistoja siitä, onko sitä tulkinnut oikein. Vanhoilla sanoilla on taakkansa, ja jos Gendler kutsuisi ausomusta esimerkiksi intuitioksi, sillä olisi suuri taakka kannettavanaan sanan monista merkityksistä johtuen.

Miten ausomus sitten eroaa intuitiosta? Intuition ajatellaan ohjaavan ihmistä, ja esimerkiksi filosofiset ajatuskokeet perustuvat intuition käyttöön. Pyydettyessä valitsemaan nopeasti, mikä listan vaihtoehtoista on paras tai onko jokin teko moraalisesti oikein vai väärin, ihminen vastaa sen perusteella, mikä intuitiivisesti tuntuu parhaimmalta, ja keksii perustelun vastaukselleen vasta myöhemmin. Jonkin tuntuminen intuitiivisesti oikealta tai väärältä (ts. sen herättämä hyväksyvä ausomus) aiheutuu kuitenkin siitä, että ihminen on oppinut omakohtaisesti tai muita seuraamalla asian olevan esimerkiksi (epä)miellyttävää, oikein tai väärin, enemmän tai vähemmän arvostettua, tai hyvää tai pahaa. Filosofiasa intuitio on ollut merkittävä termi vuosisatoja, ja sen merkitys on vaihdellut eri aika aikoina. Robert Hannan (2014) mukaan intuitio on filosofiasa perinteisesti viitannut rationaalsiin intuitioihin esimerkiksi logiikan ja matematiikan totuuksista. Hänen mukaansa 1960-luvulla sitä alettiin käyttää laajemmin, jolloin merkitykseksi tuli enemmänkin ”älyllinen vaikutelma” (*intellectual seeming*), joka ei yhtä merkittävästi eroa nykyisestä ei-filosofisen keskustelun termistä intuitio, jossa sillä viitataan pääasiassa ”mutu-tuntumaan”.

Gendler ei kuitenkaan käytä ausomusartikkeleissaan intuition käsitettä, vaikka käyttää sitä muualla.²² Filosofiasa intuition antamiin vastauksiin on tunnuttu suhtautuvan myönteisesti 1960-luvulta lähtien (em.). Jos ihmisen intuitiota lähestyy ausomuksen käsitteen kautta, käy ilmi ihmisen intuitiivisten reaktioiden olevan suurelta osin opittuja ja täten kulttuurisia ja muutoksenalaisia. Kysymykseen esimerkiksi siitä, millaisia ovat naiset tai miehet, tuntuu intuitiivisesti löytyvän niin itsestään selvä, tosi ja kaikkien tietämä vastaus, että sitä on turha edes miettiä. Ausomukset, jotka ovat ”synnynnäisiä tai tavaksi tulleita taipumuksia vastata (mahdollisesti oikein tulkittuihin) esillä oleviin ärsykeisiin tavoilla, jotka ovat automaattisia ja assosiatiivisia” (Gendler 2012b, 763) ja niiden ominaisuuksien kuvailu, auttaa näkemään, ettei esimerkiksi se, mitä on sukupuoli ja millaisia ovat naiset tai miehet, ole itsestään selvää. Sukupuoli on ihmisiä vahvimmin kategorioiva ominaisuus, ja

---

²¹ Uudenlainen käsite aiheuttaa helposti ausomuksen ”Joku on kehittänyt uuden sanan. Röyhkeää! Vastusta.” tai ”Joku on kehittänyt uuden sanan. Pakko olla tarpeeton. Tuomitse harkitsematta.”.

²² Gendlerin artikkelikokoelman nimi on *Intuition, Imagination, and Philosophical Methodology* (2010), jossa on julkaistu esimerkiksi molemmat ausomusartikkelit (2008a ja 2008b).

ympäristö opettaa monin tavoin, miten tietyn sukupuolisen ihmisen pitää missäkin tilanteessa toimia. Ihmisillä ei ole laajaa ja koherenttia intuitiivista tietoa siitä, mitä sukupuoli tarkoittaa, vaan satoja yksittäisiä eri tilanteissa aktivoituvia ausomuksia siitä, mitä minun, sinun tai hänen kuuluu naisena tai miehenä tehdä ja millainen olla. Tuntemus siitä, että kysymykseen ”millaisia ovat naiset?” on olemassa helppo ja koherentti vastaus, on vain yksittäinen ausomus, aivan kuten meillä on ausomus siitä, että tikan heitto kohti rakastamamme ihmisen kuvaa on vahingollista. Ausomus viittaa yksittäiseen ja usein omaksuttuun käyttäytymistäipumukseen, jollaisista ihmisen käyttäytyminen koostuu. Tällaisena se mielestäni auttaa selittämään ihmisen toimintaa paremmin kuin intuitio tai propositionaaliset asenteet kuten uskomus.

2.4 Ausomukseen kohdistuva kritiikki

Useat kirjoittajat ovat kritisoineet ausomuksen käsitettä joko torjuen sen kokonaan²³ tai tuoden esiin siinä mahdollisesti olevia ongelmia ja tarkennuksia kaipaavia kohtia²⁴. Torjuvan kritiikin pääasiallisena sisältönä on väite ausomuksen käsitteen tarpeettomuudesta, joka mielletään aiheutuvan siitä, että jokainen ausomus sulautuu osaksi joitain perinteisempää kategoriaa, kuten uskomusta tai halua, tai koostuu niistä (Currie ja Ichino 2012, Hubbs 2013, Kwong 2012, Mandelbaum 2013 sekä Muller ja Bashour 2011). Tässä luvussa esittelen lyhyesti torjuvien artikkeleiden kritiikkiä, vastaan siihen ja esitän näkemykseni siitä, mikä on yleisenä ongelmana kritiikkien taustalla. Tämän jälkeen tuon esiin Gendlerin artikkeleissa olevia ausomuksen käsitteeseen liittyviä ongelmia ja niiden ratkaisuja. Viimeiseksi esittelen Brownsteinin ja Madvan tavan määritellä ausomus, joka poikkeaa selvästi Gendlerin ausomuksen kuvauksesta.

Greg Currie ja Anna Ichino esittävät artikkelissaan ”Aliefs Don’t Exist, Thought Some of their Relatives Do” (2012), että Gendlerin esimerkkeinä esittämät ausomukset voidaan selittää perinteisten termien avulla ja he epäilevät, että näin voi toimia muidenkin ausomusten kanssa. Heidän mukaansa ausomus, joka Gendlerin mukaan on yhtenäinen mielentila, joka kielellisesti ilmaistuna tyypillisesti koostuu kolmesta osasta (r , a , d -malli), ei ole yhtenäinen kategoria, vaan sen

---

²³ Ks. Currie ja Ichino ”Aliefs Don’t Exist, Thought Some of their Relatives Do” (2012), Hubbs ”Alief and Explanation” (2013), Kwong ”Resisting aliefs: Gendler on belief-discordant behaviors” (2012), Mandelbaum ”Against alief” (2013) sekä Muller ja Bashour ”Why Alief Is Not a Legitimate Psychological Category” (2011).

²⁴ Ks. Albahari ”Alief or Belief? Contextual approach to belief ascription” (2013), Brownstein ja Madva ”Normativity of Automaticity” (2012), Doggett ”Some Questions for Tamar Szabó Gendler” (2012) sekä Nagel ”Gendler on Alief” (2012).

komponentit ovat erillisiä (ks. myös Hubbs 2013). He selittävät esimerkiksi syanidiesimerkin kuvittelun avulla, mutta tarkentavat, ettei kuvittelu ole aktiivista kuvittelu. He havainnollistavat tätä esimerkillä ihmisestä, joka uskoo härän olevan hyökkäämässä häntä kohti (Gendlerin *r*), haluaa olla joutumatta sen sarviin (*a*) ja joka yrittää paeta (*d*). Tällaisessa tilanteessa ausomuksen käsite ei tuo heistä mitään sellaista selitykseen, jota uskomus, halu ja tunne eivät kata. He huomauttavat tilojen aktivoituvan useimmiten toistensa kanssa (uskomus härän hyökkäyksen kohteena olemisesta aktivoi halun olla joutumatta sen sarviin, joka aiheuttaa halun paeta), mutta niiden suhde on kausaalinen, eikä niiden yhdistäminen samaksi entiteetiksi anna parempaa selitystä kuin niiden erillään antama. (Currie ja Ichino 2012, 790–791).

Gendler vastaa Currien ja Ichinon kritiikkiin artikkelissaan ”Between Reason and Reflex: Responses to Commentators” (2012a) ja kirjoittaa, että kyseisessä tilanteessa voi tutkia, onko härkää karkuun juoksevan käyttäytymisessä kyseessä uskomuksen ja halun muodostama tietoinen toimintamalli vai ausomuksen aktivoima automaattinen reaktio. Tämä tapahtuu miettimällä, aktivoituisiko taipumus juosta karkuun, jos ihmisellä olisi syy ja halu pysyä paikoillaan (esimerkiksi hän olisi päättänyt kuolla sillä hetkellä härän ruhjomana). Todennäköisesti aktivoituisi, ja myös tällöin härän edessä iskua odottava ihminen ausoisi karkuun lähtöä, vaikka saisi itsensä pysymään paikoillaan. (Gendler 2012a, 806.) Ihminen ausoisi karkuun lähtöä, vaikka hänen ja hyökkäävän härän välillä olisi kestävä lasiseinä, jolloin hän tietäisi olevansa turvassa. Perinteisesti vastaavaa tilannetta on selitetty ristiriitaisten uskomusten ja halujen avulla, mutta käyttämällä Gendlerin ausomuksen käsitettä voi ristiriitaisten uskomusten ja halujen käsittelyn jättää tilanteisiin, jossa ihmisellä on kaksi ristiriitaista tietoista halua tai uskomusta (esim. ”kaikki ihmiset ovat yhtä arvokkaita” ja ”osa ihmisistä ei ole yhtä arvokkaita”). Jos ihmisen toimintaa selitetään halun, uskomuksen ja tunteen erillisyydellä, nousee kysymys, koskeeko sama muita eläimiä. Onko haita pakenevalla kalalla erilliset, toisiaan kausaalisesti seuraavat uskomus, halu ja toimintataipumus? Jos ei, miksi ihmisen ja kalan pakoreaktio eroavat näin merkitsevästi? Entä simpanssilla tai 3-vuotiaalla lapsella?

Hans Muller ja Bana Bashour esittävät artikkelissaan ”Why Alief Is Not a Legitimate Psychological Category” (2011) näkemyksen, jonka mukaan ausomuksen hyväksyminen päteväksi psykologiseksi kategoriaksi muuttaisi uskomuksen käsitteen normatiiviseksi. Heidän mukaansa Gendler sanoo ihmisten uskomusten olevan rationaalisia ja muodostavan koherentin kokonaisuuden. Tällöin ihmisellä ollessa epäkoherentteja tai irrationaalisia uskomuksia, hänellä on uskomuksia, joita hänellä ei pitäisi olla, jolloin uskomus muuttuisi normatiiviseksi. Heidän ausomustulkintansa

perustuu heidän käsitykseensä Gendlerin uskomuksen käsitteestä. ”[Ihmisten] uskomukset eivät ole todisteisiin pohjautuvia, todellisuuteen tähtääviä, sisäisesti yhtenäisiä, reflektion ulottuvilla olevia tiloja, joita Gendler niiden olettaa olevan.” (Muller ja Bashour 2011, 376.) Kritiikin kannalta on ongelmallista, ettei Gendler sano uskomusten olevan tällaisia. Gendler määrittelee uskomusta vain sanomalla sen pyrkivän tähtäämään totuuteen, eikä hän vaikuta kannattavan edes implisiittisesti heidän kuvailemaa uskomuskäsitystä. Gendler esittelee ausomuksen lasitasanne- ja toffee-esimerkkien kaltaisten tilanteiden kautta, joissa perinteiset näkemykset ovat sanoneet ihmisellä olevan kaksi vastakkaisiin suuntiin osoittavaa uskomusta, joista toinen on rationaalinen (”uskon tasanteen olevan turvallinen”) ja toinen kenties ei (”uskon putoavani”). Gendler tuo esiin, kuinka tällaisissa tilanteissa ihminen usein sanoo uskovansa toista kuin hänen ei-kontrollinalaisesta käytöksestään on pääteltävissä. Hän korostaa artikkeleissaan esitettyjen esimerkkien uskomusten rationaalisuutta ja todisteiden mukana muuttumista, sillä filosofiassa nämä usein mielletään uskomusten ominaisuuksiksi. Jos hän esittelisi ausomuksen käyttäen esimerkkeinä irratiinaalisia ja todisteiden ulottumattomissa olevia uskomuksia (”olen kuollut”²⁵) ja rationaalisen oloisia ausomuksia (kuolleeaksi itsensä uskova henkilö ausoo nälän tullessa syömistä), huomio siirtyisi ausomuksesta ja sen ominaisuuksista uskomukseen, joka ei ole Gendlerille yhtä keskeinen.

Mullerin ja Bashourin toinen pääargumentti on, että Gendler tekee virheen asettaessaan tavat ja vaistot ausomuksen käsitteen alle. He perustelevat tätä perinteisellä jaottelulla kasvatukseen ja luontoon (Muller ja Bashour 2011, 380–381). Jaottelua kasvatukseen ja luontoon, tapoihin ja vaistoon tai synnynnäiseen ja opittuun on kuitenkin laajasti, perustellusti ja monitieteellisesti kyseenalaistettu myös monilla eläimillä, ja ihmisen kohdalla tällaista taipumusten erottelua on käytännössä mahdoton tehdä. Erottelun vaistonvaraiseen ja opittuun voi ihmisellä tehdä korkeintaan siinä, mitä oppimismahdollisuuksia ihmisellä on. (Ks. Griffiths 2009.) Ihminen voi esimerkiksi oppia puhumaan muttei lentämään, ja täten ihmisellä voi sanoa olevan kielivaisto, muttei lentovaistoa. Joutsen taas oppii lentämään, muttei puhumaan. Ihminenkään ei opi puhumaan, jos hän ei lapsena kuule puhetta, joten vaistonvaraisen ja opitun erottaminen ei ole niin selkeää, kuin Muller ja Bashour tai jaottelu kasvatukseen ja luontoon antaa ymmärtää.

---

²⁵ Cotardin syndroomaa sairastava ihminen uskoo usein olevansa kuollut, mutta elää suhteellisen normaalia arkea. Tällöin hänen monien ausomustensa täytyy olla rationaalisiksi mielletäviä. Ks. Ramachandran 2012, 280–282.

Mandelbaum (2013, 207) ja Hubbs (2013, 605) tuovat esiin mahdollisuuden kyseenalaistaa ausomusten metafyyminen olemassaolo, ja Currien ja Ichinon esittävät artikkelissaan "Aliefs Don't Exist [...]" (2012), ettei ausomuksia ole olemassa. Kyseenalaistaessaan ausomuksen olemassaolon kirjoittajat eivät tuo esiin, miksi esimerkiksi uskomuksella tai halulla on ausomusta vahvempi metafyyminen asema, jonka he eksplisiittisesti ja implisiittisesti olettavat. Ausomuksen tarkoitus on olla ihmisen toimintaa selittävä ja hänen käyttäytymisensä ymmärtämistä helpottava käsite, joka auttaa näkemään eri ilmiöiden välisiä yhteneväisyyksiä ja eroja. Uskomus ja halu ovat samalla lailla ihmisen luomia käsitteitä, joilla kuvataan ja selitetään tietynlaisia piirteitä omaavia ei-tarkkarajaisia mielentiloja ja ihmisen käyttäytymistä. Perinteisillä käsitteillä ja ausomuksella on siis sama funktio, jolloin niiden olemassaolon käsittelyn pitäisi olla samalla viivalla. Kirjoittajat kyseenalaistavat ausomuksen olemassaolon diskurssissa, jossa oletetaan uskomusten ja halujen olemassaolo, ja ausomusten ajatellaan tulevan niiden päälle. Tämä ei kuitenkaan ole ausomuksen tarkoitus. Ausomus pikemminkin uudelleen järjestää ja selkeyttää perinteisten käsitteiden alaa, eikä oleta olevaksi mitään, jonka olemassaolon voisi kyseenalaistaa irrallaan muista mielentiloista.

Kwong (2012) esittää, että norminvastaiset ausomukset pystytään selittämään ilman ausomusta. Hänen mukaansa esimerkiksi toffee-esimerkin kaltainen tilanne on selitettävissä vain uskomusten avulla siten, että henkilö a) uskoo kyseessä olevan toffeeta, jonka lisäksi hän uskoo, että b) se näyttää ulosteelta, c) ulosteelta näyttävät asiat eivät ole herkullisia ja d) asioita, jotka eivät näytä herkullisilta, kannattaa yleisesti vältellä (emt., 81).²⁶ Täten ausomuksen käsitettä ei tarvita norminvastaisten tilanteiden selittämiseen. Kwongin näkemys ei ole humelainen, sillä hänestä uskomukset saavat yksinään aikaan toimintaa. Tutkittaessa Kwongin tulkintaa uskomuksesta voi huomata, että sillä pystyy tekemään ausomuksen lisäksi tarpeettomaksi esimerkiksi halun, tavan ja mielialoihin viittaavat käsitteet. Haluni syödä toffeeta voi muuttua uskomuksiksi sanomalla, että uskon 1) tofteen maistuvan hyvältä ja 2) hyvältä maistuva asia kannattaa syödä. Tapani juoda lounaskahvi muuttuu uskomuksiksi sanomalla, että uskon 1) kahvin juonnin lounaan jälkeen piristävän ja 2) piristyminen lounaan jälkeen on aina kannattavaa. En ole huonotuulinen, vaan uskon, että 1) ihmiset ja asiat muuttuivat äkkiä ärsyttäviksi ja 2) ärsyttävillä olioille kannattaa kiukutella. Periaatteellinen mahdollisuus kirjoittaa ausomukset auki kwongilaisen uskomuksen avulla ei tee ausomuksesta tarpeetonta sen enempää, kuin sama mahdollisuus tekee halun tai tavan

---

²⁶ Vaikkei Kwong tuo sitä esiin, kohdat b–d vastaavat Gendlerin ausomuksen *r*, *a*, *d* -mallia siten, että b on uskomuksen muotoon kirjoitettu ausomuksen asiasisältöinen osuus, c tunnesisältö ja d toimintataipumus.

käsitteistä tarpeettomia. Sen sijaan se laajentaa uskomuksen käsitteen merkityksen hyvin laajaksi, jolloin ihmisen toiminnan selittäminen muuttuu yksipuoliseksi, helposti pinnalliseksi ja erot mielentilojen välillä hankaliksi havaita. Gendler pyrkii ausomuksella tuomaan esiin aikaisemmin vähälle huomiolle jääneitä eroja esimerkiksi uskomuksiksi miellettyjen tilojen välillä, eikä uskomuksen käsitteen laajentaminen sellaiseksi, että siihen voi sisällyttää myös halut ja tavat, auta tässä.

Kwongille ausomusten komponentit ovat uskomuksia, jolloin hän sisällyttää uskomukseen tuntemuksen ja toimintataipumuksen aktivoinnin ominaisuudet. Eric Mandelbaum esittää artikkelissaan "Against alief" (2013), että kaikkiin ihmisen mentaaliin propositionaaliin asenteisiin kuuluu asiasisällön lisäksi tunnesisältö ja toimintataipumus. Hän liittää nämä myös pelkkiin käsitteisiin ("pingviini" herättää taipumuksen nähdä pingviinejä ja sanoa se "ääneen" pään sisällä sekä positiivisen tai negatiivisen affektin, joka suuntautuu käsitteeseen). Mandelbaum käytännössä yhdistää kaikki Gendlerin ausomukseen liittämät ominaisuudet perinteisiin propositionaaliin asenteisiin. Hänen mukaansa ihmisillä voi esimerkiksi olla keskenään ristiriitaisia uskomuksia, niistä ei olla tietoisia ja ne voi päätellä hänen käyttäytymisestään. (Mandelbaum 2013, 200–201.)

Olen Mandelbaumin kanssa samaa mieltä siitä, että usein mielentilat sisältävät nämä komponentit. Sen huomaaminen, että lähes aina kun kuvittelee, uskoo tai haluaa jotain, siihen liittyy yksi tai useampi ausomus, on yksi uskomuksen käsitteen tarkoituksista. Toisin sanoen ausomuksen käsitteen tarkoitus on kiinnittää ihmisten huomio siihen, että nämä aspektit ovat osa lähes kaikkea ihmisen mielen toimintaa. Perinteisesti näitä ominaisuuksia ei kuitenkaan ole yhdistetty esimerkiksi uskomukseen tai kuvitelmaan, eikä sen toteaminen, että ne siellä ovat, auta ymmärtämään ihmisten ja muiden eläinten toimintaa. Se ei myöskään tuo esiin yksilöllä olevien samanaikaisten, mutta eri uskomusten välisiä eroja. Mandelbaumista syanidiesimerkissä koehenkilöillä on samanaikaisia uskomuksia, joiden mukaan pullossa sekä on, että ei ole, myrkkyä, eikä näissä uskomuksissa ole mainitsemisen arvoista eroa, vaikka eron esiin nostaminen on hänen kritiikkinsä kohteena olevien Gendlerin artikkeleiden keskiössä. Jos Mandelbaumin tulkinta hyväksytään, ongelmaksi tulee käsitteille uskomus, halu ja kuvitelma tulevat vähintään kaksi toisistaan poikkeavaa käyttötarkoitusta, joista toinen viittaa ihmisen tietoiseen asenteeseen, ja toinen siihen, mitä Gendler kutsuu ausomukseksi. Arkisessa käytössä sanalla uskomus viitataan useimmiten ihmisen reflektion ulottuvissa oleviin uskomuksiin, ja jos esimerkiksi edellä mainitun sokerinkäyttökokeen

osallistujilta kysyttäisiin, uskoivatko he ”Syanidi”-pullossa olevan myrkkyä, he vastaisivat kieltävästi. Kuten Gendler korostaa, ausomuksen käsitteen tarkoituksena on olla hyödyllinen apuväline, eikä ausomusten tulkinta uskomuksiksi auta tässä. (Gendler 2008b, 557.)

Vaikka Kwong ja Mandelbaum liittävät uskomukseen, haluun ja kuvitelmaan kaikki ausomukseen liitetyt ominaisuudet, perinteisesti niiden ei ole ajateltu kuuluvan sinne. Heidän tai Currien ja Ichinon näkemykset eivät auta näkemään eroa lasitasanteella olevan uskomuksen (”olen turvassa”) ja ausomuksen (”olen vaarassa”) välillä. Humelainen uskomus esimerkiksi vaarassa olemisesta tai sen kuvittelu ei sisällä komponenttia, jonka mukaan henkilö kokisi olevansa vaarassa. Myöskään humelaiseen halun käsitteeseen ei sisälly puoleensavetävyyden komponenttia. Ihminen kuitenkin suurelta osin toimii tuntemustensa perusteella, ja ausomus nostaa tämän esiin. Gendler kirjoittaa, että jos halutaan oikeasti selittää, miten ihmismieli toimii, ja säilyttää uskomuksen käsitteen edes joitain piirteitä, johonkin ausomuksen kaltaiseen pitää viitata (Gendler 2008a, 642). Ausomuksen torjuvat kirjoittajat vaikuttavat ajattelevan (joskus avoimesti ks. Currie ja Ichino 2012, 792 ja 797) Gendlerin viittaavan ausomuksella täysin uudenlaiseen, muilta huomaamatta jääneeseen mysteeriseen mielentilaan. He olettavat Gendlerin tarkoittavat ausomuksella jotain mahtipontista. Tästä ei kuitenkaan ole kyse, ja Gendler pyrkii ainoastaan antamaan uuden käsitteen, jonka avulla käsitellä arjessa kaikille tuttuja tilanteita, sekä sadoissa psykologisissa kokeissa havaittuja tapoja siitä, miten ihmismieli toimii.

Uusia käsitteitä syntyy koko ajan, ja vanhat sanat muuttavat merkityksiään. Ausomuksen käsite ei ole sen uhkaavampi kuin esimerkiksi hymiön käsite, vaikka osa ausomuksen torjuvista kirjoittajista vaikuttaa niin ajattelevan. 40 vuotta sitten peräkkäin kirjoitettu kaksoispiste ja sulkumerkki oli merkityksetön merkkiyhdistelmä, mutta nykyisin se viittaa iloiseen tai surulliseen ilmeeseen. Hymiöiden käyttöönotto ei luonut iloista ilmettä, eikä se tuonut kirjalliseen viestimiseen mitään sellaista, jota ei aikaisemmin olisi muilla tavoilla jotenkin pystytty viestimään. Myöskään ausomuksen käsite ei luo tai edes viittaa uudenlaisiin mielentiloihin, eikä se mahdollista minkään sellaisen viestimistä, mikä ei ennen olisi ollut jotenkin mahdollista. Hymiöt tekivät kirjoittajan tarkoittamien tunnetilojen välittämisen tekstissä kuitenkin helpommaksi, nopeammaksi ja selkeämmäksi. Samoin ausomuksen käsitteen tarkoitus on tehdä ihmisen mielen toiminnan selittämisestä helpompaa, nopeampaa ja selkeämpää.

Arkisissa tilanteissa on helppo erottaa toisistaan esimerkiksi kuvittelu, uskomus ja halu. Minä uskon Helsingin olevan Suomen pääkaupunki, kuvittelen millaiselta asuntoni näyttäisi siistinä, ja haluan saada pro gradu -tutkielmani valmiiksi. Jos lauseissa olevien verbien paikkoja vaihtaisi, niiden merkitys muuttuisi. On eri asia sanoa, että uskon asuntoni olevan siisti, kuin että kuvittelen tai haluan sen olevan siisti. Kuitenkin jos katsotaan Gendlerin ausomusesimerkkien kaltaisia tilanteita, törmätään ongelmiin. Esimerkiksi pelkästään ausomuksen käsitteen torjuvissa artikkeleissa koehenkilöiden syanidiesimerkissä kokemaa mielentilaa selitetään uskottavan oloisesti sekä uskomuksen (Mandelbaum 2013) että kuvitelman (Currie ja Ichino 2012, 791) käsittein, eikä ole vaikeaa kuvitella jonkun ehdottavan sitä selitettävän halulla ("koehenkilö ei halua syödä mitään, missä on viittaus syanidiin") tai jopa vaistolla ("koehenkilö kokee vaistomaista vastenmielisyyttä syödä mitään, missä on viittaus myrkkyyneen"). Ongelmana on, että nämä pyrkivät kuvaamaan samaa mielentilaa, eikä mikään selitä sitä toistaan paremmin tai huonommin. Kun mennään lasitasanne-, toffee- ja syanidiesimerkkien kaltaisten tilanteiden selityksiin, kuvitelma, uskomus ja halu alkavat helposti viitata samaan mielentilaan (vrt. lasitasanteella seisova "kuvittelee olevansa vaarassa", "uskoo olevansa vaarassa", "ei halua olla vaarassa" ja toisaalta "vaistoa olevansa vaarassa"). Tällöin on nähtävissä, että niiden merkitys on eri kuin puhuessani asennoitumisestani asuntoni siisteyteen, jossa ne selvästi viittaavat eri asioihin. Koska tällaisissa tilanteissa niillä ei ole toisistaan eroavaa selitysarvoa, ei keskustelu siitä, mistä asenteesta "todella" on kysymys, johda mihinkään. Ausomuksen käsite auttaa havaitsemaan perinteisten käsitteiden monimerkityksellisyyden, ja samalla kenties selkeyttää niiden käyttöä.

Yhteistä ausomusta vastustaneilla näkemyksillä on, että ne keskittyvät kritisoimaan Gendlerin esimerkkejä norminvastaisista ausomuksista. Ausomus on kuitenkin paljon laajemmin vaikuttava mielentila (Gendler 2008a, 663), jota vain on helpoin havainnollistaa tilanteilla, joissa uskomus ja ausomus viittaavat eri suuntiin. Ausomuksen havainnollistamisella tällaisten esimerkkien avulla on tarkoitus saada ihminen kiinnittämään huomionsa fenomenaalisiin kokemuksiinsa. Tällöin hän voi havaita, etteivät hänen mielentilansa ole niin hallittavissa ja tietoisia, kuin miltä vaikuttaa normaalitilanteessa, jossa ausomus ja uskomus ovat sopusoinnussa, ja ettei pelkkä uskomuksen muuttuminen muuta ausomuksia tai päinvastoin. Yllättävää on, että ausomuksen torjuvista artikkeleista ainoastaan Mandelbaumin, ja osittain myös Kwongin, artikkelista saa käsityksen, että sen kirjoittaja ymmärtäisi, mihin Gendler viittaa ausomuksella. Muller ja Bashour sekä Currie ja Ichino ajattelevat Gendlerin tarkoittavan ausomuksellaan jotain ihmeellistä. Toisaalta tämä selittää

heidän torjuvan kritiikkinsä, toisaalta saa miettimään, miksi kirjoittaa vastine artikkeleihin, joiden sisältöä ei pyri ymmärtämään. Vaikka Mandelbaum vaikuttaa ymmärtävän, mihin ausomuksella pyritään, hän väittää ausomusten ominaisuuksien sisältyvän implisiittisesti perinteisiin propositionaalsiin asenteisiin, ja Kwongin mukaan norminvastaiset ausomukset voidaan kirjoittaa auki uskomuksina. Kumpikaan heistä ei vaikuta arvostavan Gendlerin pyrkimystä tuoda implisiittiset ominaisuudet eksplisiittisiksi. Mulleria ja Bashouria lukuun ottamatta (joiden tulkinta Gendlerin uskomuksen käsitteestä on erikoinen) kirjoittajat eivät kiinnitä huomiota siihen, miten Gendler tai hänen taustavaikuttimenaan oleva uskomus–halu-näkemys käyttää termejä uskomus ja halu, vaikka tämä on oleellinen osa Gendlerin ausomus–uskomus-erottelua.

Tulkintani mukaan torjuvien artikkeleiden kirjoittajat eivät pyri ymmärtämään ausomuksen merkitystä tutkimalla kokemustaan Gendlerin antamien esimerkkien kaltaisissa tilanteissa, vaan he tutkivat ausomusta vain käsitteellisellä tasolla. Kuitenkin Gendlerin ausomusesimerkit (kuten myös tutkielmassani olevat) ovat sellaisia, että ne pyrkivät ohjaamaan lukijan huomion hänen kokemukseensa esimerkkien kaltaisissa tilanteissa, ja ne on kirjoitettu muotoon ”Kuvittele tilanne, jossa...”), jolloin on helppo havaita ero ausomuksen ja vaikka uskomuksen välillä. He tuntuvat ajattelevan, että jos he pystyvät selittämään Gendlerin antamat ausomusesimerkit ilman ausomuksen käsitettä, käsite on tarpeeton. Kuitenkin vaikka selittäisi jokaisen Gendlerin esimerkin ilman ausomuksen käsitettä, se ei muuta sitä, että ihmisellä on mielentiloja, joihin Gendler ausomuksella viittaa. Niillä on ominaisuuksia, joihin Gendler pyrkii kiinnittämään lukijan huomion. Psykologia on täynnä kokeita, joiden tuloksien selittämiseen voi käyttää ausomuksen käsitettä, mutta joiden selittäminen uskomuksen, kuvitelman tai halun käsittein on hankalaa. Niitä selitetään esimerkiksi kaksoisprosessiteoriassa muilla termeillä (esim. arvostelma, tuttuuden ja hyväksynnän tunne). Ausomuksen käsite pyrkii paikkaamaan tätä puutetta arkipsykologian sisällä. Psykologiassa on selitetty ja kuvattu kokeiden tuloksia ennen ausomuksen käsitettä, joten se ei ole välttämätön. Mielestäni Gendler on kuitenkin oikeassa siinä, että arkipsykologia kaipaa ausomuksen kaltaista käsitettä pystyäkseen tuomaan selkeästi esiin (ihmis)mielen toiminnan kaikki puolet.

2.4.1 Gendlerin ausomusartikkeleissa olevia ongelmia

Gendler tuo esiin artikkeleissaan ”Alief and Belief” ja ”Alief in Action (and Reaction)”, että uutena käsitteenä ausomuksesta löytyy varmasti korjattavaa. Hän kuitenkin toteaa mieluummin ottavansa

riskin kuvaamalla ausomusta yksityiskohtaisemmin, ja tunnustavansa siinä todennäköisesti olevan ongelmia, kuin jättävänsä sen yksityiskohtaisemman käsittelyn väliin peläten niitä. Hän toivookin kritikoilta apua ongelmien havaitsemisessa, jota hän on myös saanut (esim. Haug 2011, Kriegel 2012 ja Nagel 2012). (Gendler 2008a, 642 ja 2008b, 555.) Gendlerin artikkeleista löytyy jonkin verran sisäistä ja keskinäistä epäkoherenttiutta, mutta ne eivät ole käsitteen torjuvien kirjoittajien mielessä olevia suuria ongelmia, vaan paremminkin pieniä kauneusvirheitä, jotka jäävät itse käsitteen varjoon. Mielentila (tai kognitiivinen tila), johon Gendler ausomuksella viittaa, kattaa niin laajan alan ihmisten ja muiden eläinten käyttäytymisestä, että aina kun ausomukselle pyrkii antamaan muuta määrittävää ominaisuutta kuin ”synnynnäinen tai opittu taipumus” tai ”jotain järjen ja refleksin välissä olevaa”, löytyy tilanne, jossa selvästi on kyseessä ausomus, mutta jolla ei ominaisuutta ole. Käsitettä oppii kuitenkin käyttämään suhteellisen nopeasti, ja ilman tarkkarajaista määritelmääkin oppii ymmärtämään, mikä on ausomus ja mikä ei. Ausomuksen ja uskomuksen (tai kuvitelman tai halun) tai ausomuksen ja refleksin välinen raja ei ole tarkka, ja rajatapauksia löytyy, mutta niitä löytyy muidenkin käsitteiden väliltä.²⁷ Ongelmat Gendlerin ausomusartikkeleissa ovatkin pääasiassa siinä, että hän käyttää artikkeleissaan eri käsitteitä kuvatessaan ausomuksia (esim. ”Alief in Actionissa” hän kuvaa ausomusta ”kognitiiviseksi tilaksi” kun taas ”Alief and Beliefissä” termi on ”mielentila”). Osa ongelmista on painotuseroissa, ja Gendler on artikkeleissaan valinnut painottaa ausomuksia käsitellessään hieman eri asioita, kuin jotka olisin itse nostanut keskiöön.

Yksi ausomuksen ominaisuuksista ja sen eroista uskomuksen kanssa, joita Gendler artikkeleissaan tuo esiin on se, että uskomus voi muuttua nopeasti todisteiden mukana, kun taas ausomus muuttuu hitaammin (Gendler 2008b, 565–566). Gendlerin itsensä esittämien ausomusesimerkkien valossa tämä on ymmärrettävä yleistys, mutta se ei ole täysin pätevä. Vaikka lasitasanne-, toffee- ja paholaisesimerkkien kaltaisissa tilanteissa todistusaineisto ei vaikuta ausomuksiin, toisenlaisissa tilanteissa pelkkä vihjaus jonkin asian suuntaan muuttaa kohteesta heräävän ausomuksen, vaikei muuta siihen liittyvää uskomusta, ja toisaalta ausomus saattaa muuttua uskomuksen kanssa yhtä nopeasti.²⁸ Tällaisesta tilanteesta on kyse esimerkiksi silloin, kun kuulee jonkin uuden kielteisenä pitämänsä asian tutusta ihmisestä tai muusta entiteetistä. Jos on ensin vapautuneesti pitänyt jostain

---

²⁷ Refleksi ja uskomus ovat itsessään epätarkkoja käsitteitä, joten ausomuksen käsitteen esitleminen ei tässä suhteessa muuta asiaa. Refleksillä viitataan esimerkiksi niin jalan automaattiseen liikkumiseen polvilumpion näpäyttämisen jälkeen, jolloin se on tietoisien hallinnan ulottumattomissa, kuin myös silmän räpäyttämiseen jonkin lähestyessä sitä, joka on jossain määrin hallittavissa ja pois opittavissa.

²⁸ Ausomusten mahdolliseen nopeaan muuttumiseen kiinnittivät huomiota myös Muller ja Bashour (2011, 377), ja Nagel (2012, 783) tuo esiin, kuinka jossain tilanteessa ausomus voi muuttua mutta uskomus ei.

ihmisestä, ja sitten käy ilmi (tai kuulee juorun) tämän olevan väkivaltarikollinen, suuri osa hänestä heräävistä ausomuksista muuttuu, ja kyseiseen ihmiseen on vaikea suhtautua yhtä vapautuneesti, vaikka kävisi ilmi juorun olleen vale. Psykologisissa kokeissa on huomattu, että negatiivinen informaatio, joka kohdistuu mihin tahansa asiaan kuten ihmiseen, brändiin tai vaikka kaupunkiin, muuttaa ausomuksia nopeasti, ja näiden muuttaminen takaisin positiiviseksi on hidasta, kun taas uusi positiivinen informaatio ei yhtä vahvaa reaktiota saa aikaan.

Gendlerin tapa määritellä ausomuksen toiminnallinen komponentti (*d*) motorisen valmiuden valmisteluksi artikkelissa "Alief and Belief" ("*the readying of some motor routine*", Gendler 2008a, 643) antaa vaikutelman, että ausomuksessa tarvitsisi olla liikettä aktivoiva komponentti. Näin ei kuitenkaan ole Gendlerinkään mukaan ole. Hän tuo esiin olevansa fysikalisti, joten vaikka hän määrittelee ausomuksen mentaaliseksi entiteetiksi, pohjimmiltaan mentaalinen tarkoittaa hänelle fyysistä (Gendler 2008a, 642). Kuitenkin pelkkiin ajatuksiin tulevien ausomusten määrittelemisen motorisiksi valmiuksiksi ei mielestäni ole paras tapa kuvata niitä, vaikka osa ausomuksista niitä sisältääkin. Gendler kuvaa komponenttia *d* muulla tavoin artikkelissa "Alief in Action (and Reaction)", jossa hän viittaa sillä käytökseen tai toimintaan, ja tutkielmassani käytän sitä. Viittaus fyysiseen liikkeeseen ei ole Gendlerillekään ausomuksen oleellinen piirre, sillä hän käyttää käsitettä tahdonvastaisen rasmin selittämiseen, ja sen käsittelyssä ausomukset toimivat juuri assosiaatioiden ja tunteiden tasolla eivätkä varsinaisen motorisen toiminnan.

Gendlerin tapa esitellä ausomuksen käsite, kuten myös sanan ausomus (*alief*) etymologia, nojaa uskomuksen käsitteeseen, ja ausomuksen rinnastaminen uskomukseen on hänen molempien ausomusartikkeleidensa perusteema. Uskomuksen käsite ei kuitenkaan ole ausomuksen käsitteelle kuin apuväline, jonka avulla sen merkitystä saa havainnollistettua. Ausomusta torjuvasti kritisoineiden artikkeleiden perusteella oikeutettu huolenaiheeni on, että Gendlerin valinta esitellä ausomus rinnastamalla se pääasiassa uskomuksen kanssa, saa ymmärtämään ausomuksen käsitteen ja sen mahdollisuudet suppeampina kuin mitä se mahdollistaa. Kuitenkin Gendler käyttää ausomusta tahdonvastaisen rasmin selittämiseen tuoden esiin yhden sen mahdollistavimmista ja kenties tarpeellisimmista käyttötavoista, joka on automaattisten ja assosiativisten ympäristöstä opittujen toimintataipumusten ja kielenkäyttötapojen tutkimus. Nämä ovat usein ympäristöstä opittuja ilman, että niiden taustalla on varsinaisia uskomuksia, tai että kukaan olisi uskomuksia eksplisiittisesti ilmaissut. Ihmisen ei tarvitse uskoa, tai olla edes huomannut, että saippuan tuoksu vaikuttaa siihen, kuinka siististi hän syö, jotta saippuan tuoksu herättäisi hänessä ausomuksen, joka

johtaa siistimpään ruokailuun (Gendler 2008a, 565). Vaikka Gendler esittelee ausomuksen uskomuksen käsitteen kautta, rinnastus ei ole hänelle erityisen keskeinen ausomuksen ominaisuus. Vaikka tällainen tapa esitellä ausomus on mielestäni hieman harhaanjohtava, se on ymmärrettävä, sillä Gendler pyrkii ausomuksen käsitteen avulla vaikuttamaan arkipsykologian sisällä käytävään keskusteluun, ja tämä mahdollistuu rinnastamalla ausomus uskomuksen ja muiden arkipsykologisten käsitteiden kanssa.

2.4.2 Brownsteinin ja Madvan ausomuksen uudelleen määrittely

Michael Brownstein ja Alex Madva käsittelevät ausomusta artikkelissaan "The Normativity of Automaticity" (2012b).²⁹ Siinä Brownstein ja Madva esittävät ausomukselle määritelmän, joka eroaa Gendlerin *r*, *a*, *d* -mallista. Gendlerin mukaan ausomus sisältää usein samanaikaisesti kolme komponenttia: asiasisällön, tunnesisällön ja toimintataipumuksen. Brownsteinin ja Madvan ausomus sisältää neljä komponenttia (*F-T-B-A* -malli). He korvaavat ausomuksen asiasisällön piirteen (*feature*) käsitteellä, jonka merkitys ei olennaisesti eroa Gendlerin asiasisällöstä. Tunnesisällön he korvaavat jännitteellä (*tension*) ja toimintataipumuksen käyttäytymisellä (*behavior*). Neljänneksi ausomuksen komponentiksi he lisäävät lievennyksen (*alleviation*). (Brownstein ja Madva 2012b, 420–423.)

Kuvittele käveleväsi tuttavän kanssa jutellen leveällä jalkakäytävällä, joka rajoittuu toisesta reunasta aitaan. Jonkin ajan kuluttua huomaat siirtyneesi jalkakäytävän keskeltä aidan viereen ja tämän johtuneen siitä, että tuttavasi tulee sinua koko ajan hieman liian lähelle. Olet korjannut tätä automaattisesti siirtymällä sivummalle, kunnes aita on tullut vastaan. Gendlerin ausomuksen mukaan sinulla on kävelyn aikana ollut aktivoituneena ausomus "Hän on liian lähellä. Epämukavaa. Siirry kauemmas.". Brownsteinin ja Madvan mukaan ausomuksen tunnesisältöisellä komponentilla ("Epämukavaa.") on aina joko positiivinen tai negatiivinen lataus ehdotettuun toimintaan. Täten havaittu asia ("Hän on liian lähellä.") aiheuttaa positiivisen latauksen kohti mahdollista toimintaa ("Siirry kauemmas."). Siirtyessäsi kauemmas kokemasi jännite lievenee, joka on liikkumisesi päämäärä. Brownsteinille ja Madvalle jännite ei ole kattotermi mille tahansa tuntemukselle, vaan

---

²⁹ He ovat julkaisseet myös toisen ausomusta soveltavan artikkelin ("Ethical Automaticity" 2012a), jossa tuovat esiin, että vaikka automaattisten reaktioiden usein mielletään olevan eettisesti joko merkityksettömiä tai niitä käsitellään vain niiden ollessa vastakkaisia moraalisesti hyvien uskomusten kanssa, myös itsessään moraalisesti kiitettäviä ausomuksia on. (Ks. myös Kriegel 2012.)

se viittaa siihen osaan herännyttä tuntemusta, joka kohdistuu ehdotetun toiminnan mahdolliseen hyväksyttävyyteen. Brownstein ja Madva selittävät jännitteiden olevan kehossa tapahtuvia automaattisia reaktioita kuten lihasjännityksiä tai hormonien eritystä. Nämä saattavat käynnistää varsinaisen käyttäytymisen, jonka tarkoituksena on vähentää jännitystä eli saada aikaa lievennys. Heidän mukaansa käyttäytyminen tapahtuu ajallisesti jännitteen heräämisen jälkeen, kun taas Gendlerille varsinainen toiminta ei ole osa ausomusta lainkaan. (Emt., 420–422.) Gendlerille ausomus viittaa mielentilaan, jonka sisältämiä toimintataipumuksia noudatetaan tai ei noudateta.³⁰

Neljäntenä komponenttina Brownsteinin ja Madvan ausomuksessa on käyttäytymisen tai tilanteen muutoksen aiheuttama jännitteen lievennys. Lievennystä ei kuitenkaan aina tapahdu, vaan ausomus saattaa muuttua uudeksi ausomukseksi ilman lievennystä. (Brownstein ja Madva 2012b, 423.) Esimerkiksi liikkuessasi tuttavastasi pois päin siirryt liian lähelle aitaa, jolloin kokemasi jännite muuttuu uudeksi jännitteeksi ja todennäköisesti viimeistään tällöin havaitset epämukavuuden ja joudut tietoisesti valitsemaan, miten tilanteessa toimit.

Vaikka Brownstein ja Madva sekä Gendler määrittelevät ausomuksen eri tavoin, molemmat lähestyvät ihmisen toimintaa samasta suunnasta. Brownsteinin ja Madvan huomio kuitenkin kiinnittyy eri asioihin kuin Gendlerin. Kun Gendlerin tavoitteena on kehittää uusi termi, joka sopii arkipsykologiseen kielenkäyttöön uskomuksen, kuvitelman ja vastaavien rinnalle, Brownstein ja Madva kiinnittävät huomionsa ausomuksen ajalliseen keston ja järjestykseen kehollisina tapahtumina sekä liittävät siihen sen mahdollisesti aiheuttaman toiminnan ja toiminnan seurauksen. Lopputuloksena on, että Brownsteinin ja Madvan ausomus kattaa suppeamman osan ihmisen mielentiloista kuin Gendlerin ausomus. Heidän ausomuksiksi laskemansa asiat kuuluvat periaatteessa Gendlerin ausomuksen alle, jos lievennys jätetään pois ja käyttäytyminen mielletään toimintataipumukseksi. Monissa Gendlerin ausomuksissa ei ole ehdotettua toimintatapaa, jota joko noudattaa tai ei, vaan ne aktivoivat tietynlaisia assosiaatioketjuja, jolloin myöskään jännitettä tai sen lievennystä ei tapahdu. Ausomuksen määrittäminen ajallisen keston ja tapahtumisjärjestyksen kautta vie sitä kauemmas uskomuksen ja halun kaltaisista käsitteistä, joiden määrittelyssä ei perinteisesti kiinnitetä huomiota tällaisiin seikkoihin.

---

³⁰ Tosin Gendlerinkin mukaan monet toimintataipumukset aktualisoituvat automaattisesti eikä niiden käynnistymistä ei ole tietoisesti mahdollista estää (pulssin nousu jännittävää elokuvaa katsoessa) tai havaita, kuten silloin, kun jokin sana aktivoi kyseiseen sanaan liittyvien sanojen käytön.

Brownsteinin ja Madvan tapa määritellä ausomus on mielenkiintoinen, ja se auttaa omalla tavallaan avaamaan ausomuksen käsitteen eri puolia ja mahdollisuuksia. Kuitenkin heidän tapansa määritellä ausomus on mielestäni liian suppea auttaakseen selittämään ihmisten ja eläinten toimintaa yhtä hyvin kuin Gendlerin. Esimerkiksi tahdonvastaisen rasismien tai sukupuolen performatiivisuuden tutkiminen heidän ausomuksellaan ei olisi mahdollista lainkaan tai vain suppeasti.

2.5 Ausomuksen sovelluksia

Ausomuksen käsite on itsessään monipuolinen ja mielenkiintoinen, mutta sen hyödyt tulevat parhaiten esiin kun sen avulla selitetään muita ilmiöitä. Tällöin ausomusten suurta osuutta tietyssä asiassa voi käsitellä yksityiskohtaisemmin, eikä tarvitse tyytyä ausomusten yleiseen kuvaamiseen. Moniin filosofeja kauan kiehtoneisiin kysymyksiin voi tuoda ausomuksen avulla uuden näkökulman. Viimeisen sadan vuoden aikana on kokeellisessa psykologiassa tehty erilaisia kokeita, joiden avulla voi huomata, etteivät ihmisen valinnat ja reaktiot ole usein hänen rationaalisen tai tietoisensa osansa hallinnassa, vaikkei yksilö tätä aina huomaa tai suostu hyväksymään. Ausomuksen käsitteen soveltamismahdollisuudet eivät ole jääneet huomaamatta, ja sitä soveltavia artikkeleita on julkaistu eri ilmiöihin liittyen. Gendler viittaa myös omissa artikkeleissaan lyhyesti moneen ilmiöön. Suuri osa ausomuksen mainitsevista teksteistä jättää sen käsittelyn kuitenkin vain esittelyn ja maininnan asteelle (ks. esim. Bloom 2010, 169–171, Liao ja Doggett tulossa ja McKay ja Dennett 2009, 499–500). Gendler käyttää ausomuksen käsitettä selittämään ja kuvailemaan tahdonvastaista rasismia (ts. sellaisten ihmisten tekemään syrjivää kohtelua, jotka ovat sitoutuneet kannattamaan tasa-arvoa mutta jotka tiedostamattaan kohtelevat eri tavoin erirotuisia ihmisiä) ja sen toimintamekanismia artikkelissa ”Alief in Action (and Reaction)”. Artikkelissaan ”Moral Motivation, Moral Phenomenology, and the Alief/Belief Distinction” (2012) Uriah Kriegel käyttää ausomusta selittämään ihmisen moraalista toimintaa ja siinä esiintyviä ristiriitoja. Matthew C. Haug kirjoittaa ausomuksesta plasebovaikutuksen toimintamekanismina artikkelissaan ”Explaining Placebo Effect: Aliefs, Beliefs, and Conditioning” (2011). Tässä tutkielmassa käytän ausomusta havainnollistamaan sukupuolen kategoriaa ja siihen liittyviä mekanismeja. Näitä esittelen yksityiskohtaisemmin myöhemmin.

K. Mitch Hodge käyttää ausomuksen käsitettä artikkelissaan ”On Imagining the Afterlife” (2011) selittääkseen ihmisellä olevaa intuitiivista uskomusta, jonka mukaan muiden ihmisten elämä jatkuu

kuoleman jälkeen.³¹ Hänen näkemyksensä perustuu siihen, että ihmiset ovat sosiaalisia olentoja ja tottuneet käsittelemään muita ajatuksissaan, vaikka he eivät olisi fyysisesti läsnä. Poissaolevien toiveet, halut ja niin edelleen otetaan huomioon silloinkin, jos nämä ovat ulkomailla tai suihkussa. Kun ihminen kuolee, jäljelle jääneiden mieli ei kykene varsinkaan pian kuoleman jälkeen tekemään eroa kuoleman aiheuttaman pysyvän poissaolon ja esimerkiksi matkasta aiheutuvan lyhytaikaisen poissaolon välillä. Ihmisen sosiaalinen kognitio käsittelee kuolleita samoin kuin se käsittelee näköpiirin ulkopuolella olevia. Hodgen mukaan ihmisen kuolleita kohti kokemat ausomukset ovat samanlaisia kuin ihmisen matkalla olevia kohti kokemat ausomukset. Tämä aiheuttaa sen, että kuolleet eivät ”tunnu” kuolleilta vaan vain poissaolevilta. Luontevana selityksenä sille, että ihminen uskoo toisen olevan kuollut, mutta ausoo hänen olevan matkalla, on ajatella heidän siirtyneen muualle, tuonpuoleiseen, jonne kuolleet menevät.

James Baillie selittää ausomuksen avulla myös kuolemaan liittyvää asiaa, mutta hänen kohteenaan on yksilön suhtautuminen omaan kuolemaansa. Baillie esittää artikkelissaan ”The expectation of nothingness” (2013), että vaikka ihminen tietää kuolevansa, tietoon ei yleensä liity tunnetta. Joskus yksilön oma kuolevaisuus kuitenkin iskee myös tunteiden tasolla, ja tämä mahdollistaa ihmisen järkyttymisen asiasta, jonka hän jo tietää. Baillie kertoo kirjailija Julian Barnesin muistelmissa *Nothing to be frightened of* (2008) olevasta hetken kuvauksesta, jossa kirjailija keskellä yötä ollessaan yksin, todella yksin, lyö nyrkkiä tyynyynsä itsesäälin (näin ulkopuolinen sen tulkitsisi) ja kauhun vallassa, kun ajatus hänen kuolevaisuudestaan iskee, ja huutaa loputtoman vaikerruksen säestyksellä ”Voi ei, Voi Ei, VOI EI” (Baillie 2013, 187). Jos ilmiö ei ole tuttu omakohtaisen kokemuksen kautta, siihen törmää kirjallisuudessa ja elokuvissa. Vaikka oman kuolevaisuuden käsittely saattaa herättää hetkittäin näin voimakasta kauhua, useimmiten oman kuolemansa ajattelun voi ohittaa ilman ongelmaa, kohauttaen tosiasialle vain olkiaan. Baillie selittää ilmiötä käyttäen ausomusta ja kirjoittaa, että vaikka ihminen uskoo kuolevansa, hän ei useimpina elämänsä hetkinä auso sitä. Joskus kuitenkin tulee hetkiä, jolloin uskomus omasta tai läheistensä kuolemasta aktivoi siihen liittyvän norminmukaisen ausomuksen ”Tulen kuolemaan. Ahdistavaa! Ahdistu.”, jolloin ihminen tajuaa kuolevaisuutensa myös tunteiden tasolla.

---

³¹ Hodge (2011, 367) kertoo monesti toistetuista tutkimuksista, joiden mukaan jo neljävuotiaat lapset mieltävät tiettyjen psykologisten tilojen jatkuvan kuoleman jälkeen, ja nämä ajatukset säilyvät aikuisiälle asti riippumatta yksilön uskonnollisista katsannoista.

Ryan Jon Scherbart soveltaa väitöskirjassaan *Determinism, Alief, and Observer-dependent Freedom: How to Mitigate the Consequences of Deterministic Thinking* (2013) ausomusta ongelmaan, joka syntyy ihmisten uskoessa determinismiin sekä siihen, ettei tahdonvapaus ole mahdollista deterministisessä maailmassa. Hän kertoo tutkimuksista, joissa on havaittu, että ihmiset, joilla on vahva usko determinismiin tai jotka eivät usko vapaaseen tahtoon, ovat usein aggressiivisempia, vähemmän avuliaita, vähemmän aikaansaavia ja oppivat vähemmän katumuksesta kuin tahdonvapauteen tai indeterminismiin uskovat. Hänen mukaansa determinismiin uskovien määrä on kasvussa, kuten myös määrä, jolla siihen uskotaan, josta seuraa mahdollisesti negatiivisia yhteiskunnallisia seurauksia. Yksi keino vähentää seurauksia on saada ihmiset uskomaan kompatibilismiin, jonka mukaan tahdonvapaus ja determinismi sopivat yhteen. Jos tämä ei onnistu, toinen keino on saada ihmiset ausomaan tahdonvapauden olemassaolo, vaikka he eivät siihen uskoisi. Koska monet ausomukset ovat opittuja, niihin voi vaikuttaa esimerkiksi lukemalla tekstejä tai katsomalla vapauteen keskittyviä elokuvia. Scherbart ehdottaa, että ausomuksia vapaasta tahdosta voi luoda puhumalla itselleen lauseita kuten ”Hallitsen itse omaa elämäni” tai ”Valitsen itse mitä elämälläni teen”. Tällaisen on havaittu toimivan esimerkiksi muutettaessa negatiivista elämänasennetta positiivisemmaksi. (Emt., 101–105.)

2.5.1 Kriegelin moraaliset ausomukset

Uriah Kriegel käyttää artikkelissaan ”Moral Motivation, Moral Phenomenology, and the Alief/Belief Distinction” (2012) ausomuksen käsitettä selittäessään ihmisen moraalista toimintaa ja siinä esiintyviä ristiriitaisuuksia. Hän pyrkii antamaan eräänlaisen ratkaisun uskomus–ausomus-erottelun avulla moraalifilosofiassa käsiteltyyn ongelmaan moraaliarvostelmien luonteesta. Kriegel kuvaa kyseistä ongelmaa seuraavalla tavalla:

1. Moraaliarvostelmat koskevat tosiasioita. (Ns. kognitivistinen näkemys)
2. Moraaliarvostelmat ovat olennaisesti motivoivia. (Ns. internalismi)
3. Mielentilat, mukaan lukien moraaliarvostelmat, eivät voi samanaikaisesti olla sekä tosiasioita koskevia että olennaisesti motivoivia. (Ns. humelainen näkemys)

Nämä kolme väitettä muodostavat ristiriidan. Jos humelainen näkemys hyväksytään, väite 1. tai 2. on epätosi. Fenomenaalisesti moraaliarvostelmat ovat totuusarvoisia, ja ”kissan omistajan pitää huolehtia sen hyvinvoinnista” ja ”orjien pitäminen on väärin” tuntuvat yhtä todelta kuin ”kissa on

nisäkäs”. Niitä käytetään osana päättelyä,³² jonka ei mielletä olevan mahdollista, jos niillä ei olisi totuusarvoa. Toisaalta moraaliarvostelmat ovat selvästi motivoivia, ja ”kissan omistajan pitää huolehtia sen hyvinvoinnista” tarkoitus on motivoida omistajia huolehtimaan kissastaan. (Emt., 469–471, esimerkki oma.) Kriegel esittää ausomus–uskomus-erottelun ratkaisevan ongelman.

Kriegel kiinnittää huomionsa siihen, että mikä tahansa arvostelma voi olla uskomuksen ja ausomuksen kohteena, eikä erottelu ole riippuvainen aihealueesta. Hän ehdottaa, että termi moraaliarvostelma viittaa sekä moraaliseen ausomukseen että moraaliseen uskemukseen. Kriegelin näkemyksen mukaan moraalilla ausomuksella on toiminnassa motivoiva rooli, ja moraaliuskomus sisältää totuusväitteen. Täten väitteet 1., 2. ja 3. eivät viittaa samaan entiteettiin eikä ristiriitaa synny. Hän viittaa kaksoisprosessiteorian systeemeihin, ja hänen mukaansa prosessit (systeemi 1), jotka tuottavat moraalisia ausomuksia, ovat automaattisia ja tietoisien hallinnan ulottumattomissa. Lisäksi niihin sisältyy käytöstä ohjaava komponentti, ja ne ovat tietoisuuden ulottumattomissa.³³ Moraalisia uskumuksia tuottavat prosessit (systeemi 2) taas ovat enemmän tarkoituksellisia ja kontrolloitavia, ja vaikka niiden vaikutus käytökseen on epäsuorempi, prosessit itsessään ovat tietoisia. Ihmisellä saattaa esimerkiksi olla moraaliuskomus, jonka mukaan kaikki ihmiset ovat samanarvoisia ja hädässä olevaa pitää auttaa, mutta hän ausoo kerjäävän ihmisen olevan häntä alempiarvoisempi, jolle ei pidä antaa mitään, ja noudattaa tilanteessa ausomustaan. Toisaalta ihminen saattaa moraalisesti uskoa, että kaikkien tulee huolehtia itsestään, mutta silti noudattaa ausomuksiaan, joiden mukaan apua pyytäviä pitää auttaa. Moraaliset ausomukset vaikuttavat toimintaan sen tapahtumisen hetkellä, kun taas moraaliuskomusten saaminen vaikuttamaan toimintaan on yleensä hitaamman tietoisien prosessin tulosta. Tällöin yksilö tietoisesti miettii tekemisiään, ja moraalisen ausomuksen ja uskomuksen viitatessa eri suuntiin havaitsee sen, ja estää itseään tietoisesti noudattamasta ausomuksiaan. (Kriegel 2012, 477–479.)

Kriegel tuo esiin, että koska moraalilla ausomuksilla on moraaliltaan uskomuksilta puuttuva ominaisuus ohjata ihmisen käytöstä, ihmisen moraalista toiminnasta suurempi osa on riippuvaista yksilön moraalista ausomuksista kuin hänen uskomuksistaan. Hän huomauttaa, että arjessa ihmisillä on tapana viitata ihmisen ausomusten ohjaamaan käytökseen ilmauksella ”hänen

---

³² P1. Jos kissalla on nälkä, se pitää ruokkia; P2. Sillä on nälkä; C. Se siis pitää ruokkia.

³³ Hän vertaa prosesseja, jotka tuottavat ausomuksia, prosesseihin, jotka tuottavat näköaistimuksen. Näköaistimuksen tuottavat prosessit ovat tietoisuuden ulottumattomissa, vaikka varsinainen näköaistimus onkin tyypillisesti tietoinen. Samoin ausomuksen tuottavia prosesseja ei pysty tietoisesti havaitsemaan, mutta ausomus itsessään on usein mahdollista havaita. (Kriegel 2012, 477.)

todellinen moraalinen luonteensa”, ja ihmistä pidetään tekopyhänä, jos hänen ääneen lausumansa uskomukset ovat ristiriidassa hänen käytöksensä kanssa. Kriegelin mukaan yksilön on kuitenkin mahdollista saada moraaliset uskomuksensa ja ausomuksensa sopimaan yhteen reflektiivisen harjoittelun avulla. (Kriegel 2012, 484.)

2.5.2 Haug ja ausomus plasebovaikutuksen selittäjänä

Matthew C. Haug kirjoittaa artikkelissaan "Explaining Placebo Effect: Aliefs, Beliefs, and Conditioning" (2011) lääkkeiden lumevaikutuksesta. Lume- eli plasebovaikutuksella tarkoitetaan sitä, kun potilas saa samankaltaista apua vaivaansa lääkkeestä, jossa ei ole vaikuttavia ainesosia, kuin jota hän mahdollisesti saisi vaikuttavia ainesosia sisältävästä lääkkeestä. Myös muilla hoitotavoilla kuin lääkkeillä (esimerkiksi erilaisilla terapioilla ja pelkällä lääkärin tapaamisella), on havaittu plasebovaikutus. Vaikutusta on pyritty selittämään kahdella eri teorialla. Toisen mukaan sen vaikutusmekanismi on perinteinen ehdollistuminen, ja toisen mukaan mekanismi on ihmisen kognitiivisen toiminnan eli odotusten, uskomusten ja halujen yhteisvaikutus. Koska kumpikaan teorioista ei pysty selittämään kaikkia lumevaikutuksen muotoja, Haug esittää, että ausomuksen avulla lumevaikutukselle pystyy antamaan yhtenäisen selityksen.

Klassisen ehdollistumisen on todettu saavan aikaan fyysisiä ja käytökseen vaikuttavia vaikutuksia ihmisillä ja muilla eläimillä. Ehdollistamalla saadaan esimerkiksi pelkää suolaliuosta antamalla aikaan sama (joskin vähäisempi) immuunijärjestelmää lamauttava vaikutus kuin varsinaisella immuunijärjestelmää lamauttavalla lääkkeellä, jos ihminen on ehdollistettu varsinaiselle lääkkeelle. Eräät kirjoittajat ovatkin ehdottaneet ehdollistumisen olevan kaiken lumevaikutuksen taustalla. Toiset kirjoittajat kiinnittävät huomionsa siihen, kuinka ihmisen odotukset ja uskomukset vaikuttavat hoidon toimivuuteen, ja mieltävät lumevaikutuksen pääasiallisen mekanismin olevan ihmisen tietoisten asenteiden vaikutus. Kumpikaan teorioista ei kuitenkaan yksinään päde. Ehdollistumisteoria kohtaa ongelmia esimerkiksi, kun tutkitaan kipulääkkeiden vaikutuksia, jolloin ihmisen odotukset kipulääkkeen tehosta vaikuttavat oleellisesti siihen, kuinka tehokas kivun lieventäjä tai lisääjä plasebolääke on.³⁴ Kognitiivinen teoria kohtaa ongelmia toisenlaisissa tilanteissa. Haug kertoo tutkimuksesta, jossa potilaille on aikaisemmin annettu lääkettä, joka laskee

---

³⁴ Lääkettä (tms.) kutsutaan noseboksi (*nocebo* lat. "vahingoitan"), jos se ei sisällä vaikuttavia ainesosia mutta pahentaa oireita. Plasebovaikutus (*placebo* lat. "miellytän") taas määritellään positiiviseksi vaikutukseksi. Jos esimerkiksi pillerin kerrotaan pahentavan tulevaa kipua, tämän on todettu olevan tehokas nosebo.

heidän kortisolitasojaan. Tämän jälkeen heille annettiin samanlaisessa tilanteessa lumelääkkeenä suolaliuosta, ja heille kerrottiin sen olevan kortisolitasoja nostavaa lääkettä. Suolaliuos kuitenkin aiheutti potilaille kortisolitasoja laskevan vaikutuksen. (Haug 2011, 680–683, 688.) Esimerkin selittäminen potilaan uskomuksella tai odotuksella on hankalaa, sillä hänelle kerrottiin lääkkeen vaikuttavan eri suuntaan kuin aikaisemman. Ausomuksen avulla selitettynä (potilas ausoo lääkkeen olevan samaa kuin aikaisemminkin) ristiriitaa ei ole (emt., 693).

Molemmat teoriat joutuvat vaikeuksiin, kun huomioidaan muita tunnettuja lumevaikutuksia. Esimerkiksi lääkkeen hinnalla ja merkillä, pillerin värillä, kuinka usein sitä otetaan ja sillä, miten se annetaan, on kaikilla oma lumevaikutuksensa.³⁵ Ihminen ei todennäköisesti tietoisesti usko, että pillerin väri vaikuttaa lääkkeen tehoon, ja varsinainen ehdollistuminen pillerin värille on epätodennäköistä. (Haug 2011, 683–684.) Ausomuksen avulla selitettynä molempien teorioiden ongelmat on mahdollista ratkaista. Esimerkiksi hinnan ja brändin tiedetään vaikuttavan ausomuksen tasolla tuotteen haluttavuuteen, sen maun miellyttävyyteen ynnä muihin seikkoihin myös muiden asioiden kuin lääkkeiden yhteydessä, ja ausomuksella pyritään selittämään juuri näitä ilmiöitä. Myöskään ehdollistumisen selittäminen ausomuksella ei ole ongelma, ja ausomus taas selittää kognitiivisella teorialla selitetyt lumevaikutukset paremmin kuin teoria itse. Kun tutkija kertoo koehenkilölle antavansa hänelle kipulääkettä, tämä aktivoi koehenkilössä ausomuksen ”Kipulääke jaettu. Rauhoittaa ja lievittää kipua. Eritä itse tuottamiasi opioideja (muiden fyysisten reaktioiden lisäksi).” (emt., 691). Täten nekin lumevaikutukset, jotka on ennen selitetty tietoisten uskomusten avulla, selittyvät Haugin mukaan paremmin ausomuksilla.

2.5.3 Gendler ausomuksesta tahdonvastaisen rasismien mekanismina

Gendlerille tärkein ausomuksen sovelluskohde on tahdonvastaisen rasismien (*aversive racism*) selittäminen, ja hän käsittelee tätä artikkeleissaan ”Alief in Action (and Reaction)” (2008b) ja ”On the epistemic costs of implicit bias” (2011). Vastentahtoinen rasisti on ihminen, joka on sitoutunut rotujen väliseen tasa-arvoon, mutta joka tiedostamattaan näkee toisten rotujen edustajat kielteisemmässä valossa kuin toisten. Gendler kertoo tutkimuksesta, jossa havaittiin, että vaikka

---

³⁵ Lyhyesti: Mitä kalliimpi lääke, sen suurempi lumevaikutus; mitä tunnetumpi brändi, sen tehokkaampi plasebo; oranssi pilleri piristää, sininen rauhoittaa; neljä kertaa päivässä otettava plasebo on tehokkaampi kuin kaksi kertaa päivässä otettava; ihonalle annettava plasebo on tehokkaampi kuin pillerinä annettu (tämä on havaittu USA:ssa, muttei Euroopassa, ts. plasebovaikutukset ovat kulttuurisidonnaisia). Erot eivät välttämättä ole suuria, mutta tilastollisesti havaittavia. (Haug 2011, 683–684.)

pienellä osalla yhdysvaltalaisista valkoihoisista ei aktivoidu minkäänlaisia kielteisiä ausomuksia heidän ajatellessaan tummaihoisia ja toinen osa on avoimen ja tarkoituksellisen rasistisia, suurin osa valkoihoisista kannattaa tasa-arvoa, mutta omaa silti rasististen ennakkoluulojen mukaisia ausomuksia. He ylläpitävät tahtomattaan syrjiviä käytäntöjä, ja tämä koskee myös vannoutuneita rasismin vastustajia. Gendlerin mukaan tämä johtuu siitä, että USA on historiallisesti, mutta myös nykyisin, rakentunut hierarkkisen ja vihamielisen rotuerottelun ympärille. (Gendler 2008b, 574.) Vaikka käytännöt eivät enää ole yhtä selvästi auki kirjoitettuja esimerkiksi lakiin, niitä noudatetaan edelleen, ja ne opitaan ympäristöstä lapsesta lähtien.

Tahdonvastaista rasismia on tutkittu paljon ja laaja-alaisesti, ja Gendler mainitsee ilmiöstä tehdyn kirjaimellisesti satoja tutkimuksia, jotka viittaavat samaan suuntaan. Tutkimuksissa on esimerkiksi havaittu, että niillä valkoihoisilla, joille on ensin näytetty kuvia tummaihoisten ihmisten kasvoista, on taipumus tunnistaa monitulkintainen kuva aseeksi nopeammin, ja samoin he väärintulkitsevat kuvan työkalusta aseeksi useammin kuin ne, joille ei ole tummaihoisten kuvia näytetty.³⁶ Työhakemukset, joissa on stereotyyppinen tummaihoisen ihmisen nimi (esimerkiksi Jamal tai Lakisha), johtavat harvemmin työhaastatteluun kuin muuten identtiset työhakemukset, joissa on stereotyyppinen valkoihoisen nimi (esimerkiksi Emily tai Greg). (Gendler 2008b, 574.)

Eräässä laajasti käytössä olevassa sosiaalipsykologian koejärjestelyssä (*The Implicit Association Test*, IAT) mitataan, kuinka nopeasti ihmiset pystyvät jakamaan asioita kahteen eri ryhmään. Tällaisessa kokeessa havaittiin, että ihmiset ovat keskimäärin nopeampia lajittelemaan sanoja (esimerkiksi ”onni” tai ”vahingollinen”) ja kasvojen kuvia (joko tumma- tai vaaleaihoinen ihminen) ryhmiin ”valkoihoinen tai myönteinen” ja ”tummaihoisen tai kielteinen”, kuin ryhmiin ”valkoihoinen tai kielteinen” ja ”tummaihoisen tai myönteinen”. Kyseinen tutkimus on toistettu USA:ssa satoja kertoja, ja siitä voi päätellä, että kategoriat valkoihoinen ja myönteinen liittyvät ihmisten mielissä toisiinsa tiiviimmin kuin kategoriat tummaihoisen ja myönteinen. Tämä tutkimustulos on herättänyt keskustelua siitä, viittaako se suoraan tummaihoisiin kohdistuviin kielteisiin ennakkoluuloihin vai pelkkään kulttuuriseen tietämykseen siitä, että tummaihoisuuteen yleisesti liitetään kielteisiä ominaisuuksia. Gendler mukaan ausomuksen käsitteen etuna on, ettei sen kannalta ole merkitystä, kumpaa asiaa tutkimustulos mittaa, sillä ausomuksen tasolla ne eivät eroa toisistaan. IAT-tulokset tuovat esiin implisiittisiä assosiaatioita, toisin sanoen ausomuksia, ja kyseisessä testissä mitattuun

---

³⁶ Kyseessä on niin kutsuttu priming efekti.

rotuihin liittyvään sosiaaliseen tietoon sisältyy juuri implisiittisiä assosiaatioita, joihin kuuluu arvotettu tunnesisältöinen komponentti. (Emt., 577.)

Jos ihmiseltä kysyy, onko hän sitä mieltä, ettei ihmisen rotu tai etninen tausta vaikuta yksilön ihmisarvoon tai kykyihin, useat vastaavat olevansa tätä mieltä ja vilpittömästi uskovat tähän. Käytännön elämässä ihmisten arvioimistilanteet ovat hienovaraisempia, ja tällöin ympäristöstä omaksutut rotuihin liittyvät stereotyyppiset ausomukset aktivoituvat. Esimerkiksi yliopistossa opiskelijan älykkyyttä arvioitaessa valkoihoinen tai aasialainen opiskelija saa arvioijan vakuutettua helpommin kyvykkyydestään kuin tummaihoisen, ja asiakaspalvelutilanteessa tummaihoiselle asiakkaalle puhutaan yksinkertaisemmin kuin valkoihoiselle asiakkaalle (Gendler 2008b, 562). Käytös jää usein tekijältä huomaamatta, ja jos häneltä kysyy syytä siihen, hän saattaa vilpittömästi selittää sitä viittaamalla muihin seikkoihin kuin ihmisen rotuun (esimerkiksi sanoo Emilyn työhakemuksen vaikuttaneen pätevämmältä kuin Lakishan, vaikka ne ovat arvioijan sitä huomaamatta identtiset). Tutkimusten mukaan lapsi omaksuu rotuihin ja muihin seikkoihin liittyvät stereotyyppiset käsitykset ympäristöstään ennen kuin hänelle on kehittynyt kyky käsitellä tai arvioida kriittisesti niiden pätevyyttä tai hyväksyttävyyttä. Täten lapsen rotuja koskevat uskomukset ovat välttämättä niitä koskevia ausomuksia uudempia. Jos ympäristöstä omaksutut ausomukset ja itsearvioidut tai opitut uskomukset viittaavat eri seikkoihin, niiden yhdenmukaistaminen vaatii reflektiivistä itsearviointia, ja tarkoituksellista ausomusten muokkaamista, tai yksilön ympäristössä tapahtuvaa muutosta, joka muokkaa ausomuksia ilman yksilön tietoista panosta. (Emt., 575–577.)

2.6 Muita huomioita ausomuksesta

Ihminen kokee unissaan olevansa milloin mitäkin. Hän kävelee ympäri kartanoa, joka on samalla hänen pieni kerrostalokotinsa. Hän on välillä mies, välillä nainen ja välillä televisiosarjan hahmo. Unissaan ihminen ei mieti, miten hän äsken oli Tampereella mutta nyt Italiassa. Hän keskustelee isoisänsä kanssa, joka näyttää 20-vuotiaalta naiselta. Unessa asian ei tarvitse näyttää, kuulostaa, tuntua, haista tai maista samalta kuin reaali maailmassa ollakseen kyseinen asia. Vaikuttaa siltä, että unissa ihminen ausoo asioiden identiteetin kyseenalaistamatta sitä. Tämä kartano ”tuntuu” nykyiseltä kodiltani, joten se on se, enkä unessa kykene havaitsemaan siinä mitään outoa. Auson tuon olevan isoisäni, joten se on. Olen Sherlock Holmes, koska auson olevani, vaikka pian leikin lapsena puistossa, jota äsken etsivänä tutkin. Hereillä ollessa ausomus ”tuo on isoisäni” vaatii

aistihavainnon kautta tulevaa aktivointia ja ylläpitoa, mutta unessa mekanismi ei toimi, vaan tunnistus- ja hyväksymislausomukset ovat aktivoituneeni niistä (tai niiden univastineista) riippumatta. Capgrasin oireyhtymä on neurologinen häiriö, jossa toimii päinvastainen. Ihminen, jolle on esimerkiksi aivovamman seurauksena tullut kyseisen häiriö, tunnistaa visuaalisesti läheisensä, mutta he eivät tunnu heiltä. Ihminen selittää tätä esimerkiksi väittämällä jonkun hänen puolisonsa, koiransa tai jopa talonsa näköisen vain teeskentelevän olevansa kyseinen hänelle tärkeä asia. (Ks. esim. Ramachandran 2012, 68–71.) Häneltä siis puuttuu ausomus siitä, että hänen läheisiltään näyttävät todella ovat hänen läheisiään, ja tämä aiheuttaa sitä vastaavan uskomuksen puutteen. Koska ausomus puuttuu, se ei aktivoi muita ausomuksia, kuten ”kohtelee häntä puolisonasi”, vaan puolisoon suhtaudutaan usein pahantahtoisena huijarina.

2.6.1 Ausomuksen ominaisuuksia

Ausomukset ovat tilanneriippuvaista. Vaikka ausomukset ovat toimintataipumuksia, sama ärsyke voi herättää eri tilanteissa erilaisen ausomuksen, kuten ruuantuoksu nälkäisenä tai kylläisenä. Esimerkiksi väsyneen tai huonotuulisen ihmisen (ja monien eläinten) ausomusten tunnesisältöinen komponentti voi olla vahvempi tai käynnistytvä toimintataipumus suoraviivaisempi. Väsyneen tai huonotuulisen ihmisen itsekontrolli on usein lisäksi heikompaa, jolloin ausomukset ohjaavat toimintaa normaalia enemmän. Ausomukset myös muuttuvat jatkuvasti. Esimerkiksi suhtautuminen tarpeettomana pitämäänsä laitteeseen (”Tuolla puhelimella voi käyttää internetiä. Tarpeetonta! Halveksi.”), muuttuu ympäristön muutoksen mukana päinvastaiseksi (”Tuolla puhelimella ei voi käyttää internetiä. Tarpeeton! Halveksi.”). Kyseiset ausomukset voivat aktivoitua ihmisellä myös samanaikaisesti. Eri aistit voivat aktivoida eri ausomuksia, kuten esimerkiksi lasitasanne-esimerkin tilanteessa, jossa ihmisen näkö kertoo hänen olevan tyhjän päällä 200 metrin korkeudessa, mutta jalkojen tuntoaisti kertoo hänen olevan vakaalla alustalla.

Ausomukset muodostuvat induktiivisesti, ja mitä useammin tilanne toistuu, sitä vakiintuneempia ovat siinä aktivoituvat ausomukset. Kuitenkin joissain tilanteissa ausomus muodostuu yhden kokemuksen perusteella (”nykyisin pelkkä viskin haju saa voimaan pahoin”). Uusiin asioihin tutustuesssa niiden ensivaikutelma muodostaa paljon niihin liittyviä ausomuksia, eivätkä ne välttämättä liity itse asiaan mitenkään. Kirja voi herättää kielteisen ausomuksen vain, koska kuuli halveksimansa ihmisen kehuvaan sitä. Tällaisten ausomusten havaitseminen saattaa kestää kauan,

eikä niiden alkuperää välttämättä muista. Jotkut ausomukset eivät muutu, vaikka niille esiintyy vastakkaisia ja emotionaalisesti latautuneita vastaesimerkkejä useinkin (vanhassa fanissa herää ausomus ”Black Sabbath. Mahtava bändi! Innostu!” jonkun mainitessa bändin, vaikkei ole pitänyt ainoastakaan bändin julkaisemasta levystä vuoden 1975 jälkeen). Vaikka ausomus viittaa yksittäisessä oliossa olevaan mielentilaan, ausomuksia voi mieltää olevan myös ihmisjoukoilla kuten uskomuksiakin. Kuitenkaan yleisiä kaikilla ja samoissa tilanteissa herääviä ausomuksia ei ole. Esimerkiksi psykologisten kokeiden tulokset eivät päde sellaisenaan yksilöihin, vaan ne on tehty ihmisjoukoilla, joiden sisäinen variaatio on voinut olla suurta. Tästä syystä jokin ausomusesimerkki saattaa olla yhdelle täysin ilmeinen ja arjesta tuttu, kun taas toisella ei toimi lainkaan. Vaikka ausomusten sisältö eroaa yksilöiden välillä paljonkin, niitä kuitenkin on kaikilla. Ausomusten erottaminen toisistaan on toisinaan vaikeaa, sillä ne eivät ole tarkkarajaisia. Lasketaanko jokin yhdeksi vai moneksi samanaikaisesti aktivoituvaksi ausomukseksi ei ole selvää. Sama ongelma koskee kuitenkin myös haluja ja uskomuksia. Filosofiassa on käsitelty paljon kysymyksiä siitä, kuinka paljon uskomuksia kussakin tilanteessa on, joten ongelma ei koske vain ausomuksia.

2.6.2 Ausomuksen mahdollisia sovelluksia

Vaikka ausomuksen käsitettä on käytetty niin ihmisen moraalisen toiminnan, plasebovaikutuksen, tahdonvastaisen rasismien kuin kuolemanpelonkin selittämiseen, sen mahdollisuudet eivät jää tähän. Ausomuksen avulla voi tuoda uuden näkökulman moniin filosofisiin ongelmiin. Gendler sivuaa ausomusartikkeleissaan jo aiemmin mainittua fiktion paradoksia (tosin ei mainitse sitä nimeltä) ja hyvän elämän ongelmaa (Platonin sielujen eri osien saamista harmoniaan, Gendler 2008b, 572–573) soveltaen ausomusta niihin. Artikkelissaan ”Matkakirjoituskone, kävelykeppi ja tähtikuvioinen nenäliina – muistoesineiden filosofiaa” (2014) Bernt Österman tutkii, miksi muistoesineet ja julkisuuden henkilöiden omistuksessa olleet esineet koetaan tärkeiksi. Hän kertoo tavanneensa ihmisiä, joiden Helsingin vierailun kohokohta oli nähdä Ludwig Wittgensteinin kävelykeppi ja nenäliina sekä G. H. von Wrightin kirjoituskone (Österman 2014, 142). Jos kyseiset esineet näkisi ystävän kotona, vanhaa kävelykeppiä saattaisi ihastella, mutta suhtautuminen siihen muuttuu, kun käy ilmi sen kuuluneen Wittgensteinille. Täten esineiden aktivoimat ausomukset muuttuvat, kun tuntee niiden historiaa. Gendler kertoo tutkimustuloksista, joiden mukaan ihmiset eivät halua pukea päälleen edes pestyä paitaa, jos sitä on ennen käyttänyt joku, josta he eivät pidä (Gendler 2008a, 635). Ausomuksen käsitteellä saisi aihetta avattua lisää.

Muita sovelluskohteita ausomuksen käsitteelle on esimerkiksi kaksoisprosessiteorioiden käsittelemä ihmisen ongelmanratkaisukyky ja päätösten rationaalisuus, jota voi ausomuksen avulla tutkia hieman eri lähtökohdasta. Tahdonvapauden ongelman käsittelyyn ausomus sopii myös muulla tavoin kuin mitä Scherbart (2013) sitä käyttää, sillä ausomuksen avulla voi käsitellä esimerkiksi ihmisellä aktuaalisesti olevia vaihtoehtoja. Ausomusten rooli huumorissa on hedelmällinen sovelluskohde, sillä huumori perustuu usein siihen, että jotain tehdä odotusten vastaisesti, ja kyseiset odotukset ovat ausomuksia. Huumori on vahva sosiaalisten käytänteiden sekä rakentaja että purkaja, joten sen mielenfilosofinen käsittely ausomusten avulla voisi olla mielekästä. Näin olisi myös eri ihmisryhmien ja niiden jäsenyyden käsittely. Ollessaan tietyn ryhmän jäsenenä tai tietyssä roolissa ihmisellä aktivoituu eri ausomuksia kuin ollessaan toisen ryhmän jäsenenä. Esiintyessään ystävänä, opettajana, opiskelijana tai vanhempana ihminen käyttäytyy eri tavoin, eikä tämä ole usein tiedostettua, sillä ihminen ei mieti jokaisen yksilön kohdalla mihin ryhmään tämä kuuluu ja miten tätä kohdella. Ihminen siis ausoo, miten kohdella ketäkin missäkin tilanteessa, ja kohtelee myös samoja yksilöitä eri konteksteissa eri tavoin.

Myös toisenlaisia psyykkisiä tiloja kuten riippuvuutta, masennusta ja elämänasenteita voi lähestyä ausomuksen käsitteellä. Masennusta voi lähestyä tilana, jossa ausomuksista puuttuu innostuva komponentti tai sen voimakkuus on pienentynyt. Pessimististä elämänasennetta voi selittää huomioimalla, että tällöin ihminen etsii huonoja puolia kaikesta, jolloin negatiiviset ominaisuudet ovat helpompi havaita, niihin aktivoimat ausomukset voimakkaampia, ja ne tuntuvat merkityksellisemmiltä. Tällöin ne ilmenevät ausojalle tosina ja itsestään selvinä, ja hänen on vaikea ymmärtää, miksi kaikki eivät suhtaudu asioihin samoin. Riippuvuuksia (tai jopa rakastumista) voi selittää ausomuksilla, jotka johtavat assosiatiivisesti aina riippuvuuden kohteeseen, jolloin suuri osa ausomuksista on muotoa ”*r. a. Siirry ajattelemaan riippuvuuden kohdetta.*”. Riippuvuutta tupakasta on kenties helpompi ymmärtää, jos esitetään tupakoitsijan ausovan tupakkaa joka kerta pitäessään taukoa työstään, syömisen jälkeen, stressaavassa tilanteessa ynnä muissa. Tällöin on helppo havaita, kuinka heidän ausomuksensa eroavat ihmisestä, jolla ei riippuvuutta ole. Eläinten mielen toimintaa ja sen mahdollisia yhtymäkohtia ja eroja ihmisen mielen toiminnan kanssa olisi erittäin luontevaa tutkia ausomuksen käsitteellä. Tällöin ei tarvitse ottaa kantaa kysymykseen, onko niillä uskomuksia. Kuitenkin jokainen eläinlaji on erilainen, joten varsinainen esimerkiksi kissojen mielen toiminnan tutkiminen vaatii perehtymistä kissoihin ja niihin liittyvään tutkimukseen. Eläinten ausomuksia ei voi tutkia kategorian eläimet ausomuksina, vaan huomioon on otettava, kuinka

esimerkiksi hyönteiset, nisäkkäät ja nilviäiset (esim. mustekalat) ovat lähtökohtaisesti hyvin erilaisia keskenään, ja näiden sisäinen variaatio lähes yhtä suurta.

Vaikka ausomuksen avulla pystyy selittämään ja tuomaan esiin uusia puolia monista asioista, huomioitavaa on, että monia sen avulla tehtävistä ennustuksista ja oletuksista on mahdollista tutkia empiirisesti. Esimerkiksi pelkoja olisi ausomuksen avulla luontevaa selittää esittämällä esimerkiksi hämähäkipelkoisen hämähäkeistä aktivoituvien ausomusten olevan voimakkaampia pelon ja muiden negatiivisten tuntemusten osalta kuin ihmisten, joilla pelkoa ei ole. Nagel kuitenkin kertoo tutkimuksesta, jossa todettiin, ettei näin ole (tutkimuksessa käytettiin termiä implisiittinen asenne). Hämähäkipelkoinen erosi pelkäämättömästä pikemminkin itsekontrollin asteella kuin ausomuksen voimakkuudella. Pelkäämättömät estivät hämähäkkien herättämän negatiivisen stereotypian vaikuttamisen käytökseensä, mutta hämähäkipelkoiset eivät tehneet näin. (Nagel 2012, 784–785.) Kaikkiin pelkoihin ja fobioihin tämä ei päde, sillä suuri osa fobioista liittyy aiheisiin, joita kohtaan ei ole samanlaista stereotyyppistä negatiivista suhtautumista kuin hämähäkkeihin. Ausomuksen kanssa pitää kuitenkin varoa samaa kuin muidenkin selitysten. Se, että jokin vaikuttaa pätevältä eli aktivoi hyväksyvän ausomuksen, ei tarkoita, että se olisi totta.

2.6.3 Ausomus, vaihtoehdot ja sosiaalinen rakentuneisuus

Yksi tärkeimmistä ausomuksen avulla havainnollistettavista seikoista on tapa, jolla ihminen toimii ja tekee valintojaan. Arjen tilanteissa ihminen ei ehdi tietoisesti pohtia, mitä milloinkin tehdä, vaan hänen pitää kohdata ihmiset, pyöräillä liikenteessä, jutella puhelinmyyjän kanssa ja ruokkia kissa juuri sillä hetkellä. Millaisia aktuaalisia toimintavaihtoehtoja yksilö kokee itsellään kussakin tilanteessa olevan, riippuu siitä, millaisia ausomuksia se hänessä aktivoi. Sekaisen kodin katsominen herättää yhdessä ihmisessä ausomuksen ”Kauhea sotku. Rumaa. Siivoa.”, toisessa ”Kauhea sotku. Noloa! Älä kutsu vieraita!”, kolmannessa ”Kauhea sotku. Ei jaksa! Älä ajattele asiaa.”, neljännessä ”Kauhea sotku. Ei ole minun asiani! Syytä muita.” ja viidennessä ”Missäköhän eilen lukemani kirja on? Hmm... Pengo lattialla olevia paperi- ja vaatekasoja.” eikä hän huomaa sekaisuutta. Viides ei voi samalla tavalla valita siivoamisen ja siivoamatta jättämisen välillä kuten ensimmäinen ja kolmas mahdollisesti voivat. Toisaalta toinen ja neljäs havaitsevat sotkun, mutta eivät auso voivansa vaikuttaa siihen. Ulkoisesti he voivat käyttäytyä identtisesti, etsiä eilen kesken jääneen kirjan ja lukea sitä loppuillan. Jos heiltä kysytään ”miten toimit, jos kotisi on sekainen?” he saattavat antaa

saman vastauksen tai luetella samat vaihtoehdot, mutta itse tilanteessa valinta tehdään ausottujen vaihtoehtojen välillä, eikä ihminen voi valita toimintatapaa, jota hän ei auso.

Tällaiset esimerkit auttavat ymmärtämään, miten yksilön toimintavaihtoehdot kussakin tilanteessa ovat erilaisia kuin mitä perinteiset tahdonvapauskeskustelut antavat ymmärtää, ja miksi toiset vaihtoehdot vaikuttavat toteutuskelpoisemmilta kuin toiset. Ihminen ei toimi ja tee valintojaan sisäisen rationaalisen ja koherentin teorian mukaan, ja ausomuksen avulla tätä on kenties helpompi ymmärtää. Oman näkemykseni mukaan ausomukset ovat osana kaikkea ihmisen toimintaa laajemmin kuin tietoisien kontrollin alainen ajattelu. Käsitteen eteenpäin kehittäminen auttaa havainnollistamaan ihmisten ja eläinten toimintaa ja ajattelumekanismeja ilman laajoja erityistieteellisiä teorioita, ja tällä tavoin se voi tuoda filosofisiin keskusteluihin mukaan uusia näkökulmia. Ausomuksen käsitteen hallinnassa ja havainnollistamisessa kuitenkin auttaa psykologian puolella tehdyn empiirisen tutkimuksen tunteminen. Vaikka ihminen kykenee nojatuolista käsin miettimään, miten ausoisi lasitasanteella kävellessään, voimansa ausomuksen käsite saa sen yhdistettävyydestä laaja-alaiseen empiiriseen tutkimukseen.

Oma panostukseni ausomuksen käsitteen eteenpäin kehittelyyn on yhdistää se sosiaaliseen konstruktionismiin, josta tässä tutkielmassa käytän esimerkkinä sukupuolta. Maailma, jossa ihminen elää, koostuu suurelta osin asioista, joiden käyttö ja merkitys ovat sosiaalisesti rakentuneita, eivätkä muut ausomusta käsitelleet ole kiinnittäneet tähän suoraa huomiota. Rahan olemassaolo ausotaan samanlaiseksi kuin omalla pihalla kasvavan kuusen ja siitä puhutaan samalla tavalla, vaikka niiden tavat olla olemassa ovat hyvin erilaisia. On mahdollista, että kuudessa asuva orava ausoo sen samalla tavalla olemassa olevaksi erilliseksi entiteetiksi kuin ihminenkin, mutta rahan käsitteeseen ja sen olemassaolon ausomiseen orava ei kykene. Jotta paperilaput, metallinpalat, kukkarossa olevien muovinpalasten tietynlainen käyttö ja pelkässä sähköisessä muodossa olevat signaalit pankin tietokoneilla pystyy yhdistämään yhdeksi ja samaksi asiaksi, ”rahaksi”, se vaatii ihmisen pitkäaikaista altistusta ympäröivälle yhteiskunnalle ja sen sosiaalisesti rakentuneille käytännöille. Toisin sanoen pyrin tuomaan esiin, kuinka yksilö oppii sosiaalisesta ympäristöstään monet ausomuksensa, ja kuinka nämä ausomukset ohjaavat hänen toimintaansa ja uskomuksiaan asioissa, joiden hän saattaa olettaa olevan vain hänen oman järkensä tuotosta.

Sosiaalisen konstruktionismin avulla saan havainnollistettua toista itselleni tärkeää ausomukseen liittyvää asiaa, jota muut käsitteen soveltajat eivät ole suoraan huomioineet, eli kuinka ausomukset

ovat yksittäisiä ja erillisiä. En viittaa tällä metafyyssiseen erillisyyteen, vaan siihen, kuinka esimerkiksi ominaisuus olla punainen ei aktivoi punaisuuden ausomusta, vaan punainen liikennevalo, punaiset huulet ja poliittinen punaisuus aktivoivat täysin eri ausomukset. Ausomukset aktivoituvat usein yksityiskohdista, mutta sen havaitseminen, mikä yksityiskohta sen aktivoi, ei usein ole helppoa. Yksityiskohta usein aktivoi jonkin ylemmän tason kategorian. Samaan kategoriaan liittyvien yksityiskohtien välille voi ajatella olevan Wittgensteinin perheyhtäläisyyden, jolloin niillä ei tarvitse olla muuta yhteistä kuin samaan kategoriaan kuuluminen. Mihin kategoriaan mikäkin yksityiskohta liittyy, on opittu, eivätkä kategoriat ole sisäisesti koherentteja, vaikka ne sellaisiksi ausotaankin, vaan yläkategorioiden ominaisuudet opitaan osittain niihin liittyvistä asioista riippumatta.

2.7 Ausomuksen yhteenveto

Kaksi ihmistä kävelee kevyesti rupertellen metsätietä pitkin. Yhtäkkiä toinen havahtuu keskustelun lomasta satakielen lauluun, jota toinen ei yrityksestään huolimatta erota muista lintujen äänistä. Kohta heidän ohitseensa ajaa auto, jonka toinen automaattisesti luokittelee E-mallin Opel Kadettiksi, mutta toiselle se on vain punainen henkilöauto. Kumpikaan ei tietoisesti kyseisellä hetkellä havaintoonsa pyri, mutta jokin osa heistä on harjaantunut havaitsemaan ympäristöstään sellaisia eroja, joihin toinen ei tietoisestikaan kykene. Jotta he tähän pystyisivät, jonkin heissä pitää huomioida ympäristöään koko ajan ja tehdä valintoja siitä, mihin seikkaan havahtua ja mihin ei, ja tämä osa on yhteydessä heidän yksityiskohtaisiin opittuihin ja ylläpidettyihin taitoihinsa. Jopa tietoisuuden ollessa keskittynyt rupatteluun, ihmiset reagoivat ympäristössään eri asioihin aikaisempien kokemuksiensa perusteella, ja ausomuksen käsite auttaa havainnollistamaan tätä.

Gendlerin kehittämä ausomuksen käsite on mielenkiintoinen tulokas ihmisen käytöstä ohjaavaksi mielentilaksi. Aluksi sitä helposti vastustaa, sillä uusi sana ja käsite tuntuvat ajatuksena tarpeettomilta. Hieman aikaa sitä mietittyään ja annettuaan sille mahdollisuuden sen tarpeellisuuden huomaa myös arjessa, jossa se auttaa ymmärtämään omaa ja muiden käytöstä. Gendler rinnastaa ausomuksen arkipsykologisiin käsitteisiin kuten uskomus, halu ja kuvitelma, ja tuo esiin yksityiskohtaisella analyysillä, miten se eroaa niistä. Siinä, missä uskomuksella, halulla ja kuvitelmallä viitataan pääasiassa ihmisen tietoihin asenteisiin, ausomukset ovat automaattisia reaktioita, jotka aktivoituvat subjektin sisäisessä tai ulkoisessa maailmassa olevista ärsykkeistä ja ohjaavat ihmisen toimintaa tuoden hänen mieleensä toimintataipumuksia. Ausomus sopii niin

filosofiseen kuin muuhunkin kielenkäyttöön verbinä ja substantiivina luontevasti, eikä se vaadi taakseen laajaa taustateoriaa, kuten esimerkiksi sitä psykologian puolella vastaavat kaksoisprosessiteoriat, tai filosofiassa olevat erottelut esimerkiksi uskomuksen ja mielipiteen välillä, joka vaatii pitämään mielessä eron siinä, miten termejä ”uskomus” ja ”mielipide” käytetään kyseisen keskustelun sisä- ja ulkopuolella.

Ausomuksen käsitteessä on se miellyttävä puoli, että se on niin uusi, että siihen liittyvä keskustelu on mahdollista hallita lähes kokonaan ja tuoda siihen jotain uutta. Käsitettä on kritisoitu monesta suunnasta, ja osa siitä on Gendlerin toivomaa yksityiskohtien hiomista, ja osa taas torjuu käsitteen kokonaan. Tarkemmin tutkittaessa käy kuitenkin ilmi, että torjuva kritiikki on suunnattu olkinukkeja vastaan tai siinä määritellään uskomus niin epäintuitiivisella tavalla, ettei se vaikuta ausomuksen käsitteen käsittelyyn. Ausomusta soveltavat artikkelit kuitenkin käyttävät sen mahdollisuuksia monipuolisesti hyväkseen, ja sen avulla on selitetty niin ihmisen moraalisen toiminnan, plasebolääkkeiden vaikutuksen kuin tahdonvastaisen rasisminkin kaltaisia ilmiöitä.

Gendler ei ole tarkoittanut ausomusta tarkkarajaiseksi ja tyhjentäväksi ihmisen toimintaa ohjaavaksi mielentilaksi. Hänen päämääränään on todennäköisesti ollut avata lukijan silmät huomaamaan, ettei ihmisen toiminta ole niin tietoisista ja harkittua kuin mitä sen usein mielletään olevan. Ausomuksen käsitteen avulla tätä havaintoa voi työstää. Ausomuksia on kuvailtu filosofiassa sen alusta lähtien, eikä käsitteellä pysty kuvaamaan mitään sellaista, mitä ei aikaisemmin ole pystytty jotenkin ilmaisemaan. Kuitenkin ausomuksen käsite auttaa näkemään yhtäläisyyksiä siellä, missä ennen nähtiin vain eroja, ja eroja siellä, missä ennen nähtiin vain yhtäläisyyksiä. Täten se yksinkertaistaa ja yhtenäistää aikaisempia selityksiä.

3. Sukupuoli ja sukupuolen performatiivisuus

Yksilölle asetettu sukupuoli määrittää häntä hänen omasta sekä muiden näkökulmasta koko hänen elämänsä. Luokittelu tytöksi tai pojaksi tehdään pääasiassa vauvan anatomian perusteella, ja tilanteessa, jossa kategorisointia ei kyetä yksioikoisesti tekemään, vauvan keho usein muokataan leikkauksin sellaiseksi, että kategorisointi onnistuu. Yksilön määrittely naiseksi tai mieheksi vaikuttaa laajasti siihen, millaisia oletuksia häneen liitetään, ja millaisena ihmisenä hän itsensä näkee. Länsimaissa sukupuolen mielletään yleisesti perustuvan biologisiin ominaisuuksiin, ja biologian avulla selitetään ja luodaan ero naisten ja miesten ominaispiirteisiin ja tehtäviin kaikilla yhteiskunnan tasoilla. Tätä on kuitenkin kritisoitu esimerkiksi tuoden esiin sen taustalla vaikuttavat oletukset. Tässä luvussa käsittelen sukupuolta eri kannoilta, tuon esiin kantoihin kohdistettua kritiikkiä, ja esittelen Judith Butlerin ajatuksen sukupuolen performatiivisuudesta.

Luvussa 3.1 esittelen sukupuolta yleisesti. Käsittelen biologiatiteen näkemyksiä sukupuolierottelusta ihmislajin ja muutaman eläinlajin kohdalla, ja tuon esiin, kuinka ihmislaji eroaa muista eläimistä ja kuinka ihmisyksilön sukupuoli näkyy ja vaikuttaa arjessa. Luvussa 3.2 esittelen lyhyesti, miten sukupuolta on kuvattu filosofian historiassa. Luvussa 3.3 tuon esiin kolme tapaa mieltää, mitä ihmisen sukupuoli on. Ensimmäinen on biologinen determinismi, jonka mukaan on olemassa ihmisnaaraita ja -koiraita, joiden ominaisuudet poikkeavat toisistaan ruumiillisista syistä. Toinen näkemys jakaa sukupuolen biologiseen ja sosiaaliseen osaan, jossa biologinen sukupuoli viittaa ruumiillisiin eroihin ja sosiaalinen sukupuoli kulttuurisiin, kuten naisten ja miesten eri vaatteisiin ja työnjakoon. Kolmannen näkemyksen mukaan sukupuoli ei ole olemista vaan tekemistä, ja siinä keskitytään siihen, kuinka sukupuoli asetetaan yksilölle ja kuinka sukupuolten väliset erot muodostuvat yksilöiden tehdessä eri asioita eri tavoin. Luku 3.4 esittelee Judith Butlerin teorian sukupuolen performatiivisuudesta. Sen taustalla vaikuttavat teoriat genealogisesta tutkimustavasta, diskursiivisuudesta ja kielen performatiiveista, jotka esittelen omissa alaluvuissaan. Esittelen myös, miten Butler kritisoi jaottelua sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen. Luvussa 3.5 teen lyhyen yhteenvedon osiosta.

3.1 Johdatus sukupuoleen

Lapsen synnyttyä perinteisesti ensimmäinen kerrottu asia on, syntykö tyttö vai poika. Vauvan sukupuolesta ollaan kiinnostuneita jo ennen syntymää, ja se määritellään anatomisia piirteitä tutkimalla tytöksi tai pojaksi useimmiten ongelmitta. Tämän jälkeen yksilön sukupuolta ei useinkaan kyseenalaisteta.³⁷ Sukupuoli on useimmiten lapsen määrittävä ja ensisijainen ominaisuus, ja yksilöä pidetään tyttönä tai poikana yleensä syntymästä kuolemaan saakka. Sukupuolen huomioi toisessa aina, ja yksilön oma sukupuoli on lähes poikkeuksetta hänen identiteettinsä keskeisimpiä asioita riippumatta siitä, mikä se on. Yksilö kategorisoidaan naiseksi tai mieheksi automaattisesti, eikä prosessiin kiinnitä huomiota kuin silloin, jos se ei onnistu.

Ihmisellä sukupuoli on äärimmäisen moniulotteinen asia, jonka aspektit liittyvät laajalle alueelle yksilön elämän ja eri tieteidenalojen kannalta. Tieteenaloista sukupuolta tutkivat kenties suorimmalla tavalla biologia ja sen eri haarat, sukupuolentutkimus, lääketiede ja lakitiede. Näissä kaikissa sukupuoli määritellään eri tavoin, ja on mahdollista olla ihminen, joka on juridisesti mies, biologisesti nainen (tuottaa munasoluja), lääketieteellisesti intersukupuolinen (esim. CAH-nainen)³⁸, ja monitieteisen sukupuolentutkimuksen ja oman identifioitumisen kannalta queer, jolloin hän mieltää perinteiset sukupuolta määrittelevät sanat liian rajoittaviksi. Sukupuolta tutkitaan muun muassa psykologian, sosiaalitieteiden, valtiotieteiden, taloudentutkimuksen, mediatutkimuksen, filosofian, uskontotieteen ja historian sisällä. Koska sukupuoli on niin merkittävä ja tunteita herättävä kategoria, tieteidenalojen sisällä ja niiden välillä on suurta vaihtelua siinä, miten ja millä taustaoletuksilla sukupuolta tutkitaan.

Oletettavasti uusin painettu suomalainen tietosanakirjasarja *Factum* (2005) määrittelee sukupuolen seuraavasti: ”kaksisukuisten eliöiden yksilöiden ominaisuus, joka määräytyy niiden lisääntymissolujen (sukupuolisolujen) mukaan. Sukupuolia on kaksi, hedelmöittävä koiras ja

---

³⁷ Vanhemmat ja muu yhteisö ovat useimmiten kiinnostuneita siitä, onko lapsi riittävän poikamainen tai tyttömäinen. Sukupuolen määrittelyä tämä ei kuitenkaan kyseenalaista, vaan kyse on huolestuneisuudesta ominaisuuksien ja tekojen yhteensopivuudesta määritellyn sukupuolen kanssa.

³⁸ Intersukupuolisella ihmisellä joko hänen ulkoiset sukupuolielimensä eivät ole selvästi naisen tai miehen, tai hänen muut sukupuolen biologiaan liittyvät seikat (kromosomit, hormonitasot tai anatomiset rakenteet) eivät yksiselitteisesti ole miehen tai naisen. Hänellä voi olla esimerkiksi naisen sisäiset, mutta miehen ulkoiset sukupuolielimet tai päinvastoin. Luku 6–20 otettu sivustolta maailma.net/artikkelit/tytto_poika_vai_jotain_muuta ja www.tasa-arvo.fi/syrjinta/sukupuolivahemmistot (haettu 17.7.2014). Luku on epätarkka, sillä asiasta ei pidetä tilastoja, eikä osalla ominaisuus tule ilmi koko elämän aikana. Ks. esim. <http://transtukipiste.fi/intersukupuolisuus/>. Joissain maissa (esim. Australiassa) on olemassa myös kolmas neutraali juridinen sukupuoli.

hedelmöityvä naaras.” Suppea määritelmä ei tee oikeutta minkään tieteenalan näkemykselle sukupuolesta, ja biologiatieteen kannaltakin sen jokaisen kohdan voi kyseenalaistaa.³⁹ Siinä ei myöskään mainita, mikä sukusolujen ominaisuus määrää, minkä sukupuoliseksi ihminen tietynlaisia sukusoluja tuottavat yksilöt määrittelee. Lajin naaraiden sukusolut ovat suurempia kuin koiraiden, toisin sanoen naaras tuottaa munasoluja ja koiras siittiöitä (ks. Judson 2005, 188). Puutteistaan huolimatta määritelmä esittää tiiviisti, mitä sukupuolen usein mielletään tarkoittavan: Sukupuolen mielletään liittyvän pohjimmiltaan biologiaan ja lisääntymiseen.

3.1.1 Eläinlajien erilaisia sukupuolen määräytymisiä

Suurin osa eläinlajeista lisääntyy suvullisesti, minkä takia niissä esiintyy eri sukupuolisia yksilöitä.⁴⁰ Suvulliseen lisääntymiseen tarvitaan lajin koiraan ja naaraan sukusolu, ja näiden väliset ruumiilliset ja käyttäytymiseen liittyvät erot voivat liittyä pelkkään sukusolujen tuottoon tai olla hyvinkin suuria. Ihmisvauvan sukupuoli määritellään yleensä hänen ulkoisten sukupuolielimiensä perusteella, ja jos vauvalla on häpyhuulet, hänet määritellään tytöksi (naaras), ja peniksen ja kivekset omaava pojaksi (koiras). Häpyhuulellisten ihmisten sukupuolikromosomisto on tyypillisesti muotoa XX ja peniksellisten XY. Ihmisellä sukupuolten väliset ruumiilliset erot ovat lisääntymiselimistöä lukuun ottamatta pieniä, ja näkyvimpiä eroja ovat naisille usein kasvavat rinnat ja miehille usein kasvava parta. Keskimäärin miehet ovat kooltaan jonkin verran naisia suurempia, mutta päällekkäisyyttä pituudessa ja painossa on enemmän kuin eroa, eikä ihmisen pelkästä koosta voi luotettavasti päätellä hänen sukupuoltaan. Nisäkäslajeista suurin osa on sukupuolikromosomistoltaan, lisääntymiselimistöiltään ja sukusolujen tuotoltaan ihmisen kaltaisia, ja nisäkäsyksilöiden lisääntymiselimistö pysyy saman sukupuolisena koko sen elämän ajan. Vaikka joidenkin nisäkäslajien koiraiden ja naaraiden väliset erot ovat suurempia kuin ihmisillä, monilla ne ovat pienempiä, eivätkä erot ole millään lajilla huomattavan suuria.

Nisäkkäille ominainen ominaisuuksien sukupuolittuminen ei ole eläimillä erityisen tyypillinen. Jos sukupuolia pyrkii määrittelemään yhteneväisesti eri eläinlajeilla muuten kuin sukusolujen koon kautta, se ei onnistu. Linnuilla ei tyypillisesti ole penistä, vaan parittelu tapahtuu asettamalla naaras-

---

³⁹ Esimerkiksi sukupuoli voi olla enemmän kuin kaksi. Koiraan määrittäminen hedelmöittäväksi ja naaraan hedelmöityväksi on kyseenalaista, sillä hedelmöitystapoja on useita ja se tapahtuu usein yksilöiden ulkopuolella (esim. kaloilla), jolloin tekijänä tai tekemisen kohteena ei ole naaras tai koiras, vaan sukusolut, jotka toimivat yhdessä.

⁴⁰ Suvullisen lisääntymisen syitä, ja myös sitä, miksi sukupuolia on aitotumallisissa eliöryhmissä pääasiassa juuri kaksi, on tutkittu paljon ja teorioita on useita. Ks. esim. Judson 2005, 202–207.

ja koiraslinnuilla olevat monikäyttöiset aukot (kloaakit) vastakkain. Lintunaaraiden sukupuolikromosomisto on ZW ja koiraiden ZZ. Kaloihin kuuluvilla merihevosilla siitin on naaraalla, ja naaras asettaa sen avulla munasolunsa koiraan ihopussiin, jossa poikaset kehittyvät koiraan kehon suojassa (Judson 2005, 188). Tyypillisesti kalojen ja sammakkoeläinten sukusolujen hedelmöittyminen tapahtuu kuitenkin kehon ulkopuolella, joten niiden naaraiden ja koiraiden lisääntymiselimistö poikkeaa huomattavasti nisäkkäiden tai lintujen vastaavista. Monilla eläinryhmillä koirilla ja naarailla on samanlainen kromosomisto, ja niiden sukupuoli määräytyy ympäristön mukaan. Esimerkiksi kilpikonnilla ja alligaattoreilla munista kuoriutuvien poikasten sukupuolen määrää lämpötila, jossa niiden munat hautuvat. Tähtimatotoukan (*Bonellia viridis*) sukupuoli määräytyy siitä, kohtaako se ensimmäisten elinviikkojensa aikana naaraan. Jos ei, siitä tulee naaras, ja jos kohtaa, siitä tulee koiras, joka elää naaraan sisällä ollen kooltaan alle promillen naaraasta. Yksilön sukupuoli saattaa vaihtua sen elämän aikana, ja tätä tapahtuu varsinkin kaloilla. Huulikalaparvessa on esimerkiksi useita naaraita ja yksi koiras. Koiraan kuollessa suurin naaraista muuttuu usein koiraaksi. Ääriesimerkkinä sukupuolen vaihtumisesta on monisukasmato *Ophryotrocha puerilis*. Jos kaksi parittelunhaluista naaraista kohtaa, pienempi muuttuu koiraaksi. Koska lajin koiraat kasvavat naaraita nopeammin, koiras on pian naaraista suurempi, jolloin ne molemmat vaihtavat sukupuoltaan. Pian tilanne kuitenkin toistuu, ja sukupuolia vaihdetaan taas. Jonkin aikaa vuoroteltuaan ne päätyvät kaksineuvoisiksi. (Emt., 181–183.) Sosiaaliset olosuhteet (esimerkiksi lähistöllä olevien saman lajin yksilöiden sukupuoli) vaikuttavat monilla eläimillä siihen, minkä sukupuolisia ne ovat. Joidenkin lajien yksilöillä on samanaikaisesti naaraan ja koiraan lisääntymiselimistö ja jotkin eläinlajit lisääntyvät osittain tai pelkästään suvuttomasti (emt., 177, 192–195).

Eläinlajeissa esiintyvät tavat jakaantua sukupuoliin ovat siis moninaiset, ja jo suppea esittely tuo esiin, kuinka laajaa muuntelu on. Vaihtelua esiintyy vielä enemmän, jos tutkitaan koiraiden ja naaraiden käyttäytymistä ja lajin poikasten hoitoa. Myös esimerkiksi lajin sisäinen variaatio esimerkiksi koiraiden käyttäytymisessä ja ulkonäössä voi olla suurta (ks. esim. Judson 2005, 74–78).⁴¹ Eläinlajin lisääntymistapa, sukupuolten fyysiset ominaisuudet ja käytös saattavat poiketa

---

⁴¹ Esimerkiksi täpläkynsiliskoilla on kolmenlaisia koiraita. Sinikurkkuiset ovat pieniä ja ne parittelevat pienellä reviirillään asuvien naaraiden kanssa ja vartioivat niitä mustasukkaisesti. Oranssikurkut ovat isoja ja aggressiivisia. Ne valtaavat ison reviirin ja parittelevat myös muiden reviireillä asuvien naaraiden kanssa. Keltakurkut eivät ole aggressiivisia eivätkä valtaa reviiriä, ja ne parittelevat naaraiden kanssa reviirirajoja huomioimatta kun reviirin valtaaja ei huomaa. (Judson 2005, 77.)

merkittävästi jo sukulaislajeilla. Esimerkiksi läheistä sukua olevien ihmisen, simpanssin, bonobon ja gorilloiden sukupuolierot ja seksuaalinen käytös poikkeavat toisistaan. Vaikka perussukupuoliominaisuudet (kromosomit yms.) ovat lajeilla samanlaiset, niiden seksuaali- ja sukupuolittunut laumakäyttäytyminen eroavat voimakkaasti. Bonobolaumat ovat naaraiden dominoimia, ja sukupuolten sisäistä ja välistä seksiä harrastetaan jatkuvasti eri tilanteissa. Gorillalauma koostuu useasta naaraasta, niitä kookkaammasta lauman johtajauroksesta, ja mahdollisesti muutamasta nuoremasta uroksesta. Gorillalaumassa paritellaan vain jonkun naaraista ollessa kiimassa, jolloin se parittelee johtajauroksen kanssa. (Valste 1998, 74–83.) Simpanssien ja ihmisten käyttäytyminen on näiden välillä, mutta nekin poikkeavat toisistaan monin tavoin. Ihmislajin sisäinen variaatio seksuaali- ja sukupuolikäyttäytymisessä on lisäksi todella suurta.

3.1.2 Ihmislajin sukupuolen erityispiirteitä

Ihminen on monin tavoin ainutlaatuinen laji maapallolla. Vaikka ihminen ei ole ruumiillisesti erityisen epätypillinen nisäkäs (kuten esimerkiksi nokkaeläimet), suurin syy lajin erityisyyteen on kulttuuri ja sen suuri vaikutus ihmiseen. Vaikka lähes kaikkia ihmislajille tyypillisiä piirteitä tavataan muilla eläimillä,⁴² ihmisellä nämä ja esimerkiksi kyky ympäristönsä muokkaamiseen ovat omaa luokkaansa. Länsimaissa on tyypillistä, että toisaalta ihminen mielletään täysin erilaiseksi kuin muut eläimet (esim. mieli–ruumis-erottelu, toiminnan rationaalisuus ja syyntakeisuus), toisaalta hänen ajatellaan olevan hyvin samankaltainen kuin muut eläimet (esimerkiksi seksuaalivietin mielletään voivan kontrolloida miehiä kuin eläimiä, ja lemmikkeihin liitetään ihmisen ominaisuuksia). Kulttuurin roolia ihmisellä kontekstista sekä tieteenalasta riippuen samanaikaisesti sekä liioitellaan että vähätellään, ja kulttuurista opitun maailmanhahmotustavan laajuus jää helposti havaitsematta. Kulttuurin roolin vähättelyä tapahtuu helposti sukupuolen yhteydessä, jolloin ihmisen yhteiskunnan sukupuolittuneita käytäntöjä perustellaan biologiaan vedoten, ja tiettyinä hetkenä vallalla olevia käytäntöjä pidetään luonnollisina ja ihmiselle tyypillisinä.

Kun sukupuolesta puhutaan ihmislajin yhteydessä, sen merkitys muuttuu ja laajenee huomattavasti. Ihmisen sukupuoleen liitetään muutakin kuin vain lisääntymiseen liittyvät aspektit, ja puhuttaessa yksilön sukupuolesta hänen sukusoluistaan ollaan harvoin kiinnostuneita. Näkemykset siitä, mitä

---

⁴² Esimerkiksi simpanssit käyttävät työkaluja ja oppivat toisiltaan niiden käytön. Termitteiyhteiskunnat viljelevät ruokansa ja sotivat keskenään, ja koristautumista ja eräänlaista symbolista viestintää löydetään monilta linnuilta.

sukupuoli on, mikä sen aiheuttaa, mitä ominaisuuksia eri sukupuoliin liitetään, kuten myös sukupuoliksi laskettujen ryhmien määrä ja näiden välisten rajojen määrittely, vaihtelevat ajankohdan ja ajattelijan mukana paljonkin. Historiallisesti naisten ja miesten roolit ja asemat ovat olleet erilaiset eri yhteiskunnissa, ja ihanteet siitä, millainen kunkin sukupuolisen ihmisen pitäisi olla, on vaihdellut yhteiskunnasta ja ajankohdasta riippuen paljonkin.

Ihmiselle on ominaista lapsuusajan pitkä kesto ja koko yhteisön osallistuminen lapsen kasvatukseen. Lapsen vanhempien välillä on usein vahva side kuten myös lapsen ja vanhempien. Vauvan syntymän jälkeen sitä useimmiten imettää sen biologinen äiti, ja nykyisin Suomessa äidinmaito toimii keskimäärin ensimmäiset puoli vuotta vauvan ainoana ravintona. Tätä lukuun ottamatta hoitajan sukupuolella tai sukulaisuudella ei ole merkitystä lapsen hoidon kannalta. Vaikka yksilön lisääntyminen ja siihen suoraan liittyvät aspektit (esimerkiksi oma raskaus) ovat monen elämässä ajoittain keskeisiä, suurin osa ihmisten välisestä kanssakäymisestä ei liity siihen. Ihmisen sukupuolilla ei ole ruumiillisesti tai laumakäyttäytymisen kannalta suuria eroja (vrt. tähtimadot tai gorillat), eikä täten ole välttämätöntä, että yksilön sukupuoli olisi oleellisessa osassa hänen arjessaan. Kuitenkin yksilön sukupuoli liittyy tavalla tai toisella hänen elämänsä kaikkiin aspekteihin vahvasti, ja kategorioiden mies ja nainen kyseenalaistaminen tuntuu absurdilta.

Sukupuoli vaikuttaa ihmisen elämässä sekä yksityiskohtiin että suurempiin kokonaisuuksiin. Juridinen sukupuoli vaikuttaa Suomessa esimerkiksi siihen, kenen kanssa yksilöllä on oikeus avioitua, saada yhteinen adoptiolapsi ja onko hän asevelvollinen. Juridinen sukupuoli on Suomessa nainen tai mies, eikä vaihtoehtoja ole, vaikka Suomessa syntyvistä lapsista vuosittain noin 6–20 ei selkeästi kuulu kumpaankaan kategoriaan eikä osa ihmisistä identifioitu kummaksikaan. Aiemmin ihmisen sukupuoli vaikutti hänen laillisiin oikeuksiinsa laajemmin, eikä osassa maailmaa naisilla ole vieläkaan miehille lain mukaan kuuluvia oikeuksia esimerkiksi omaisuuteen tai kehoonsa. Suomessa ennen vuotta 1929 naimisissa oleva nainen oli miehensä holhouksen alainen, eikä hänellä ollut oikeutta omaan omaisuuteen tai miehensä kanssa yhtäläistä oikeutta heidän lapsiinsa. Avioliitossa tapahtuva raiskaus kriminalisoitiin vuonna 1994. (Jyränki 2010, 313–314.) 1960-luvun loppupuolelle asti naiset eivät saaneet Suomessa mennä ravintolaan yksin tai ryhmässä vaan ainoastaan miehen kanssa (Sillanpää 2002, 122–125). Vuosien 1894–1971 välillä Suomessa oli eksplisiittisesti kriminalisoitua olla seksuaalisessa kanssakäymisessä itsensä kanssa samaa sukupuolta olevan kanssa, ja kun tämä pykälä poistettiin, tilalle tuli "[s]aman sukupuolen väliseen haureuteen kehottamisen kieltävä säännös ('kehotuskieltopykälä')", jonka poisto toimeenpantiin 1999 (Jyränki

ja Pakkanen 2010, 140). Pykälä käytännössä kielsi antamasta homoseksuaalisuudesta julkisesti muuta kuin kielteistä informaatiota. Yksilön sukupuolella on ja on ollut keskeinen rooli siinä, mihin kylläkin on laillinen oikeus tai velvollisuus ja kenen kanssa. Juridinen sukupuoli on kuitenkin vain pieni osa ihmisen sukupuolta, ja historiallisesti se on muiden käytäntöjen seuraus eikä syy. Sukupuolten välinen työnjako yhteisöissä ja siihen liittyvä normisto on todennäköisesti ollut ihmislaajalle ominaista hyvin kauan, mutta mitkä asiat mielletään naisille, miehille tai muille sukupuolille kuuluviksi, on vaihdellut voimakkaasti aikojen ja paikkojen saatossa.

Ihmiselle on ominaista tapa muokata ulkonäköään pukeutumisen, kosmetiikan ja karvoituksen avulla. Yksilöt kohdataan vaatehennuina ja karvoitus, näkyvimmin hiukset ja parta, huoliteltuna, eikä suurinta osaa tuntemistaan ihmisistä näe alasti. Vaatehennun ja karvoituksen huollittelun avulla pystyy halutessaan peittämään kehon sukupuolitettuja ominaisuuksia, mutta useimmiten niillä korostetaan kunkin omakseen kokemaa sukupuolta vallalla olevan tavan mukaisesti. Kulttuurisesti sukupuolitettut normit siitä, millaisia vaatteita, hiusmalleja ynnä muita yksilö voi käyttää, ovat länsimaissa nykyisin tiukempia miehillä kuin naisilla, ja miehen vaatteisiin pukeutunutta tai miehen hiustyylin omaavaa naista paheksutaan vähemmän kuin naisen vaatteisiin pukeutunutta tai naisellisen hiustyylin omaavaa miestä.

Suurin asia, johon ihmisen sukupuoli vaikuttaa, ovat häneen liitetyt ominaisuudet, odotukset ja oletukset, ja näistä ulkonäköön liittyvät oletukset ovat vain näkyvimpiä. Kyseiset oletukset toteuttavat usein itseään, ja niitä valvotaan vahvasti. Valitessaan tulevaa ammattia pojat suuntautuvat ja kiinnostuvat useimmiten miehiseksi ja miesvaltaisiksi miellettyistä ammateista ja tytöt naiselliseksi tai naisvaltaiseksi miellettyistä. Tämä on myös se suunta, johon muun muassa heidän sukunsa, opinto-ohjaajansa, ystävänsä ja media usein heitä ohjaa. Sukupuolensa mukaisen valinnan tehnyt pääsee usein helpommalla kuin alalla vähemmistössä oleva, joka kohtaa usein vastustusta jo valinnan tehtyään ja kaikilla portailla opiskelusta työpaikan arvohierarkiassa nousuun.⁴³ Perhe-elämässä sukupuolten työhjakko on edelleen varsin perinteinen niin Suomessa kuin muuallakin länsimaissa. Mielikuvat siitä, millaisia miehet tai naiset ovat, miten he missäkin tilanteessa käyttäytyvät, millainen käyttäytyminen on kullekin sukupuolelle sallittua, millaisia

---

⁴³ Tosin naisvaltaisella alalla oleva mies saattaa nousta hierarkiassa hyvinkin helposti juuri sukupuoleen liittyvistä oletuksista johtuen. Tätä kutsutaan lasihissiksi.

kiinnostuksen kohteita heillä on ja niin edelleen ovat erittäin vahvoja yhteiskunnissa, joskin ne poikkeavat toisistaan eri yhteiskuntien välillä sekä niiden sisällä olevissa ryhmissä.

3.2 Sukupuoli filosofian historiassa

Sukupuoli on asia, joka on samanaikaisesti ollut aina läsnä filosofiassa, mutta jonka ei aiheena ole mielletty sopivan filosofiseen keskusteluun. Sen käsittely laajeni eksplisiittiseksi tutkimusalueeksi vasta 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla osana feminististä filosofiaa. Filosofian historiassa ei tarkasteltu niinkään sukupuolen käsitettä tai sen ilmenemistapoja, vaan sitä käsiteltiin erona miehen ja naisen tai miehisen ja naisellisen välillä, ja se oli useimmiten avoimen arvottavaa (ks. esim. Alanen ym., 1986). Sukupuoli on läsnä teksteissä silloinkin, kun sitä ei erikseen tuoda esiin, sillä sukupuolispesifiöimätön lukija, kirjoittaja tai muu hahmo tekstissä oletetaan pääasiassa mieheksi tai sukupuolettomaksi ei-naiseksi, joka vallalla olevan binaarisen sukupuolijärjestelmän mukaan tarkoittaa miestä. Jean-Jacques Rousseau käsitteli esimerkiksi sukupuolta ja sen roolia vuonna 1762 julkaistussa kirjassaan *Émile eli kasvatuksesta*, ja havainnollistan sen avulla, miten sukupuolta on käsitelty ja millaisia ominaisuuksia ja ideaaleja miehiin ja naisiin on liitetty.

Émile eli kasvatuksesta käsittelee lasten kasvatusta ja sen ohella Rousseau tunnettuja filosofisia näkemyksiä esimerkiksi luonnon hyvydestä ja yhteiskunnan turmelevasta vaikutuksesta ihmiseen. Lapsi viittaa teoksessa poikaan (Émile), ja siinä kerrotaan, miten kasvattaa pojasta täydellinen, hyveellinen, vain itsestään riippuvainen mies. Tämän kasvatusta käsitellään yksityiskohtaisesti kirjat 1–4, ja puhuttaessa Rousseau lasten kasvatuksellisista näkemyksistä, puhutaan hänen näkemyksestään pojan kasvatuksesta, joka Rousseau sitä tarkoittamatta laajennettiin koskemaan myös tyttöjä. Teos on kirjoitettu mieheltä ja miehen näkökulmasta pääasiassa miehille.⁴⁴ Sen sukupuoliin liittyviä keskeisimpiä piirteitä on ajatus siitä, kuinka miehen tehtävänä on ottaa osaa julkiseen yhteiskunnalliseen elämään, jonka monipuoliseen hallintaan häntä kasvatetaan, ja naisen paikka on yksityisen alueella kotona, jossa hän huolehtii miehestään ja muusta perheestä. Teoksen viidennessä kirjassa käsitellään, kuinka kasvattaa Émilelle täydellinen vaimo, Sophie, ja millainen on heidän suhteensa.

Sophien tulee olla nainen, kuten Émile on mies; s. o. hänellä tulee olla kaikki ne ominaisuudet, jotka ovat sopivat ja olennaiset hänen suvulleen ja sukupuolelleen [...] Kaikessa, mikä ei koske sukupuolta, nainen on

---

⁴⁴ Tekstissä puhutellaan toistuvasti lukijoita. Esim. "[m]e miehet tulisimme pikemmin toimeen ilman heitä, kuin he ilman meitä" (emt., 756).

mies; hänellä on samat elimet, samat tarpeet, samat kyvyt. [...] kaikki mikä heissä on yhdenlaista, johtuu suvusta ja että kaikki, mikä heissä on erilaista, johtuu sukupuolesta. (Rousseau 1933, 741.)

Kohta havainnollistaa, kuinka mies on perinteisesti ihmisen normi, johon naista verrataan. Rousseau mukaan kuitenkin "[s]anokoot ilkkujat mitä tahansa, niin on terve järki molemmille sukupuolille tasan jaettu" (emt., 765). Sukupuolet eroavat toisistaan muilla tavoin:

Täydellinen nainen ja täydellinen mies eivät saa olla toistensa kaltaiset enempää henkisiltä lahjoiltaan kuin kasvoiltaan. [...] Yhdistyneinä kumpikin sukupuoli toimii yhteistä tarkoituspäätä varten, mutta kumpikin eri tavalla. [...] Toisen tulee olla toimiva ja vahva, toisen vaikutuksenalainen ja heikko; on välttämätöntä, että toinen tahtoo ja voi panna tahtonsa täytäntöön, riittää, että toinen on myöntäväinen. Jos hyväksyy tämän periaatteen, seuraa siitä, että nainen on luotu erityisesti miellyttämään miestä. Se seikka, että miehenkin puolestaan tulee miellyttää naista, ei ole niin suoranaisesti välttämätöntä. (Emt., 742.)

Yksilöllä olevan ominaisuuden "olla mies" mielletty sukupuolettomuus ja miehuuden samaistaminen ihmisyyteen tulee selkeästi ilmi seuraavassa lainauksessa, jossa kuvataan miten sukupuolella on eri seuraukset naisilla ja miehillä: "Mies on mies ainoastaan muutamina hetkinä, nainen taas on nainen koko elämänsä ajan tai ainakin koko nuoruutensa ajan" (emt., 748). Esimerkiksi englannin ja ranskan kielissä sama sana (*man*, *homme*) tarkoittaa sekä ihmistä että miestä. Rousseau mukaan miehillä on kaikki valta, mutta koska vaimoilla on valtaa miehiinsä viehätysvoimansa ja viekkautensa avulla, heillä on valtaa tätä kautta. Hän ei vaikuta pitävän mahdollisena, että naisella voisi olla valtaa suoraan eikä vain välillisesti:

Kuta enemmän he [naiset] koettavat olla miesten kaltaisia [esimerkiksi saada yhdenveroisen koulutuksen], sitä vähemmän he miehiä voivat hallita; silloin vasta miehet tulevat olemaan oikeita valtiaita. [...] Usko minua, sinä arvostelukykyinen äiti, äläkä koeta tyttärestäsi kasvattaa kunnon miestä, ikään kuin tahtoisit syyttää luontoa valheellisuudesta; kehitä hänet sitä vastoin kunnialliseksi naiseksi, ja voit olla varma siitä, että tämä sekä hänelle että meille miehille on oleva edullisempaa. (Emt., 754–755.)

Sukupuolten välisen vallanjaon epätasapaino seuraus tulee ilmi seuraavasti, mutta tätä ei esitetä ongelmana vaan miesten kannalta edullisena toteamuksena:

Nainen ja mies ovat luodut toinen toistaan varten, mutta heidän molemminpuolinen riippuvaisuutensa ei ole samanlainen. Miehet näet ovat riippuvaisia naisista halujensa tähden, naiset taas ovat riippuvaisia miehistä sekä halujensa että tarpeidensa tähden. Me miehet tulimme pikemmin toimeen ilman heitä, kuin he ilman meitä. (Emt., 756.)

Myös moraaliset ominaisuudet ja velvollisuudet ovat Rousseau mukaan erilaiset eri ihmisillä:

Mies tehdessään oikein on riippuvainen ainoastaan itsestään ja saattaa uhmata yleistä mielipidettä. Mutta nainen toimiessaan oikein on täyttänyt ainoastaan puolet tehtävästään, ja se, mitä hänestä ajatellaan, on hänelle yhtä tärkeää kuin se, mikä hän todella on. Tästä seuraa, että naisen kasvatuksen tulee tässä suhteessa olla vastainen miehen kasvatukselle. [...] Miesten miellyttäminen, heidän hyödyttämisenä, heidän rakkautensa ja kunnioituksensa saavuttaminen, heidän kasvattamisensa nuorina, heidän hoitamisenä suurina, heidän neuvomisensa ja lohduttamisensa, heidän elämänsä saattaminen miellyttäväksi ja suloiseksi – siinä naisten velvollisuudet kaikkina aikoina, ja tämä on heille lapsuudesta alkaen opetettava. (Emt. 757)

Jottei kuitenkaan tärkein unohtuisi, niin ”on luonnon järjestyksen mukaista, että vaimo tottelee miestä” (emt., 861).

Rousseaun sukupuolikuvaus ei pyri olemaan tosiasioita kuvaileva, vaan kirjassaan hän kasvattaa täydellistä miestä ja tälle täydellistä vaimoa (tosin Rousseau ei miellä naisella olevan muuta vaihtoehtoa elämässä kuin olla vaimo). Hän siis avoimesti kuvaa kantaansa siitä, miten asioiden hänestä luonnostaan pitäisi olla, ei, miten ne ovat. Vaikka hänen näkemyksensä on nykysilmin kärjistetty, se ei ollut poikkeuksellinen omana aikanaan tai edes nykyisin. Se ei kuitenkaan jäänyt huomiotta aikanaan, ja esimerkiksi Mary Wollstonecraft vastusti sitä kirjassaan *Naisten oikeuksien puolustus* (1792). Siinä hän kritisoi naisten koulutuksen puuttumista ja aikansa naiskuvaa, jonka mukaan naiset ovat kiinnostuneita vain ulkonäöstään. Teoksen pääteemana on näkemys siitä, kuinka silloiset eettiset ja järjenkäytölliset erot naisten ja miesten välillä olivat erilaisen kasvatuksen tulosta, ja siinä vaadittiin naisille samoja oikeuksia kuin miehille kuten mahdollisuutta kouluttautua ja elättää itsensä omalla työllään.

Sukupuolien käsittely filosofisissa teksteissä alkoi kuitenkin jo antiikissa, ja Rousseaun näkemykset sukupuolten rooleista muistuttavat Aristoteleen vastaavia. *Émile*ssä Rousseau kritisoi Platonin *Valtion* sukupuolikäsitystä käyttäen samoja argumentteja kuin jo Aristoteles (Alanen 1986, 19). Dialogissaan *Valtio* Platon esittää, että yksilön paikan yhteiskunnassa pitäisi perustua hänen kykyihinsä, joiden omaaminen ei riipu sukupuolesta, ja kuinka kullekin kuuluu hänen kykyjään vastaava koulutus. Sukupuoli ei Platonilla määrää yksilön tehtävää yhteiskunnassa, vaan miehiä ja naisia voi olla kaikissa tehtävissä. Platoninkin mukaan kyvyt kuitenkin jakaantuvat niin, että miehet ovat naisia parempia kaikessa, joskaan ei jokainen mies jokaista naista.⁴⁵ (*Valtio* 455c-e.) Aristoteles avoimen johdonmukaisesti piti miestä naista korkea-arvoisempana.⁴⁶ Kuten Lilli Alanen kirjoittaa

Aristoteleen järjestelmän kiistämättömiin aksioomiin kuuluu, että se, mikä luonnostaan on täydellisempi, korkeampi ja arvokkaampi hallitsee epätäydellisempää, alemmaa ja vähempiarvoista, ja että vähemmän täydellinen on olemassa täydellisempää ja arvokkaampaa varten, jota sen tulee palvella [...]. Koska Aristoteleesta nainen on ratkaisevasti epätäydellisempi kuin mies, hänestä on myös – kuten monista hänen seuraajistaan – luonnollista, että naisen tulee totella ja palvella miestä. (Alanen 1986, 18.)

---

⁴⁵ ”Ei siis hyvä ystävä, yksikään valtion hoitoon kuuluva toimi ole naiselle ominainen siksi, että hän on nainen, eikä miehelle, siksi että hän on mies, vaan luontaiset kyvyt ovat tasan jakaantuneina molemmissa sukupuolissa ja luonnon mukaista on, että nainen on osallisena kaikissa toimissa, ja mies niin ikään kaikissa; mutta kaikissa nainen on miestä heikompi.” (*Valtio* 455d-e.)

⁴⁶ Esim. Aristoteleen teoksessa *Politiikka* hän kuvaa ”on ilmeisesti luonnollista ja edullista, että ruumista hallitsee sielu ja että tuntevaa osaa hallitsee järki ja ajatteleva osa. [...] Edelleen, on luonnollista, että miespuolinen on naispuolista vahvempi ja että mies hallitsee ja naista hallitaan. Tämä periaate on välttämättä voimassa kaikkien ihmisten keskuudessa.” (*Politiikka* 1254b.)

Alasen mukaan Aristoteleen kirjoituksista on kuitenkin vaikeaa löytää vakuuttavaa perustelua sille, miksi näin on, ja kuinka sekä Platonin että Aristoteleen ajattelun lähtökohtana on miehen korkea-arvoisuus ja naisen alempiarvoisuus. Platonilla kuitenkin ”mies- ja naisluonnon välillä on vain aste-ero”, eikä sukupuoli sinänsä määrää ihmisen arvoa tai mitä hän voi tai hänen tulee tehdä. Aristoteleelle sukupuoli on olennainen ominaisuus yksilön moraalisen, sosiaalisen tai poliittisen aseman tai arvon kannalta. Länsimaista (filosofian) historiaa tutkittaessa voidaan havaita aristoteelisen kannan olleen vallitseva tässä asiassa. (Emt., 19.) Kuitenkaan kaikki eivät sitä jakaneet.

Descartesin ajatus siitä, kuinka jokaisella ihmisellä on puhtaaseen järkeen samaistettava sukupuoleton sielu sekä aisteihin yhdistynyt, mutta arkielämän kannalta riittävään rationaalisuuteen kykenevä sukupuolittunut ruumis, ei ollut varsinaisesti sukupuolitettu. Sukupuolten välillä ei näkemyksen mukaan ole järjen käytössä edes aste-eroa, vaan erot ovat yksilöiden välisiä ja aiheutuivat siitä, mihin kukin kiinnitti huomionsa. Descartesin mukaan sielun pitää hallita vain pientä osaa kenen tahansa hyvästä elämästä, ja se liittyy vain puhtaan abstraktiin ajatteluun, joka on tarpeen vain hyvin harvoin. Descartesin sitä mahdollisesti tahtomatta hänen erotteluun on käytetty sukupuolitettujen ajatusten vahvistamiseen, ja kartesiolainen sielu on yhdistetty objektiiviseen, miehiseen ja mieheen liitettyyn järjenkäyttöön, jonka avulla miehet kykenevät ylittämään naisten vastuulle asetetun aistillisen maailman ylläpidon. (Lloyd 2000, 73–78.) Järjen yhdistäminen mieheen tulee hyvin esiin Kantilla, jonka mukaan naisten ja miesten ymmärrys on erilaista, ja ”[n]aisella, joka yrittää olla oppinut, ’voisi aivan yhtä hyvin olla parta, sillä ehkäpä se ilmaisisi selvimmin sen syvällisen katsannon, johon hän pyrkii’”⁴⁷ (emt., 107).

Sukupuoli on läsnä filosofian historiassa myös muuten kuin tekstien sisällöissä. Kaikki filosofian kaanoniin liitetyt ajattelijat ovat sukupuoleltaan miehiä, vaikka nykyisin kymmenien miesten joukossa saatetaan mainita Simone de Beauvoir ja Hannah Arendt. Filosofia, kuten muutkin tieteenalat, on historiallisesti mielletty miesten miehille tekemäksi aktiviteetiksi, johon naisilla ei ole kykyä tai halua.⁴⁸ Filosofoinnin aiheet on useimmiten mielletty miehiseksi ja näkökulma on ollut

---

⁴⁷ Lainausta on Kantin teoksesta *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* (engl. *Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime*).

⁴⁸ Kirjan *Naiset, järki ja ihmisarvo* (1986) esipuheessa kerrotaan, kuinka Suomen Filosofisen Yhdistyksen kokouksessa vuonna 1916 miehet esittivät näkemyksiä, joiden mukaan ”nainen [ei] heikon ymmärryksensä johdosta yleensä halua ajatella syvällisesti eikä edes pysty keskittämään ajatuksiaan yhteen ainoaan asiaan, mikä selittää sen, ettei nainen ole päässyt pitkälle filosofiassa”. Lisäksi ”vaikka kasvatus ja olosuhteet saattavat jossakin määrin vaikuttaa siihen, millainen ihmisestä tulee, niin kuitenkin se, joka on todella nerokas, raivaa itsellensä tien olosuhteista riippumatta.” Tästä pääteltiin: ”koska naiset eivät juuri ole kunnostautuneet tieteissä, heiltä puuttuu luova kyky ja järjen nerous.” (Alanen ym. 1986, 5.) En koe tarpeelliseksi osoittaa, missä tällainen järkeily on epäpätevää.

implisiittisesti tai eksplisiittisesti miehen myös naisia koskevissa asioissa. Tämä ei kuitenkaan johdu siitä, ettei filosofeina olisi antiikista lähtien ollut naisia (ks. esim. Waithe 1987, 1990, 1992), vaikka heidän lukumääränsä on oletettavasti ollut miesfilosofeja vähäisempi.⁴⁹ Naisia on ollut filosofeina yhtä kauan kuin miehiä, ja he ovat usein tutkineet samoja kysymyksiä kuin miehet ja osallistuneet samoihin keskusteluihin. (Witt 2011, kpl 2.) Heille on kuitenkin tapahtunut sama kuin muidenkin tieteenalojen naissukupuolisille harjoittajille, ja heidät on pikkuhiljaa jätetty pois historian kirjoista sekä tahallisesti että tahattomasti. Heidät ja heidän ajattelunsa on jätetty huomiotta, ja heidän ideansa on mahdollisesti laitettu miehen nimiin sekä siten, että ne on omittu, että osittain heidän omasta aloitteestaan ja hyväksynnästä, jotta ne saisivat mahdollisuuden tulla huomioiduksi.

Yksi tällaisista naisista on Harriet Taylor, joka oli John Stuart Millin, 1800-luvun merkittävimmän englanninkielisen filosofin, ystävä ja myöhemmin vaimo (jolloin hänen sukunimensä muuttui muotoon Taylor Mill). Mill itse antaa hänelle suuren roolin teoksiensa sisällön kehittämisessä, ideoinnissa ja osittain myös kirjoittamisessa, mutta tätä on ollut vaikea todentaa, eikä yksimielisyyttä Taylorin roolista Millin teoksiin ole. Suurin yksimielisyys on siitä, että Millin essee ”The Enfranchisement of Women” (1851) olisi Taylorin pääasiassa tai kokonaan kirjoittama. Esseessä käsiteltiin naisten asemaa, ja vaadittiin naisille samoja lainmukaisia poliittisia, sosiaalisia ja siviilioikeuksia kuin mitä miehillä oli. Mill käsitteli aihetta samoin argumentein, joskin hieman vähemmän radikaalisti, teoksessaan *Naisen asema* (*The Subjection of Women*) vuonna 1869, jolloin se huomioitiin laajasti. (Miller 2014.) *Naisen asema* (2004) on poliittisen pamfletin omainen kirjoitus, jolla Mill osallistui aikalaieskusteluun sukupuolten välisestä tasa-arvosta. Teoksessa arvovaltainen mies argumentoi monipuolisesti ja hyvin järkeen vetoavalla tavalla, miksi naisia alistavat lakipykälät pitää muuttaa, ja teoksen kohderyhmänä on koulutetut, arvovaltaisen ja valtaa pitävät miehet. Kirjoitus on feministisen kirjallisuuden klassikko. Vaikka siinä käsitellään sukupuolta, sukupuolen roolia, naisiin ja miehiin liitettyjä ominaisuuksia ja osittain niiden syitä (esim. erilainen kasvatustapa) sekä naisen ja miehen rooleja yhteiskunnassa ja kotona, sukupuolta ei analysoida siinä varsinaisesti filosofisista aspekteista.

---

⁴⁹ Harvojen saatavissa oleva koulutus oli tarkoitettu vain miehille, eikä myöhemminkään naisille annetun koulutuksen määrä tai sisältö ollut sama kuin miehillä. Esimerkiksi yliopistot olivat Euroopassa ainakin 1850-luvulle saakka organisaatioita, joissa miehet antoivat opetusta miehille. Suomessa ensimmäinen nainen sai keisarilta erityisoikeuden opiskella yliopistossa 1870, ja vuonna 1901 naiset saivat miesten kanssa samat opiskeluoikeudet. Ks. www.minedu.fi/etusivu/arkisto/2009/0511/naisen_tie_yliopistoon.html (haettu 25.7.2014).

Filosofisen analyysin sukupuolesta teki Simone de Beauvoir vuonna 1949 julkaisemassaan kaksiosaisessa teoksessa *Toinen sukupuoli* (2009 ja 2011). Sara Heinämaa kuvaa teosta seuraavasti: ”Beauvoirin *Toinen sukupuoli* suorittaa siis kolme merkittävää tutkimustehtävää: ensinnäkin teos paljastaa piilotetun ajatuksen naisen Toiseudesta, toiseksi se esittää tämän ajatuksen syntyhistorian ja kolmanneksi se kyseenalaistaa ajatuksen pätevyyden” (Heinämaa 2009, 20). *Toinen sukupuoli* on tutkimus sukupuolesta, varsinkin sen pääaiheesta naissukupuolesta, ja sen roolista yksilön ja yhteiskunnan kannalta. Aihetta käsitellään erityistieteiden (biologian, historian, myyttien tutkimuksen, kirjallisuusanalyysin, psykoanalyysin, yms.) ja yksilön kehityshistorian kannalta (lapsuus, nuoruus, sukupuolielämän aloittaminen, yms.). Siinä käsitellään naisen elämässä tyypillisiä tilanteita, kuten äitinä ja vaimona olemista, sellaisena kuin ne ilmenivät 1940-luvun Ranskassa. Filosofisen kirjasta tekee sen taustalla oleva eksistentiaalis-fenomenologinen kehys, jota välillä käsitellään avoimesti ja välillä ei. Vaikka kirjan käsittelyn kohteena on sukupuolista juuri nainen, myös miestä ja sukupuolen käsitettä itsessään käsitellään, sillä kuten Beauvoir asian ilmaisee: ”Mies on Subjekti, mies on Absoluutti: nainen on Toinen” (Beauvoir 2009, 43). Tällä hän tarkoittaa, että esimerkiksi kun naista on tutkittu eri tieteenalojen, kuten biologian, historian tai psykoanalyysin, alueella, nainen ei ole ollut itsenäinen, sellaisenaan tutkittava olio, vaan hänet on esitetty miehestä poikkeavana toisena, ja täten naissukupuolen käsittely on tapahtunut normina ja ihmisenä esitetyn miessukupuolen kautta. Esitelläkseen ja kritisoidakseen sitä, miten naista on kuvattu, Beauvoirin pitää esitellä samalla myös miehen kuvaus. Teos toimii inspiraationa johdettaessa erottelua biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen, joka osittain korvasi aikaisemmin vallalla olleen näkemyksen sukupuolesta ja siihen liitetystä ominaisuuksista biologisesti determinoituneina.

3.3 Kolme näkökulmaa sukupuoleen

Charlotte Witt tuo esiin, kuinka Beauvoir teoksessaan *Toinen sukupuoli* avasi uuden aihealueen filosofiaan kysymällä ”mikä on nainen?”.⁵⁰ Kuten aiemmin tuli ilmi, miestä ja naista on filosofian historiassa käsitelty, mutta ei niinkään sukupuolen metafysiikkaa eli kysymystä, millainen ja mistä koostuva entiteetti sukupuoli varsinaisesti on. Witt kuvaa, kuinka Beauvoir tutki kysymykseen aikaisemmin annettuja vastauksia samoin kuin Sokrates tutki vastauksia kysymykseen ”mitä on hyve”. Hän oli Sokrateen tapaan kriittinen yleisen mielipiteen antamia vastauksia kohtaan ja

---

⁵⁰ Beauvoir esittää kysymyksen toistuvasti *Toinen sukupuoli I: Tosiasiat ja myytit* johdannon ensimmäisillä sivuilla.

huomasi ne keltomiksi. (Witt 2010, 1.) Tässä kappaleessa esitellyt kolme tapaa mieltää, mitä ihmisen sukupuoli varsinaisesti on (biologinen determinismi, jako biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen ja näkemys sukupuolesta tekemisenä), eivät ole ainoat tavat mieltää sukupuoli, ja filosofiassa on esimerkiksi esitetty monia eri näkemyksiä siitä, miten ryhmä ”naiset” tai ”miehet” voidaan koostaa (ks. Mikkola 2011, kpl 4). Näkökannoissa on alun perin keskitytty tutkimaan naisen kategoriaa, sillä mies on perinteisesti samaistettu ihmisen kategoriaan, jolloin ihmistä käsitelleet tutkimukset ovat lähtökohtaisesti tutkineet miestä. Huomion kiinnittyessä ihmisen sijasta sukupuoleen oleellista oli nostaa nainen tutkimuksen keskiöön. Mies sukupuolena nostettiin tutkimuksessa keskiöön vasta 1900-luvun lopulla, jolloin kriittinen miestutkimus ja maskuliinisuuden tutkimus kehittyivät. Esitellyt näkökannat soveltuvat kuitenkin kaikkien sukupuolten metafysiikan tutkimiseen.

Kyseiset kolme mieltämistapaa yhdistetään feminismiin kolmeen aaltoon. Biologinen determinismi liitetään feminismiin ensimmäiseen aaltoon 1700-luvulta 1960-luvulle, jolloin naisille pyrittiin saamaan miesten kanssa yhtäläiset lailliset oikeudet kuten äänioikeus ja oikeus omaisuuteen. Jako sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen liitetään toisen aallon feminismiin 1960–1990-lukujen välillä, jolloin havaittiin, etteivät samat oikeudet johda sukupuolten väliseen tasa-arvoon, ja huomio kiinnittyi sukupuolirooleihin, sukupuolten väliseen työnjakoon ja näiden uusintamiseen. Sen motoksi muodostui ”henkilökohtainen on poliittista”. Sukupuoli tekemisenä ja varsinkin Butlerin näkemys sukupuolen performatiivisuudesta yhdistetään kolmannen aallon feminismiin 1990-luvulla, jonka keskeisiä teemoja ovat ryhmien naiset, miehet ja queerit sisäiset erot ja kysymykset seksuaalisuudesta ja sen moninaisuudesta. Jaottelu ei kuitenkaan ole kuin suuntaa antava. (Bonsdorff ja Seppä 2002, 13–15.)

3.3.1 Biologinen determinismi

Sukupuolen biologinen determinismi viittaa näkemykseen, jonka mukaan sukupuoli on ruumiin ominaisuus, ja sukupuolitetut asiat aiheutuvat kahden eri sukupuolen eli miesten ja naisten oletetuista ruumiillisista eroista. Miehellä, ihmiskoiraalla, on miehen ruumis ja ihmisnaaraalla naisen, ja tästä syystä heillä on tiettyjä ominaisuuksia kuten luonteenpiirteitä, kiinnostuksen kohteita ja taitoja. Näkemyksen mukaan naiset ja miehet ovat ryhmänä homogeenisiä näiden ominaisuuksien suhteen, ja jos naisella on miehisiksi miellettyjä ominaisuuksia (tai miehellä

naisellisiksi) se johtuu siitä hänen kehossaan olevista ”vastakkaiselle” sukupuolelle kuuluvista ominaisuuksia. Miehet ovat esimerkiksi vahvoja ja johtajatyyppejä, joiden järki suuntautuu suuriin asiakokonaisuuksiin ja niiden ymmärtämiseen. Naiset taas ovat heikompia ja alistuvia, ja heidän järkensä suuntautuu hoivaamiseen ja yksityiskohtiin. Näkemystä kutsutaan usein essentialistiseksi näkemykseksi sukupuolesta, mutta sukupuoliessentialismin ei tarvitse perustua biologiaan,⁵¹ ja se voi viitata myös yksilön essentiaalisiin ominaisuuksiin (ks. Mikkola 2011, alaviite 2).

Näkemystä on historiassa käytetty esimerkiksi oikeuttamaan naisten ja miesten eri oikeudet ja velvollisuudet. Mari Mikkola kertoo tyypillisenä esimerkkinä vuodelta 1889 olevan teorian, jonka mukaan naisilla ja miehillä on erilaiset aineenvaihdunnat. Teorian mukaan miesten ”katabolinen” aineenvaihdunta aiheuttaa sen, että kuluttavat heidän saamansa ylimääräisen energian ja ovat täten ”innokkaita, energisiä, intohimoisia, muuntuvia ja täten kiinnostuneita poliittisista ja sosiaalisista asioista”, kun taas naisten ”anabolinen” aineenvaihdunta säilöo energiaa, joten naiset ovat ”passiivisia, konservatiivisia, hitaita, vakiintuneita eivätkä kiinnostuneita politiikasta”. Teorialla selitettiin miesten ja naisten välisiä oletettuja eroja, mutta sitä käytettiin myös poliittisiin tarkoituksiin. Sen kehittäjien mukaan eri aineenvaihdunnat saavat aikaan sen, ettei naisille kannata antaa miesten kanssa samoja poliittisia oikeuksia, sillä ne eivät sovi heille eivätkä naiset biologiastaan johtuen olisi kiinnostuneita niitä käyttämään. (Mikkola 2011, kpl 1.1.) Vastaavia biologiseen determinismiin perustuvia näkemyksiä ovat esimerkiksi monet populaarit teorit ihmisaivoista, joiden mukaan naisilla ja miehillä on syntymästä lähtien eri tavoin toimivat aivot. Aivojen erilaisuus aiheuttaa heidän oletetusti erilaiset piirteensä, ja samalla selittävät sekä oikeuttavat esimerkiksi perinteisen sukupuolten välisen työnjaon.⁵² Evoluutiopsykologiassa esitetään naisilla ja miehillä olevan toisistaan poikkeavia käyttäytymismalleja ja taipumuksia, jotka aiheutuvat eri sukupuoliin vaikuttaneista valintapaineista ihmisen evoluution aikana.

Näkemysten mukaan miehen ja naisen ruumiit poikkeavat toisistaan merkittävästi muutenkin kuin lisääntymiselimistön osalta, ja nämä erot pysyvät samana paikasta ja ajasta riippumatta. Erot aiheuttavat ja usein oikeuttavat sukupuolten eri roolit, kiinnostuksen kohteet, asemat ynnä muut sukupuolittuneet asiat yhteiskunnissa, ja kulttuurin vaikutus nähdään vähäisenä tai olemattomana.

---

⁵¹ Esimerkiksi Aristoteleen voidaan mieltää sukupuoliessentialistiksi, mutta hän ei palauttanut naiseutta ja mieheyttä biologiaan (Salomäki 2011, 261).

⁵² Esimerkkejä populaareista näkemyksistä löytyy laittamalla googleen hakusanaksi esim. ”naiset aivot” tai ”miehen aivot”. Tieteellisistä näkemyksistä ja niiden kritiikkiä esim. Jordan-Young 2010.

Tätä näkemystä kritisoi esimerkiksi Beauvoir, ja hän aloitti teoksensa *Toinen sukupuoli II: Eletty kokemus* luvun 1 kuuluisalla lauseella ”Naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan”. Hän jatkaa: ”Ei ole mitään biologista, psykologista tai taloudellista kohtaloa, joka määräisi ihmisnaaraan yhteisön tiettyyn rooliin, vaan kulttuuri kokonaisuudessaan muovaa tämän miehen ja kastaatin väliin sijoittuvan, naiselliseksi luonnehditun tuotteen” (Beauvoir 2011 [1949], 19).

3.3.2 Biologinen ja sosiaalinen sukupuoli

Terminologinen erottelu biologiseen sukupuoleen (engl. *sex*) ja sosiaaliseen sukupuoleen (*gender*) kehitettiin vuonna 1968, jolloin Robert Stoller tutki transsukupuolisten ihmisten kokemusta olla ”ansassa vääränlaisessa kehossa”. Stoller selitti kokemusta sanomalla, ettei heidän biologinen sukupuolensa vastannut heidän sosiaalista sukupuoltaan. Terminologia otettiin käyttöön feministisen sukupuolen tutkimuksen puolella, ja se on ollut hyvin vaikutusvaltainen sukupuolta käsiteltäessä niin filosofiassa kuin muuallakin. (Mikkola 2010, kpl 1.2.) Biologisella sukupuolella viitataan naisen tai miehen ruumiiseen ja näissä oleviin eroihin kuten sukupuolielimiin ja lisääntymiselimistöihin. Biologiseen sukupuoleen liittyy miehellä esimerkiksi parrankasvu ja naisella kuukautiset. Monet biologiseen sukupuoleen liitetyt piirteet ovat suhteellisia kuten esimerkiksi pituus (naiset ovat keskimäärin lyhempiä kuin miehet), karvaisuus (miesten ruumis on keskimäärin karvaisempi kuin naisten), rinnat (naisten rintakudos on keskimäärin suurempaa kuin miesten) ja voima (miehet ovat keskimäärin voimakkaampia kuin naiset).

Sosiaalinen sukupuoli on sosiaalisesti rakentunut, ja naisiin ja miehiin (naiseuteen ja mieheyteen) liitetyt ominaisuudet vaihtelevat kulttuurista ja aikakaudesta riippuen. Se sisältää esimerkiksi sukupuolittuneen vaatetuksen, työnjaon, hierarkian, kiinnostuksen kohteet ja ominaisuudet kuten naisellisuuteen liitetyn hoivaavuuden ja miehisen kunnianhimon. Näkemyksen mukaan ominaisuudet ovat seurausta lapsen kasvatuksesta ja hänen ympäristöstään, ja lapsi sosiaalistetaan sukupuoleensa monin eri tavoin. Lasten kirjallisuudessa esimerkiksi esitetään sukupuolet usein stereotyyppisin tavoin, jolloin pojat ovat seikkailijoita ja päähenkilöitä ja tytöt sivurooleissa olevia seuraajia. Kirjoista lapset omaksuvat tiedon, millaisia rooleja tytöille ja pojille kuuluu. Silloinkin, kun kustantajat julkaisevat teoksia, joiden hahmot on tehty sukupuolineutraaleiksi (esimerkiksi Teletapit), tutkimuksissa on havaittu, että lukiessaan kirjoja lapsilleen vanhemmat sukupuolittavat hahmot stereotyyppien mukaan. Tällöin suurin osa neutraaleista hahmoista sukupuolitetaan

pojiksi, kun taas hahmot, jotka sopivat stereotyyppiseen kuvaan naisellisesta persoonallisuudesta ollen esimerkiksi avuliaita ja huolehtiviaisia, kuvataan tytöiksi. (Mikkola 2010, kpl 2.1.)

Näkemyksen mukaan naiseksi tai mieheksi tullaan omaksumalla ja oppimalla ympäristöstä naiselle tai miehelle kuuluvat ominaisuudet, ja sukupuolittamalla muut ihmiset ja heidän käyttöksensä näiden piirteiden läpi. Biologinen sukupuoli määrittää, mihin sosiaaliseen sukupuoleen yksilö kuuluu, ja sosiaaliseen sukupuoleen kulloinkin liitetyt ominaisuudet kertovat, millaisia naiset tai miehet ovat tai heidän pitäisi olla. Beauvoir ei suoraan käyttänyt erottelua sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen, mutta hänen näkemyksensä siitä, kuinka naiseksi syntymisen sijasta tullaan, liitetään siihen, ja jaottelu sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen yhdistetään häneen. *Toisessa sukupuoleessa* Beauvoir käsittelee monilta kannoilta, kuinka yhteiskunnan naiseen liitetyt ominaisuudet eivät ole yksilön omista lähtökohdista valitsemia, vaan ne asetetaan hänelle, ja kuinka yksilölle annetut vaihtoehdot ja itsensä mieltämismahdollisuudet ovat vahvasti sukupuolittuneita ja käytäntöjä tuotetaan ja ylläpidetään jatkuvasti. Samalla hän teoksessaan kuvaa, millaisia ovat miehen ja naisen ruumiit, ja osittain myös mitä niistä seuraa.

Jakoa sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen on kritisoitu monilla eri tavoilla, ja Mikkola yhdistää sen ja biologisen determinismin kattotermin sukupuolirealismi (*gender realism*) alle. Sukupuolirealismin mukaan kaikilla naisilla on tietyt yhteiset ominaisuudet, joilla he eroavat kaikista miehistä, joilla taas on omat yhteiset ominaisuutensa. Tämä ei kuitenkaan ole itsestään selvää, ja sukupuoliin liitetyt ominaisuudet vaihtelevat muiden ominaisuuksien myötä. Esimerkiksi valkoihoisen naisen ”naisuus” mielletään eri asiaksi kuin tummaihoisen naisen ”naisuus” (heillä mielletään olevan eri ominaisuuksia juuri naiseutensa takia), ja sukupuolen sisäisiä eroja mielletään olevan myös eri yhteiskuntaluokkiin ja ikäryhmiin kuuluvilla. Sukupuolirealististen näkemysten mukaan tietyn sukupuolisia ihmisiä yhdistää jokin kyseiseen sukupuoleen liittyvä olemus, mutta on kyseenalaista, mitä tähän olemukseen kuuluu. (Mikkola 2010, kpl 3.1–3.1.1.)

Erottelussa sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen on usein taustaoletus, jonka mukaan ihmisellä vain passiivisesti on tietynlainen biologinen sukupuoli (miehillä passiivisesti on kivekset ja voimakkaat lihakset, ja naisilla kuukautiset ja heikommat lihakset), kun taas sosiaalinen sukupuoli nähdään sosiaalisesti rakentuneena. Tämä näkemys on ongelmallinen, sillä ruumis ei passiivisesti vain ole jonkinlainen, vaan se muuttuu ja sitä muokataan jatkuvasti ajan ja tekemisen myötä. Esimerkiksi lihaksiston voima riippuu muun muassa niiden saamasta harjoituksesta, eikä se ole vakio

tai yksilön synnynnäinen ominaisuus. Samoin kuukautiset ja parrankasvu vaihtelevat yksilöiden välillä ja yksilöiden iän ja tilanteen myötä. Judith Butler kritisoi erottelua sanomalla sen perustuvan oletukselle, jonka mukaan biologinen sukupuoli on helposti ymmärrettävä ja sitä päästään käsittelemään suoraan sellaisena kuin se on. Biologinen sukupuoli ihmisen ymmärryksen kohteena on kuitenkin myös sosiaalisesti rakennettu esimerkiksi biologiatieteen sisällä, jossa se on rakennettu kuin pohjaksi, jolle sosiaalinen sukupuoli rakennetaan. (Mikkola 2010, kpl 3.3.) Biologista sukupuolta ei pystytä määrittelemään siten, ettei löytyisi ihmisiä, jotka mielletään naisiksi tai miehiksi, mutta jotka eivät sisälly kyseisen määritelmään. On naisia, joilla ei ole kohtua, ja miehiä, joilla ei ole penistä. Toisena ongelmana on, että se, mitkä ominaisuudet liitetään biologiseen sukupuoleen, vaihtelee yhteiskunnasta, ajasta ja kontekstista riippuen, eikä se siten ole kulttuurineutraalimpi kuin sosiaalinen sukupuoli. Ennen 1700-lukua länsimaaisessa tieteen valtavirrassa miellettiin olevan biologisesti vain yhdenlaisia ihmisiä, joiden ideaaliruumis oli miehen, ja nainen oli ruumiillisesti vajanainen mies. Naisten lisääntymiselimistöön viitattiin samoilla termeillä kuin miestenkin, ja munasarjoista käytettiin samaa termiä kuin kiveksistä. Emätin miellettiin ruumiin sisäpuolella olevaksi penikseksi. Tämän jälkeen kehittyi ajatus kahdesta erilaisesta, ”vastakkaisesta”, biologisesta sukupuolesta. (Liljeström 2004, 118–119 ja Salomäki 2011.) Sukupuolen biologiseen osaan yhdistetään usein seksuaalinen halukkuus, mutta se, onko halukkaammiksi mielletty miehet vai naiset, ja mikä määrä halukkuutta mielletään kummallekin sukupuolelle kuuluvaksi, vaihtelee ajankohdasta ja yhteiskunnasta riippuen ja hyvinkin lyhyillä aikaväleillä (ks. Jordan-Young 2010, 109–124). Sukupuoleen liitettyyn oletettuun seksuaalisen halukkuuden määrään on vaikuttanut sukupuolen lisäksi rotu, ja Yhdysvalloissa orjuuden aikana tummaihoisten naisten ajateltiin olevan seksuaalisempia kuin valkoihoisten (Mikkola 2011, 3.1.1).

Erottelu sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen kiinnitti Westin ja Zimmermannin huomion siihen, kuinka sukupuoli ja siihen liitetyt ominaisuudet eivät vain ole yksilöllä, vaan yksilö tekee ne oleviksi tekemällä rutiininomaisesti niihin liitettyjä tekoja, joista ne luetaan hänen ominaisuuksikseen. Kessler ja McKenna (1977) taas havainnollistavat transsukupuolisten ihmisten kuvauksen kautta, kuinka sosiaalisesta sukupuolesta irrotettuna biologinen sukupuoli on merkityksetön (ihmisen biologista sukupuolta ei usein tiedetä, se vain oletetaan, jolloin se ei voi olla kanssakäymisen kannalta merkityksellinen). Ihmiset aktiivisesti asettavat sukupuolen toiselle ihmiselle kategorisoimalla hänet naiseksi tai mieheksi, jonka jälkeen hänen tekonsa luetaan hänen sukupuolensa kautta.

3.3.3 Sukupuoli tekemisenä

Kolmas näkökulma sukupuoleen on ajatus sukupuolesta olemisen sijaan tekemisenä. Filosofian puolella tämän näkemyksen merkittävin esiintuoja on Judith Butler, jonka näkemys sukupuolen performatiivisuudesta esitellään seuraavassa luvussa. Ennen häntä sukupuolta käsiteltiin tekemisenä ainakin sosiologiassa. Teoksessaan *Gender: An Ethnomethodological Approach* (1978) Suzanne J. Kessler ja Wendy McKenna tuovat esiin, kuinka ihmiset asettavat itselleen ja muille sukupuolen, ja kuinka tämä on tekemistä. Tätä havainnollistetaan esimerkiksi esittelemällä transsukupuolisten ihmisten tapoja toimia arjessa sukupuolensa mukaisesti ja sitä, miten muut asettavat heille sukupuolen.

Kesslerin ja McKennan havainnollistavat sukupuolen tekemistä kiinnittämällä lukijan huomion siihen, miten yksilölle asetetaan tietty sukupuoli (*gender attribution*). Tämä tapahtuu yleensä heti yksilöiden välisen vuorovaikutuksen alussa, jolloin ihminen luetaan naiseksi tai mieheksi. Länsimaissa sukupuoli mielletään dikotomisesti joko–tai -ominaisuudeksi, jolloin yksilö on joko nainen tai mies, aivan kuten kolikkoa heitettäessä tuloksena on joko kruuna tai klaava. Välimuotoja ei ole, eikä mahdollisuutta olla molempia. Vaikka ihmisyksilöstä tai kolikosta saattaa ensi vilkaisulta olla vaikea määrittää kumpi se on, asiaan mielletään olevan vain yksi, oikea ja muuttumaton vastaus. Ihmisen sukupuolta ei lueta hänen anatomiastaan, sillä häntä ei usein nähdä alastomana, vaan juuri tavattu ihminen asetetaan naiseksi tai mieheksi muiden ominaisuuksien perusteella.⁵³ Sukupuolen asettaminen yksilölle ei tapahdu yleensä yhden ominaisuuden perusteella, vaan siihen vaikuttaa esimerkiksi nimi, kasvot, vaatteet, vartalo, hiukset, ääni ynnä muut seikat. Se ei myöskään perustu tietoisesti opittuihin todennäköisyyksiin, joiden mukaan esimerkiksi parrakas ihminen on yleensä mies. Kun yksilö on asetettu tiettyyn sukupuoleen, hänen muut ominaisuutensa luetaan tämän kautta, ja esimerkiksi pituudeltaan 1.70 metriä oleva ihminen mielletään lyhyeksi tai pitkäksi riippuen siitä, onko hänet asetettu naiseksi vai mieheksi. Sukupuolen asettamisen jälkeen yksilö voi olla maskuliininen nainen tai feminiininen mies, mutta tämä ei muuta asetettua sukupuolta. Sukupuolen asettaminen on monimutkainen ja vuorovaikutteinen prosessi asettajan ja asettamisen kohteen välillä, jossa molemmat ovat usein molemmissa rooleissa. Yleensä prosessi on hyvin nopea, sen lopputuloksena on itsestään selvältä vaikuttava ”tosiasia” toisen sukupuolesta, ja siihen

---

⁵³ Jos sukupuolen asettamisen ja vakiintumisen jälkeen käy ilmi, että ystävän sukupuolielimet eroavat oletetusta, tämä ei muuta asetettua sukupuolta. Vaginallinen mies mielletään edelleen mieheksi, kenties transmieheksi, vaikka sukupuolielinten yleisesti ajatellaan olevan perustavin sukupuolen määrittäjä. (Kessler ja McKenna 1978, 17.)

päädytään asettamisen kohteen antaessa sukupuolestaan oikeanlaisia vihjeitä. Länsimaissa vihjeet liittyvät useimmiten yksilön ulkonäköön, mutta on mahdollista, että sukupuoli määritettäisiin esimerkiksi hänen kantamien tavaroiden perusteella (esim. jousipyssy ja nuolia). Muiden yksilölle asettaman sukupuolen merkitys on oleellisessa osassa myös hänen omassa sukupuoli-identiteetissä ja siinä, minkä sukupuolen hän asettaa itselleen. (Kessler ja McKenna 1978, 1–9.)

Sukupuoli on siis tekemistä siinä suhteessa, että oma ja muiden sukupuoli asetetaan heille eli heidät nähdään tietyn sukupuolisena. Sukupuolta tehdään kuitenkin muissakin tilanteissa. Candace West ja Don H. Zimmerman julkaisivat vuonna 1987 vaikutusvaltaisen artikkelinsa ”Doing Gender”, jossa he tuovat esiin, kuinka sukupuolta suoritetaan päivittäisessä rutiininomaisessa vuorovaikutuksessa, jossa naiset ja miehet tekevät joko eri asioita ja samoja asioita eri tavoin. Naisena tai miehenä oleminen tarkoittaa sukupuolensa suorittamista yhteiskunnassa oletetuilla tavoilla, mutta tämän suorittamisen aikana ja sen jälkeen sukupuoli nähdään luonnollisena ja essentiaalisena naisen tai miehen ominaisuutena. Tehdessään asioita ihminen ottaa usein tietoisesti huomioon, miltä hän näyttää muiden silmissä tehdessään ja tehtyään kyseisen teon, ja jo pienet lapset tekevät tai jättävät tekemättä asioita sen mukaan, kokevatko he asian kuuluvan heidän sukupuolelleen vai eivät. West ja Zimmerman havainnollistavat tätä esimerkillä transsukupuolisesta naisesta. Hänellä ei ollut ongelmaa ”mennä läpi” naisena (*passing*, tulla asetetuksi naiseksi), mutta arkipäiväiset sukupuolittuneet käytännöt, jotka cis-sukupuoliset⁵⁴ naiset omaksuvat rutiininomaisiksi tavoiksi kasvaessaan aikuisiksi, tuottivat ongelmia, ja hän joutui opettelemaan kyseisen ajankohdan (1960-luvun) yhdysvaltalaiset sukupuolittuneet tavat tietoisesti. Hän oppi sulhasensa kritiikistä esimerkiksi, että hän loukkaa tätä ottamalla aurinkoa vähissä vaatteissa asuntonsa pihalla, koska tällöin muut miehet voivat katsoa häntä, ja kuinka naisen ei kuulu esittää mielipiteitään vahvasti tai vaatia asioiden tekemistä oman tahtonsa mukaisesti. Nämä olivat asioita, joita mies sai tehdä, mutta nainen ei. Sukupuolen tekeminen tarkoittaa eron tekemistä naisten ja miesten välille, eivätkä näin tehdyt erot ole luonnollisia tai essentiaalisia sukupuolten välillä, vaikka ne sellaisiksi mielletään, vaan ne tehdään omaksumalla ja noudattamalla sukupuolitettuja normeja. (West ja Zimmermann 1987.)

---

⁵⁴ ”Cis-ihminen on mies tai nainen, joka ei koe itseään transihmiseksi, intersukupuoliseksi tai muunsukupuoliseksi ja ilmaisee sukupuoltaan pääosin omalle synnynnäiselle sukupuolelleen ominaisesti. Suurin osa kaikista ihmisistä on cis-sukupuolisia.” (Määritelmä otettu <http://transtukipiste.fi/hlbtqi-sanasto/>. Haettu 11.9.2014.)

3.4 Butler ja sukupuolen performatiivisuus

West ja Zimmermann sekä Kessler ja McKenna ovat merkittäviä sukupuolen tekemisen teoreetikkoja. Kuitenkin ajattelija, joka toi ajatuksen sukupuolesta tekemisenä filosofiseen keskusteluun, on Judith Butler. Siirtyessään käsittelemään Butlerin filosofiaa ja hänen näkemystään sukupuolesta muuttuu muutakin, kuin tapa mieltää sukupuoli olemisen sijaan tekemisenä, sillä muutoksen kohteena on koko tapa tehdä filosofiaa. Butler on postmoderni ajattelija, ja hänen ajattelunsa on pohjimmiltaan fenomenologista. Hänen ajattelunsa taustalla on näkemys siitä, ettei asioihin itseensä päästä käsiksi, vaan käsittelyn kohteena aina jonkin näkemys asiasta. Täten sukupuolen ja muiden aiheiden tutkimus on aina jonkin jossain ja jostain näkökulmasta tekemä tutkimus, ja Butler ohjaa lukijan huomioimaan tämän. Butlerin vaikutusvaltaisin teos *Hankala sukupuoli – Feminismi ja identiteetin kumous* julkaistiin vuonna 1990, ja hän tarkoitti sen feministisen filosofian sisäiseksi kriittiseksi puheenvuoroksi. Se huomioitiin kuitenkin laajemmin, ja siitä tuli vaikutusvaltainen filosofian, sukupuolentutkimuksen ja queer-teorian sisällä. Yllättävää on sen saama huomio ei-akateemisen yleisön joukossa, sillä teos on hyvin teoreettinen, ja sen vaikutusvaltaisinta osiota, sukupuolen tekemistä, käsitellään suoraan vain pieni osa. Jos teoksen lukija ei tunne feministifilosofien ja -teoreetikkojen ajatuksia (esim. Luce Irigaray ja Monique Wittig), 1900-luvun ranskalaista ajattelua (esim. Jacques Derrida ja Michel Foucault), psykoanalyysia (esim. Sigmund Freud ja Jacques Lacan) tai teoriapainotteisen filosofian tapaa argumentoida, teosta voi olla hankala lähestyä, sillä Butler ei varsinaisesti esittele teorioita vaan siirtyy tulkitsemaan tai kritisoimaan niitä suoraan. Butler esitteli teorian sukupuolen performatiivisuudesta jo artikkelissaan ”Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory” (1988), ja sen perusajatukset on hahmotettavissa myös *Hankalasta sukupuolesta* ilman laajempaa teoriapohjaa. Teoriaa sovelletaan nykyisin myös muihin aiheisiin kuin sukupuoleen, ja esimerkiksi kansallisuutta ja rotua on lähestytty performatiivisesti rakentuneina (Pulkinen ja Rossi 2006, 12 ja Butler 2007, xvi–xvii). Butler kirjoitti teoksensa filosofiseksi näkemykseksi sukupuolen rakentumisesta, mutta myös poliittiseksi kannanotoksi, jossa hän puolustaa sukupuolen dikotomian ulkopuolisten ja ei-heteroseksuaalisten identiteettien hyväksyttävyyttä ja käsitettävyyttä.

Butlerin teorian sukupuolesta kulmakivenä on ajatus sukupuolen performatiivisuudesta. Sukupuoli on hänelle kategoria, joka tuotetaan diskursiivisesti arkipäiväisissä tilanteissa, ja tämä tapahtuu toistamalla sukupuolittuneita tekoja ja käyttäytymismalleja. Butler kutsuu tätä sukupuolen

performatiivisuudeksi. Hänen katsantokannassaan ihmisellä ei ole luonnollista, alkuperäistä sukupuolta, vaan illuusio luonnollisesta sukupuolesta luodaan käyttäytymällä ja esiintymällä johdonmukaisesti sukupuolittuneilla tavoilla. Tällöin vaikuttaa siltä, kuin sukupuolen takana olisi jotain pysyvää ja käyttäytymisen aiheuttavaa naiseutta tai mieheyttä. Teoria on päällisin puolin samanlainen kuin Westin ja Zimmermannin näkemys sukupuolesta tekemisenä, mutta Butler syventää sitä yhdistämällä sen esimerkiksi fenomenologiseen näkökulmaan, kielen performatiiveihin, diskursiivisuuteen, ja Foucaultin tulkintaan Nietzscheen genealogian käsitteestä, joita Butler soveltaa kriittisesti tuoden niihin oman katsantonsa. Hän kritisoi beauvoirilaista näkemystä sukupuolesta toteamalla, kuinka ihmisen käsitys sukupuolen biologiasta on välttämättä diskursiivisesti tuotettua, jolloin se on sosiaalisesti rakentunut kuten sosiaalinenkin sukupuoli. Hän tuo esiin, kuinka yritys määritellä ”nainen” tai ”mies” on itsessään normatiivinen, sillä miten tahansa nainen ja mies määritellään, se rajaa ulkopuolelleen ihmisiä, ja samalla kertoo, millaisen yksilön pitää olla sopiakseen näihin kategorioihin. Butler omaksui performatiivisuuden käsitteen Derridan tulkinnasta L. J. Austinin kielifilosofisesta teoriasta, joka tuo esiin, kuinka kielellä voi saada aikaan asioita, eikä vain kuvailla niitä. Butler siis ottaa joukon tunnettuja filosofisia teorioita ja yhdistää ne soveltaen teoriaksi sukupuolesta.

3.4.1 Genealogia

Genealogian käsite ja tutkimustapa on lähtöisin Nietzscheeltä, jolta Michel Foucault omaksui sen historian tutkimukseensa. Tavanomaisesti historian tutkimus pyrkii kuvailemaan, mitä tietyille entiteetille on tapahtunut jonain ajanjaksona. Esimerkiksi tutkittaessa seksuaalisuuden historiaa tutkitaan, millaisia seksuaalisuuteen liittyviä käytäntöjä ja rajoituksia on ollut milläkin aikakaudella. Lähtökohtana on oletus kyseisen entiteetin ”ytimen” olemassaolosta sen alkuperäisen muodostumisen alusta tutkimuksen päättymishetkeen asti ja läpi sille tapahtuvien muutosten. Genealogia on Foucaultin mukaan muotoiltu tämän vastakohdaksi. (Pulkkinen 1998, 209–210.)

Genealogiassa entiteettiä käsitetään sosiaalisesti rakentuneeksi menneisyydessä ja nykyisyydessä, eikä sillä oleteta olevan alkuperäistä muotoa. Tutkimustavan myötä tulee ilmi tutkittavana olevan käsitteen kontingenttius. (Em.) Huomio siirtyy esimerkiksi seksuaalisuudesta itsestään käsitteeseen ”seksuaalisuus” ja siihen kulloinkin liitettyihin asioihin. Seksuaalisuutta ei tällöin mielletä entiteetiksi, jolla olisi samana pysynyt ydin esihistoriasta nykyaikaan, vaan huomioidaan, kuinka se,

mitkä asiat milloinkin mielletään seksuaalisiksi, muodostuu eri aikoina eri toimijoiden (lääketieteen, psykologian, kriminologian, yms.) käyttäessä valtaa ja luodessa tiedoksi määriteltyjä asioita (esimerkiksi mitkä teot mielletään homoseksuaalisiksi, joka määritellään sairaudeksi tai rikokseksi). Genealogiassa huomio kohdistuu tämänhetkiseen käsitykseen entiteetistä ja siihen, miten käsitys siitä itsestään selvästi nykyisen kaltaisena olevana, on muovautunut tällaiseksi. Jos jokin asia mielletään nykyisin seksuaaliseksi, se aiheutuu siitä, että jokin on nimennyt sen seksuaaliseksi ja liittänyt sen seksuaalisuutta koskevaan keskusteluun, eikä siitä, että sillä olisi ennen sen nimeämistä ollut transsendentti ominaisuus ”olla seksuaalinen”. Foucaultin genealogiassa huomio ei kohdistu valtaa käyttäviin yksittäisiin toimijoihin tai valtaan itseensä, vaan sen käyttöön ja toimintaan. (Armstrong 2005, kpl 1.)

Butlerin tapa käsitellä sukupuolta on genealoginen. Hän tutkii ”pikemminkin sitä politiikkaa, jota tehdään kun asetetaan *alkuperäksi* ja *syyksi* identiteettiluokituksia, jotka itse asiassa ovat seurauksia alkuperältään mitä moninaisimmista ja hajanaisimmista instituutioista, käytännöistä ja diskursseista” (Butler 2006, 41). Butlerille sukupuoli ei siis ole syy vaan seuraus. Hänen katsantokannassaan sukupuolilla ei ole yksilöissä, ryhmissä tai ajassa sijaitsevaa ydintä, vaan sukupuolet ja sukupuoliin liitetyt ominaisuudet muodostuvat eri aikoina eri toimijoiden käyttäessä valtaa. Täten ruumiilliset sukupuoliin liitetyt erot eivät ole sosiaalisen sukupuolen alkuperä, vaan ajatus biologisesta sukupuolesta sukupuolierottelun perustana on vallankäytön tuotteena sosiaalisesti rakentunut ja opittu. (Pulkkinen 1998, 211.) Täten Butler ei pidä yksilön ”naisuutta” tai ”mieheyttä” sukupuolen lähtökohtana, vaan hän tutkii, mikä saa aikaan länsimaissa itsestään selvältä vaikuttavan oletuksen kahdesta sukupuolesta, jotka eroavat toisistaan tietyin tavoin.

3.4.2 Diskursiivisuus

Butler ei pyri etsimään sukupuolen alkuperää, vaan hänen sukupuolen käsittelynsä lähtökohta on genealoginen. Hänen käsittelynsä taustalla on foucaultlainen ajatus siitä, että genealogisen tutkimuksen kohteena oleva entiteetti on diskursiivisesti muotoutunut vallankäytön seurauksena. Diskursseiksi kutsutaan puhe- ja ajattelutapoja, ja ne on usein opittu ja omaksuttu niin hyvin, ettei niiden tunnistaminen opituiksi ole useinkaan helppoa. Ne opitaan kuulemalla samaa asiaa toistettavan eri tavoin useissa tilanteissa, jolloin hämärtyy käsitys siitä, mistä kyseisen asian on oppinut, ja se muuttuu itsestään selväksi totuudeksi. Vaikka sana diskurssi viittaa keskusteluun,

foucaultlainen tapa mieltää diskurssi ja diskurssianalyysi ei rajoitu pelkkään kielelliseen keskusteluun ja sen tutkimiseen. Foucaultlaisessa diskurssianalyysissä tekojen ja puheen ulkopuolella ajatellaan olevan ontologinen todellisuus, ja tutkimuksen tavoitteena on ymmärtää, miten tätä ontologista todellisuutta rakennetaan ymmärrettävään muotoon kielellisin, ajatuksellisin ja tekoon perustuvien keinoin. Kuitenkin diskurssit sisältävät asioita, joilla yhteyttä ontologiseen todellisuuteen ei ole, vaikka tämä ei selvästi tule diskurssissa esiin. (Jokinen 2004, 191–193.) Tällaisia ovat esimerkiksi myytit, yksinkertaistukset tai väärin ymmärrykset, jotka jäävät osaksi diskurssia.

Hegemonisella diskurssilla tarkoitetaan foucaultlaisessa perinteessä yhteiskunnallisten instituutioiden ylläpitämiä, vahvistamia ja normalisoivia ajattelun, puheen ja toiminnan tapoja. Se sisältää yleisesti jaetun ja hyväksytyn tiedon tietystä aihealueesta tietyssä yhteisössä, sekä tähän sisältyvän vallankäytön. Diskurssianalyysin tavoitteena on osoittaa hegemonisten diskurssien diskursiivisuus, kyseenalaistaa niihin sisältyvät totuudet ja tuoda esiin niihin liittyvät oletukset. (Jokinen 2004, 193.) Koska foucaultlainen diskurssianalyysi on avoimen poliittista tutkiessaan ja kyseenalaistaessaan hegemonisia diskursseja, se sopii Butlerin avoimesti poliittiseen tutkimustapaan. Butler ei tuo suoraan *Hankalassa sukupuoleessa* esiin diskurssikäsitteensä foucaultlaisuutta, mutta se on luettavissa hänen tavastaan käyttää sanaa diskurssi ja viittauksista Foucaultin genealogiaan, ja hän antaa toistuvasti ymmärtää, kuinka liittyy diskursseihin muutakin kuin pelkän kielen (esim. Butler 2007, 185).

3.4.3 Kielen performatiivit

Butlerille sukupuolen tutkiminen on genealogista diskurssien tutkimista. Diskurssi kuitenkin viittaa kokonaiseen tapaan puhua tai toimia, eikä yksittäisiin tilanteisiin, joissa diskurssia tuotetaan. J. L. Austin esittää puheaktiteoriaa käsittelevässä teoksessaan *How to Do Things with Words* (1962) kielifilosofisen näkemyksensä puheessa olevista performatiiveista, joiden avulla ”sanomalla jotain teemme jotain”.⁵⁵ Austin kiinnittää huomionsa silloisessa filosofiassa vallitsevaan implisiittiseen näkemykseen puheesta vain tosiasioita esittävänä, ja tuo esiin, ettei se ole pätevä. Monet lausumat eivät ole tosia tai epätosia, eikä niiden avulla ainoastaan kuvata asioita. Austin kutsuu performatiiveiksi lausumia, jotka eivät pelkästään totea, vaan jotka lausumalla tekee ja saa aikaan kyseisen asiantilan. Kuuluisia Austinin käyttämiä esimerkkejä performatiiveista ovat

---

⁵⁵ ”[I]n saying something we are doing something” (Austin 1962, 12).

hääseremoniassa papin edessä sanottu ”Tahdon”, joka ei vain ilmaise halua ottaa toista puolisoonsa vaan saa aikaan avioliiton,⁵⁶ sekä ”Lupaan, että...”. Jotta lausahdukset toimisivat toivotulla tavalla, tiettyjen ehtojen pitää täyttyä. Austin tuo esiin, kuinka esimerkiksi tilanteen ja sanojen pitää noudattaa tunnettuja ja hyväksyttyjä menettelytapoja, eikä esimerkiksi itselleen tai näyttelijän lavalla lausuma lupaus toimi varsinaisena lupauksena. (Austin 1962, 1–15, 22.)

Butlerille käsittelee Austinin performatiiveja Derridan tulkinnan kautta (Butler, Osborne ja Segal 1994, 33). Butlerille Derridan tulkinnan keskeisenä ominaisuutena on ajatus performatiivien toistuvuudesta. Austin tuo esiin, kuinka toimiakseen kunnolla performatiivien yhteydessä pitää noudattaa hyväksyttyjä menettelytapoja. Derrida kiinnittää huomionsa siihen, että performatiivit saavat voimansa olla tekoja siitä, että ne viittaavat aikaisempiin samankaltaisiin tekoihin (emt. 33 ja Butler 1993, 226 ja 282). Jotta yhteisössä voisi olla performatiiveina esimerkiksi lupauksia, siellä pitää olla toistettuna ja hyväksyttynä menettelytapana luvata asioita. Ilman tätä yhteisössä ei voi antaa lupaukseksi ymmärrettyä lupautta, eikä lausuma ”lupaan tulla kahville huomenna” täten saa sellaista aikaan.

Teoriassaan sukupuolesta Butler laajentaa performatiivin käsitettä sisältämään muutkin teot kuin puheen tai puheeseen suoraan rinnastuvat asiat kuten nyökkäämisen. Butlerille performatiiveja ovat esimerkiksi eleet ja ruumiinkieli, pukeutuminen, äänensävyt ja valinnat. Toisin sanoen kaikki asiat tai teot, joista ihminen voi lukea muista ja itsestään jotain, ja joita toistetaan yhteisössä tunnistettavalla tavalla. Hän kirjoittaa: ”Jos joku hämmästelee, kuinka puheaktien kielellinen teoria liittyy ruumiillisiin eleisiin, hänen tarvitsee vain havaita, että puhe sinänsä on ruumiillinen teko, jolla on erityisiä kielellisiä seurauksia” (Butler 2007, 36).

3.4.4 Butlerin kritiikki biologisen ja sosiaalisen sukupuolen erottelulle

Butler kritisoi jaottelua biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen monin eri argumentein, ja kritiikin sisältö liittyy olennaisesti hänen teoriaansa sukupuolen performatiivisuudesta. Hän tuo esiin, kuinka jaon avulla oli alun perin tarkoitus kritisoida ajatusta biologisesta determinismistä. Kuitenkin erottelu saa aikaan vaikutelman, että sosiaalinen sukupuoli on muuttumattomana pysyvästä biologisesta sukupuolesta irrallinen, jolloin miehen sosiaalinen sukupuoli voisi yhdistyä ongelmitta

---

⁵⁶ Tämä ei tosin ole totta nyky-Suomessa, eikä todennäköisesti muuallakaan, mutta toimii kuvaavana esimerkkinä.

naisen biologiseen tai päinvastoin. Näin ei kuitenkaan ole, vaan yleisesti biologisen ja sosiaalisen sukupuolen välillä mielletään olevan hierarkia, jossa muuttuva sosiaalinen sukupuoli perustuu muuttumattomana pysyvään biologiseen sukupuoleen. (Butler 2007, 8–9.)

Butlerin mukaan ajatus sosiaalisesta sukupuolesta on normatiivinen. Hän esittää tämän kritiikkinä, mutta ei kohdistakaan sitä suoraan sukupuolirealismia vastaan, vaan kohdistaa sen feministiseen identiteettipolitiikkaan, jonka taustalla oli sukupuolirealistinen näkemys ryhmistä naiset ja miehet. Kun feministisessä identiteettipolitiikassa otettiin huomio jako sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen, nainen pyrittiin määrittelemään sosiaalisen sukupuolen perusteella ja jättämään biologinen sukupuoli huomiotta. Tällöin esitettiin näkemyksiä, jonka mukaan naiseus määrittyy esimerkiksi naisellisen persoonallisuuden kautta, tai kuinka nainen on sukupuoli, joka kohtaa sukupuoleen perustuvaa sortoa. Näkemysten mukaan feministinen politiikka on kiinnostunut juuri ja vain tällaisia ominaisuuksia omaavista yksilöistä, ja kutsuu heitä naisiksi. Kuitenkin jos nainen määritellään sen perusteella, millaisia kokemuksia, persoonallisuuden piirteitä tai vastaavia yksilöllä on, määritelmä on normatiivinen kertoessaan millainen naisen pitää olla tullakseen lasketuksi naiseksi, ja se välttämättä sulkee osan naisista pois ei-naisina. Butlerin mukaan naisen tai miehen määritelmä ei voi olla vain kuvaileva, sillä ei ole olemassa ominaisuutta, joka yhdistäisi kaikkia naisia tai kaikkia miehiä. Butler esittääkin, ettei poliittista kategoriaa nainen pitäisi määritellä lainkaan. (Butler 2007, xxi–xxii, 8 ja Mikkola 2011, kpl 3.1.2.) Tätä kutsutaan normatiivisuusargumentiksi.

Normatiivisuusargumentti kritisoi yrityksiä määritellä sosiaalista sukupuolta, mutta argumentti käy myös biologisen sukupuolen määrittelyä vastaan (ks. Butler 1993, 1–2). Yksilön kromosominen, anatominen ja hormonaalinen sukupuoli ei aina täytä normeja, ja tällöin yksilö saatetaan sulkea pois naisen tai miehen kategoriasta väkivaltaisestikin.⁵⁷ Täten sekä sosiaalinen että biologinen sukupuoli ovat normatiivisia kertoen, millainen naisen ja miehen pitäisi olla, ja jos yksilö ei täytä kyseisiä normeja, häntä ei lasketa mieheksi tai naiseksi, joka taas aiheuttaa monissa tilanteissa yksilölle ongelmia (Butler 1993, 1). Butler tuo esiin, kuinka käsitys biologisesta sukupuolesta on itsessään

---

⁵⁷ Yksilön anatomisen ja kromosomisen sukupuolen yhteneväisyyttä ei ole tutkittu järjestelmällisesti kuin naisurheilijoilta, eikä heiltäkään ei enää (Olympialaisissa tämä lopetettiin 2000-luvulla). Monet naisurheilijat ovat yllätykseksensä tulleet tulkituiksi ei-naisiksi. Tällöin heiltä on evätty pääsy kisoihin testissä selvinneen intersukupuolisuuden vuoksi, joka ei kuitenkaan useimmiten anna heille minkäänlaista etua. (Venho 2001, 28.) Mika Venho kertoo kilpailukiellon vuonna 1986 saaneesta aitajuoksijasta Maria Patinosta, jonka sukupuolikromosomisto todettiin olevan muotoa XY. Hän ei ollut tiennyt sairastavansa AIS-oireyhtymää, jota sairastavien ihmisten ruumis on kromosomistoa lukuun ottamatta naisen normien mukainen. Tutkimusten ja oikeudenkäyntien jälkeen hänet julistettiin sopivaksi osallistumaan naisten kilpailuihin, mutta tällöin häntä oli jo julkisesti nöyryytetty, hänen stipendinsä oli evätty, ja hänen valmentajansa oli hylännyt hänet. (Emt., 30–31.)

diskursiivisesti rakentunut, jolloin sillä on oma historiansa ja genealogiansa kuten sosiaalisellakin sukupuolella. (Butler 2007, 9.) Mitä ominaisuuksia ihmisen biologiseen sukupuoleen liitetään, on muuttunut esimerkiksi ajan ja paikan mukana (ks. esim. Salomäki 2011). Sukupuolitetun ruumiin ominaisuuksia käsitellään esimerkiksi hegemonisissa lääketieteen, biologian, median ja pornografian diskursseissa, ja länsimaissa näissä on taustaoletuksena dikotominen jako kahteen, ja vain kahteen, biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen.⁵⁸ Butler kysyykin johdattelevaan tapaansa:

Onko niin, että erilaiset tieteelliset keskustelut ovat diskursiivisesti tuottaneet näennäisesti luonnolliset tosiasiat biologisesta sukupuolesta joidenkin poliittisten ja yhteiskunnallisten intressien palvelukseen? [...] Ehkä biologinen sukupuoli onkin aina jo sosiaalinen sukupuoli, ja näin ero biologisen ja sosiaalisen sukupuolen välillä osoittautuu olemattomaksi. (Butler 2006, 55.)

Butler ei argumentoi sitä vastaan, ettei ihmislajilla olisi biologisia sukupuolia siinä merkityksessä, että osa ihmisistä tuottaisi munasoluja ja osa siittiöitä, tai ettei ihmisillä olisi ruumiissaan ominaisuuksia, joiden perusteella suurin osa ihmisistä voidaan jakaa ryhmiin miehet ja naiset. Hänen kritiikkinsä kohdistuu feministisessä diskurssissa käytettyyn erotteluun sosiaalisesta ja biologisesta sukupuolesta, jossa biologiseen sukupuoleen liitettiin muista diskursseista omaksuttuja taustaoletuksia, eikä biologiatieteen sisäiseen diskurssiin sukupuolesta, jossa toki on omat ongelmansa. Hän kiinnittää huomionsa siihen, kuinka se, mitä ominaisuuksia pidetään merkityksellisinä jakojen kannalta (jaon sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen sekä naiseen ja mieheen), sekä mitä ominaisuuksia pidetään määräävinä määritettäessä vastasyntyneelle juridista (samalla usein biologista) sukupuolta, ovat diskursiivisesti tuotettuja ja sellaisina osa sosiaalista sukupuolta. Butlerille sosiaalinen sukupuoli merkitsee ”koko sitä tuotantokoneistoa, jolla biologiset sukupuolet vakiinnutetaan”, jonka avulla ”’luonnollinen biologinen sukupuoli’ tuotetaan ja vakiinnutetaan ’esidiskursiiviseksi’, kulttuuria edeltäväksi, poliittisesti neutraaliksi pinnaksi, *jonka päällä* kulttuuri toimii” (Butler 2006, 56).

3.4.5 Sukupuolen performatiivisuus

Butlerin teoriassa sukupuolen performatiivisuudesta on taustalla ajatus sukupuolen genealogisesta hahmottamisesta, sen sosiaalisesta rakentuneisuudesta diskurssien välityksellä, ja performatiivin käsitteen laajentamisesta kattamaan myös ei-kielellisiä tekoja, joiden merkitys muodostuu toiston

---

⁵⁸ Butler tuo esiin, kuinka länsimaissa vallalla oleva kahden sukupuolen malli ei ole ainoa mahdollinen ja kuinka löytyy erilaisia monisukupuolisia kulttuureita. Esimerkiksi tietyissä Amerikan alkuperäiskulttuureissa esiintyy kolmea sukupuolta. (Butler 2007, 208.) Myös länsimaissa on aina asunut ihmisiä, jotka eivät sovi yksiselitteisesti naisen tai miehen kategoriaan, mutta hegemoninen sukupuoleen liittyvä diskurssi ei heidän olemassaolonsa ole hyväksynyt.

kautta. Nämä yhdistettäessä muodostuu käsitys sukupuolesta tekemisestä, ei olemisena, ja sukupuoli on tekemisen seuraus eikä sen syy. Butlerin teoriaa sukupuolen performatiivisuudesta voidaan käsitellä (ja usein käsitelläänkin) myös ilman sen taustateorioita, mutta tällöin se menettää filosofisen syvyytensä eikä käytännössä eroa Westin ja Zimmermannin sosiologisesta näkemyksestä sukupuolesta tekemisestä.

Butler tarkoittaa sukupuolen performatiivisuudella, että sukupuoli tehdään toistamalla sukupuolittuneita tekoja, performatiiveja. Yhteiskunnassa on lukematon määrä asioita, jotka liitetään diskursseissa miehiin tai naisiin, ja kumpaan kategoriaan asia lasketaan (jos kumpaankaan) opitaan ympäristöstä, ja ne vaihtelevat kulttuurista ja ajasta toiseen diskurssien vaihtelun mukana. ”Väärään” sukupuoleen liitettyjen tekojen tekemisestä seuraa usein jonkinlainen rangaistus (huomiotta jättäminen, tekijän nimittely, häpeän tunne, vankeus, tms.), kun taas ”oikeanlainen” teko hyväksytään ainakin sukupuolen osalta (humalaisessa puukkotappelussa ollutta miestä ei Suomessa paheksuta mieheydensä takia, kun taas samoin toiminutta naista paheksutaan myös juuri naisena). Kullakin yksilöllä on oma tyyliinsä tehdä asioita (elehtiä, pukeutua, puhua, flirttailla jne.), mutta tyylit ovat harvoin, jos koskaan, kokonaan yksilön itsensä luomia. Ne, tai niiden osat, on omaksuttu ympäristöstä, jossa ne tarjoillaan valmiiksi sukupuolitettuina. (Butler 1988, 526.) Tyyleillä on oma genealoginen historiansa, ja jos esimerkiksi yksilö, joka muuten tekee asiat miehiseksi miellettyillä tyyleillä, tekee jotkin asiat naiselliseksi miellettyillä tyyllillä, se kiinnittää usein kielteistä huomioita. Butlerin mukaan nämä tyylit eivät itsessään ilmaise mitään, vaan ne saavat aikaan sen, minkä niiden mielletään ilmaisevan. Täten ne ovat samanlaisia kuin kielen performatiivit (esimerkiksi lupaus), jotka saavat aikaan jonkin asian (lupauksen) eivätkä niinkään ilmaise sitä. Pukeutuminen mekkoon on performatiivi, jolla yksilö ei ilmaise naiseuttaan, vaan pukeutumalla mekkoon ja tekemällä muita naiseen liitettyjä performatiiveja jatkuvasti, hän tekee itsestään omissaan ja muiden silmissä naisen. Yksittäinen, irrallinen teko ei kuitenkaan riitä tekemään kenestäkään naista tai miestä, eikä naiseksi tai mieheksi asetetun tekemä yksittäinen teko riitä tekemään performatiivista sukupuolittunutta, vaan toimiakseen sukupuoliperformatiivina teon täytyy olla yhteisössä toistettu ja tunnistettu juuri sukupuolitettuna. Koska sukupuolittuneita tyylejä ja performatiiveja on lukemattomia, ja jokainen yksilö alituisesti tekee asioita, yksilöt tekevät sukupuoltaan lähes tauotta ainakin pukeutumisensa, hiustyyliensä ja eleidensä kanssa, eikä tämä ole useinkaan tarkoituksellista tai tiedostettua. Kuitenkaan sukupuolen tekeminen ei ole Butlerin

mukaan automaattista tai mekaanista, vaan päinvastoin, se on improvisaatiota, jota tehdään tiettyjen rajoitteiden sisällä. (Butler 2004, 1.)

Yksilö performoi sukupuolta myös yksin ollessaan usein itselleen tai kuvitteelliselle katsojalle, mutta keskeistä performatiivisuudelle on sen julkinen luonne (Butler 2007, 191). Butlerin sukupuolen performatiivisuuden keskiössä on ajatus, kuinka subjektilla ei ole tekoja edeltävää tai siitä irrallista sukupuoli-identiteettiä. Yksilö tekee sukupuoli-identiteettinsä toistamalla johdonmukaisesti sukupuolittuneita tekoja, ja tämän johdonmukaisen tekemisen kautta vakuuttavasti vaikuttaa, kuin yksilöllä olisi jokin ilmaisuaan odottava sukupuoli. Käsitys, jonka mukaan ihmisellä on sukupuolittunut identiteetti, joka edeltää hänen tekojaan, on diskursiivisesti ylläpidetty harha. Tällaisen näkemyksen ylläpitäminen auttaa piilottamaan, kuinka vahvasti sukupuolittuneita käytäntöjä pidetään yllä ja niistä poikkeavia rangaistaan. Koska sukupuolitetun identiteetin ”ytimen”, joka saa aikaan sukupuolen näennäisesti koherentit ilmenemismuodot, pitäisi hegemonisen diskurssin mukaan löytyä jokaisen ihmisen sisältä, sukupuolitettuja normeja syystä tai toisesta noudattamattomat yksilöt voidaan ohittaa vääränlaisina tai virheellisinä. (Butler 2007, 186.)

Butler kirjoittaaakin, kuinka jo sen, että

yhteiskunta rankaisee ja marginalisoi ihmisiä, jotka epäonnistuvat performatoimaan illuusiota sukupuolen essentiaalisesta olemuksesta [esim. transihmiset, ei-heteroseksuaalit], pitäisi olla riittävän suuri merkki siitä, että jollain asteella yhteiskunnassa tiedetään, kuinka sukupuolen totuus tai valheellisuus on vain sosiaalisesti pakotettu eikä missään mielessä ontologisesti välttämättömäksi asetettu. (Butler 1988, 528.)

Butlerille sukupuoli ei ole yksilön yksilöllisesti tuottama tai ilmaisema ominaisuus, mutta yksilö ei myöskään passiivisesti vain toista oppimiaan sukupuolittuneita käyttäytymistapoja. Sukupuoli tehdään toistamalla sukupuolitettuja performatiiveja, jotka muuttuvat ajan kuluessa, ja performatiivi, joka ennen liitettiin mieheen, saatetaan toisaalla tai toisena ajankohtana liittää naiseen tai päinvastoin. Asiasta voi myös tulla sukupuolesta riippumaton, kuten nykyisin on housujen käyttö. Koska sukupuoli tehdään yksittäisiä tekoja toistaen, mahdollistuu Butlerille keskeinen sukupuolen toisin tekeminen. Sukupuoliin liitettyjä ominaisuuksia voi muuttaa, uudenlaisia sukupuolisuuksia muodostua ja uudenlaiset tyylit tehdä sukupuolta tulla hyväksytyiksi, jos niihin liittyviä diskursseja muutetaan.

3.5 Sukupuolen yhteenveto

Sukupuoli viittaa eri asioihin eri tieteenaloilla, eivätkä edes saman tieteenalan sisällä käsitykset sukupuolesta ole yhteneväisiä saati muuttumattomia. Biologiatieteessä eläinlajin sukupuolilla voidaan laajimmin tarkoittaa, millaisia erilaisia sukusolutyyppejä eliölajiin kuuluvat yksilöt tuottavat jossain tai kussakin vaiheessa elämäänsä, ja erityyppisiä soluja tuottavat ryhmät on nimetty sukupuoliksi. Useimmilla eläinlajeilla sukusoluja on kahdenlaisia (siittiöitä ja munasoluja), ja lajin yksilöt mielletään naaraiksi tai koiraksi, mutta myös muunlaisia toteutuksia löytyy. Ihmisrajilla esiintyy kahta erilaista sukusolutyyppiä, mutta puhuttaessa ihmisen sukupuolesta ei yleensä olla kiinnostuneita tai tietoisia, minkälaisia sukusoluja yksilö mahdollisesti tuottaa.

Ihmislajin yksilön sukupuoli on samanaikaisesti lähes merkityksetön että erittäin keskeinen ominaisuus. Lajin fysiologian ja käyttäytymisen kannalta ihmisnaaraiden ja -koiraiden erot ovat moniin eläinlajeihin verrattuna pieniä, mutta ihmisyhteisöissä sukupuolilla saattaa olla hyvinkin erilaisia tehtäviä ajasta ja paikasta riippuen. Jako kahteen sukupuoleen ei ole ollut ainoa tapa jakaa ihmisiä ryhmiin, vaan eri yhteisöissä on saattanut olla sukupuoliksi miellettyjä ryhmiä useampia. Filosofian historiassa sukupuolta ja sen roolia yhteisöissä on käsitelty antiikista lähtien, jossa sen kaanoniin jäänyttä käsittelyä on leimannut hierarkkisuus ja mieskeskeisyys. Sukupuolen käsittely on ollut avoimesti poliittisesti sävyttynyttä, normatiivista ja usein aikansa arvoja noudattavaa. Viimeistään 1800-luvulta lähtien naisille ja miehille alettiin suuremmassa määrin ajaa samoja poliittisia ja yhteiskunnallisia oikeuksia, joita käsiteltiin myös filosofisessa kirjallisuudessa. Kuitenkin sukupuolen metafysiikan käsittely alkoi varsinaisesti vasta 1900-luvulla.

Ihmisen sukupuolen on mielletty tarkoittavan ja olevan montaa eri asiaa. Biologisen determinismin mukaan on olemassa miehiä ja naisia, joiden ruumiit ovat toisistaan selvästi eroavat, ja nämä ruumiit aiheuttavat sukupuolien väliset yhteiskunnissa esiintyvät erot. Jaottelu biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen nostaa esiin, kuinka miesten ja naisten ruumiit ovat erilaisia, mutta heidän yhteiskunnallinen asemansa ja käyttäytymistapaumuksensa ovat sosiaalisesti rakentuneita ja kulttuurisidonnaisia, eivätkä ne määräydy ruumiillisten erojen mukana. Näkemys sukupuolesta tekemisenä keskittää huomion siihen, kuinka ihminen aktiivisesti mieltää toiset ihmiset tietyn sukupuolisiksi toisten viestittämien asioiden perusteella, ja kuinka yksilöt tekevät sukupuolensa käyttäytymällä ja näyttämällä sukupuoliin liitettyjen normien mukaisilta.

Judith Butlerin näkemys sukupuolesta tekemisenä perustuu hänen teoriaansa sukupuolen performatiivisuudesta. Teorian mukaan sukupuoli tuotetaan toistamalla opittuja ja omaksuttuja sukupuolittuneita käyttäytymistyyliä, joilla ihminen ei ilmaise sisäistä sukupuoli-identiteettiään, vaan luo sen sukupuoliperformatiivien jatkuvalla toistamisella. Teorian taustalla on Foucaultin genealoginen tutkimustapa, jonka mukaan tutkimuksen kohde, Butlerilla sukupuoli, rakentuu diskursiivisen vallankäytön seurauksena itsestään selvältä vaikuttavaksi, eikä sillä ole perustana ajasta toiseen siirtyvää ydintä. Butler soveltaa teoriaansa J. L. Austinin teoriaa kielen performatiiveista, jotka eivät ilmaise tosiasiaa, vaan saavat sen aikaan. Butler kritisoi sekä biologista determinismia että erottelua biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen huomauttaen, että biologiseenkin sukupuoleen liitetyt ominaisuudet ovat diskursiivisesti ylläpidettyjä ja sosiaalisesti rakentuneita, jolloin se on vain osa sosiaalista sukupuolta. Hän tuo esiin, kuinka esittämällä määritelmän siitä, mikä on nainen tai mies, ei pystytä kuvailemaan näitä kategorioita tyhjentävästi, vaan määritelmät muuttuvat normatiivisiksi ja ulossulkeviksi kertoen, millainen naisen tai miehen pitää olla tullakseen lasketuksi naiseksi tai mieheksi, jolloin se jättää huomiotta yksilöiden ja ryhmien väliset erot.

4. Ausomus sukupuolen performatiivisuuden mekanismina

Ausomukset ovat automaattisesti aktivoituvia toimintataipumuksia, jotka ovat usein asia- ja tunnesisältöisiä. Sukupuolen performatiivisuusteorian mukaan sukupuoli tehdään toistamalla yhteisössä sukupuolitettuja performatiiveja. Toisesta ihmisestä aktivoituvat ausomukset ovat usein sukupuolittuneita, mutta toisen performoidessa sukupuolta oletusten mukaisesti, niiden sukupuolittuneisuus jää norminmukaisena usein havaitsematta. Ausomuksen sisältämä sukupuolittunut komponentti vaikuttaa siihen, kuinka yksilö suhtautuu itseensä ja toiseen, sekä mihin ja millaista huomiota heidän ominaisuuksiinsa kiinnitetään. Nähdessään huulipunaa tai parranajokoneen, kuullessaan jonkun olevan sairaanhoitaja tai autokorjaaja, kävellessään sipsuttavasti tai harppoen ja haistaessaan haju- tai partaveden ihminen ausoo ne naisiin tai miehiin liittyviksi, vaikka uskoisi asian kuuluvan kaikille. Nähdessään asian, kuten yksilön tai esineen, ihminen osaa usein liittää sen kategoriaan mies tai nainen, vaikkei tietäisi minkä perusteella. Tämä vaikuttaa siihen, ausooko yksilö voivansa esimerkiksi käyttää esinettä ja minkälaisen suhteen hän mieltää itsellään ja toisella voivan olla. Jos ihmisen tehdessä jotain hänelle huomauttaa kyseessä olevan naisten tai miesten asia, tämä on harvalle neutraali ominaisuus. Huomautus on usein tarkoitettu kannustukseksi tai paheksunnaksi, ja se vaikuttaa ausomuksiin, joita asia yksilössä herättää. Tehdessään sukupuolitettuja tekoja ihminen performoi sukupuolta, ja tämä aktivoi hänessä ja teon havaitsoijissa sukupuoliausomuksia.

Luvussa 4.1 johdetaan sukupuolen ausomiseen. Tuon esiin ihmisen olevan oppija, joka jäljittelee ympärillään olevien tekoja, ja kuinka sukupuolittaminen on jäljitelty ja opittu asia. Luvussa 4.2 esittelen sukupuoliausomuksia, -uskomuksia, -kuvitelmia ja -haluja sekä niiden ominaisuuksia. Luvussa 4.3 esitän sukupuolen tekemisen ja asettamisen perustuvan sukupuoliausomuksiin. Luvussa 4.4 puran ausomuksen avulla auki Butlerin sukupuolen performatiivisuusteorian taustateorioineen yksilön lähtökohdasta. Luvussa 4.5 havainnollistan, kuinka sukupuoliausomukset noudattavat usein vallalla olevia normeja, ja käsittelen Butlerin normatiivisuusargumenttia. Luvussa 4.6 tuon esiin, kuinka yksilön valinnat perustuvat usein sukupuoliausomuksiin. Luvussa 4.7 teen lyhyen yhteenvedon osiosta.

4.1 Johdatus sukupuolen ausomiseen

Kuvittele meneväsi pankkiin hoitamaan tiliasioita. Istut odottamassa vuoroasi kun kuulet nimeäsi kutsuttavan. Nouset ja kohtaat tyylikkääseen tummaan pukuun pukeutuneen miesvirkailijan, jolla on huolellisesti punatut huulet. Kuvittele toinen tilanne, jossa kävelet sisään julkisessa tilassa olevaan miesten vessaan. Astuessasi sisään näet vain yhden ihmisen, joka on käsiään pesemässä oleva nainen. Kuvittele vielä kolmas tilanne, jossa nuori tyttäresi on saanut kauniin sinisen nallekuvioisen haalarin lahjaksi. Puet sen hänelle ja lähдете yhdessä kaupungille. Iltapäivän aikana kuulet ohikulkijoilta useasti, kuinka suloinen pieni poika sinulla on.

Jos näitä vertaa kuvitelmiin, jossa pankkivirkailija onkin jakkupukuun pukeutunut punatuilla huulilla oleva nainen, miesten vessassa on mies pesemässä käsiään, ja suloiseksi pojaksi kehuttu lapsi olikin poikasi, on ero selvä. Punatut huulet tyylikkäällä naisvirkailijalla ei ole mainitsemisen arvoista, mutta miesvirkailijalla se absurdia, ja saa pohtimaan hänen sellaisia ominaisuuksiaan, joita ei muuten olisi pohtinut. Punatut huulet ovat sukupuoliperformatiivi, ja se herättää havaintsijoissaan ausomuksen ”Punatut huulet. Naisten juttu! Aseta naiseksi.”. Niiden näkeminen mieheksi uskotulla herättää norminvastaisen ausomuksen hänen naiseudestaan, jolloin se hämmentää. Naisen näkeminen julkisessa vessassa saa aikaan ausomuksen ”Nainen vessassa. Tämä on naisten vessa! Poistu äkkiä.”, vaikka olisi juuri nähnyt ovesta mieheen viittaavan symbolin. Sukupuolitetun vessan käyttö on vahva sukupuoliperformatiivi, jota noudatetaan usein kyseenalaistamatta. Tyttäresi kutsuminen toistuvasti pojaksi saa sinut todennäköisesti miettimään ennen kuin puet sinisen haalarin hänelle seuraavan kerran, sillä pienen lapsen vaatetus ja sen väri on keino, jolla vanhemmat usein viestivät lapselleen asetettua sukupuolta. Tilanteessa, jossa kielellistä informaatiota ei ole, se on ulkopuolisen näkökulmasta yksinään lapsen sukupuolen asettava performatiivi. Kuitenkin ausomus, jonka mukaan tyttärelle ei enää kannata pukea sinistä haalaria on norminvastainen, sillä tuntemattomien ihmisten arvio lapsen sukupuolesta ei pitäisi vaikuttaa vaatteiden käyttöominaisuuksiin. Tämän luvun lähtökohtana on ajatus ihmisestä sukupuolen asettajana, jolloin huomio on yksilön tavassa mieltää sukupuoli ominaisuutena. Taustaoletuksena on Judith Butlerin teoria sukupuolen performatiivisuudesta, jonka mukaa ihmisen tapa hahmottaa sukupuolta omaksutaan diskurssien välityksellä ja sukupuoli luodaan teoilla. Tällöin huomio kiinnittyy siihen, kuinka sukupuolta tehdään, ja miten siihen liitettyt ominaisuudet opitaan arjessa.

4.1.1 Ihminen kulttuurisena olentona

Ihmisyhteisöt koostuvat ihmisyksilöistä. Yksilöt syntyvät yhteisöön vauvana ja kasvavat aikuiseksi muiden yksilöiden ympäröiminä omaksuen ympäristöstään asioita. Suomessa lapsi syntyy ympäristöön, jossa ihmiset ovat lähes poikkeuksetta miehiä tai naisia, ja jossa kyseistä ominaisuutta pidetään hyvin tärkeänä. Sukupuolet esitetään hegemonisessa diskurssissa vastakohtaisina ja toisiaan täydentävinä ilman perustelua jopa erityistieteenaloilla (esim. Tirri et al. *Biologian sanakirja* 2001 hakusana ”sukupuoli(suus)”), eikä sukupuoliin liitettyjen ominaisuuksien sekoittamista pidetä usein toivottavana. Kuitenkin kategorioihin nainen ja mies liitetyt asiat ovat kulttuurisia ja sosiaalisesti rakentuneita, ja yksilö oppii suorittamaan sukupuoltaan yrityksen ja erehdyksen kautta yhteisössä, joissa sen oikein tekemistä vahditaan huolella.

Ihmisen ainutlaatuisuus lajina perustuu hänen kulttuuriinsa. Richerson ja Boyd määrittelevät kulttuurin informaatioksi, ”joka voi vaikuttaa yksilöiden käyttäytymiseen ja jonka ne hankkivat lajinsa muilta yksilöiltä opetuksen, jäljittelyn ja muiden sosiaalisen siirron muotojen seurauksena” (Richerson ja Boyd 2006, 16). Kulttuuri mahdollistaa ihmisen elintavan, sillä lähes kaiken, minkä yksilö osaa, hän on oppinut tai saanut inspiraation sen opettelemiseen muilta. Taidot, kuten puhe, pystyssä kävely tai lukeminen, ihminen oppii harjoittelemalla, mutta jos lapsi ei havaitse muiden tekevän niitä, hän ei taitoja kehitä. Ihmisen loputon kyky oppia, varsinkin muita matkimalla, on yksi ihmisen vahvimmin muista eläimistä erottava ominaisuus. Tämä mahdollistaa kulttuurin, jossa tiedon määrä voi kumuloitua sellaiseksi kuin se esimerkiksi korkeakulttuureissa on. Nykyisin tiedon määrä on niin valtava, ettei yksilön ei ole mahdollista hallita edes kaikkea omaan alaansa liittyvää lähes alasta riippumatta. (Ks. emt.)

Taitojen kehittäminen ei aina ole tarkoituksellista kopiointia, vaan ympäristössä havaitut asiat vaikuttavat siihen, millaisen päämäärän yksilö mieltää tavoittelemisen arvoiseksi. Ihminen ei jäljittele ketä ja mitä tahansa ympäristössään, vaan on usein kiinnostunut vain arvostamiensa ihmisten teoista. Kuitenkin keitä ja mitä kukin arvostaa, on usein opittu muilta. Taide, filosofia ja muut ihmisen yksilölliseen luovuuteen perustuvat asiat ovat suurelta osin muiden jäljittelyä, joskin se vaihtelee keitä, miten, missä yhteydessä ja kuinka tarkoituksella jäljitellään. Usein yksilö matkii itseään toistaen käyttäytymismalleja, jotka on aiemmin havainnut riittävän toimiviksi toistaen niitä silloinkin, kun ei haluaisi. Yhteisön tärkeinä pitämien asioiden oppimista ei jätetä yksilön oma-aloitteisen matkimisen varaan. Esimerkiksi kouluissa opetetaan, mitä ja miten jäljitellä yhteisössä

vallalla olevia tapoja, uskomuksia ja taitoja siten, että yksilö kasvaa yhteisön toivotunlaiseksi jäseneksi. Siellä kuitenkin opitaan muutakin kuin virallisten opetussuunnitelmien sisältämät asiat. Yksi yksilön kannalta merkittävimmistä koulussa opituista asioista on vertaisryhmän kanssa opeteltu ryhmätoiminta. Lapsi oppii ryhmän hyväksynnän riippuvan paljolti siitä, kuinka hyvin hän noudattaa ryhmässä vallalla olevia normeja. Jos hänellä on vääränlaiset vaatteet, reppu, seura, mielipiteet tai puhetapa, tai jos hän esimerkiksi suhtautuu opettajaan väärällä tavalla, muut lapset antavat hänelle tästä suoraa tai epäsuoraa palautetta. Lapsi havaitsee ympärillään samanlaista muihin kohdistuvaa arvostelua, josta hän oppii joutumatta itse arvostelun kohteeksi mitä asioita tehdä ja mitä ei. Riippumatta halustaan kuulua ryhmään hän oppii, millaisia asioita kannattaa tehdä ollakseen sen hyväksytty jäsen. Kuitenkin jos hän haluaa jäsenyyden, hän opettelee sen vaatimat ominaisuudet yksityiskohtaisesti. Kaikkiin lapsiin ei kohdistu identtisiä odotuksia, vaan niihin vaikuttaa lapsen ominaisuudet kuten hänen sukupuolensa. Lapsena opittuja perusasioita ryhmän toiminnasta ja siihen kuulumisesta noudatetaan usein aikuisenakin, mutta koska ne opitaan lapsina, ne tuntuvat aikuisena itsestään selvyyksiltä, eikä niitä aina kykene havaitsemaan.

Yksi lasten ja lasten opettajien tarkimmin vahtimista käyttäytymisen muodoista on sukupuoleen liitetty käyttäytyminen ja sen normien noudattaminen. Kanssakäymisen aikana lapsi ei ole vain lapsi, eikä aikuinen koskaan vaan aikuinen, vaan hän on poika tai tyttö. Väärään sukupuoleen liitetystä käytöksestä tulee helposti palautetta, tai se jätetään huomiotta, jolloin siihen ei kannusteta kuten sukupuolen mukaiseen käytökseen. Lapset oppivat jo pieninä, että suurin poikaan kohdistuva loukkaus on kutsua häntä tytöksi tai sanoa tällä olevan tyttömäisiksi miellettyjä ominaisuuksia. Tähän liittyvät myös homoseksuaalisuuteen viittaavat haukkumasanat, joilla viitataan usein ei-miehiseksi miellettyyn käytökseen. Pahin tytön haukkumanimi on naisen aktiiviseen seksuaalisuuteen liittyvät sanat kuten huora tai lutka. Tilanteissa ei opeteta, miksi tyttöys tai naisen seksuaalisuus ovat näin kamalia asioita, eikä se tule ilmi myöhemminkään. Kuitenkin se, että näin mielletään olevan, tulee selväksi monin eri tavoin, ja oppi sisäistetään.

Ihminen poikkeaa muista eläimistä sukupuolen asettamisen yhteydessä, sillä ihminen oppii sukupuolen asettamisen kriteerit kulttuurisesti kuten myös ihmisruumiin sukupuolitettut ominaisuudet. Toiselle ihmiselle asetetaan sukupuoli pääasiassa näköaistin avulla, ja tilanteissa, joissa näköyhteyttä ei ole, se tehdään äänen tai kielellisen informaation perusteella. Eri eläimet tekevät tämän eri tavoin, ja esimerkiksi koira vaikuttaa asettavan toiselle koiralle sukupuolen tämän

hajun perusteella.⁵⁹ Ihmisen kasvot ovat usein tunnistettavissa miehen tai naisen kasvoiksi, mutta useimmiten kasvonpiirteet tulevat esiin vain kulttuuristen sukupuolitettujen ominaisuuksien yhteydessä (hiusmalli ja -väri, parta, meikki, kulmakarvojen mahdollinen huolittelu), eikä yksilön kasvoja näe ilman näitä. Tutkimuksissa on havaittu, että naisen pääasiassa hoitama kolmikuinen vauva suosii naisen kasvoja ja miehen pääasiassa hoitama miehen kasvoja (Fine 2011, 197). Itsestään selvää ei kuitenkaan ole, erotteleeko vauva kasvot juuri sukupuolen mukaan ("Naisen näköiset kasvot. Kiinnostavaa ja turvallista! Katso pitkään."), vai onko se esimerkiksi tuttuuteen perustuvaa ei-sukupuolitettua ("Tutun näköiset kasvot. Kiinnostavaa ja turvallista! Katso pitkään."). Ihmisen vartalon selvästi sukupuolitettut piirteet taas ovat arjessa piilotettu vaatteiden alle, eikä vartalo ole usein määräävässä roolissa sukupuolen asettamisen kannalta, vaan se, mitä sen ominaisuuksia korostetaan tai peitetään esimerkiksi vaatetuksella.

4.2.1 Sukupuolittaminen ja sukupuoli ominaisuutena

Länsimaissa ihmiset jaetaan syntymässä kategorioihin tyttö tai poika, ja useimmiten yksilöä kohdellaan tyttönä tai poikana johdonmukaisesti hänen elämänsä ajan. Hänen ympärillään olevat ihmiset asetetaan järjestelmällisesti miehiksi tai naisiksi, ja suuri osa asioista ja ominaisuuksista on sukupuolitettu naisellisiksi tai miehisiksi. Jos eri medioiden viestintää, ihmisten kanssakäymistä, jopa erilaisia tiloja (koti, kauppakeskus, huvipuisto) tutkii kiinnittäen huomionsa edes avoimen sukupuolitettuihin viesteihin, sen huomaa olevan laaja-alaista, läpitunkevaa ja tuntuvan niin itsestään selvältä, ettei sitä edes havaitse. Usein se on kuitenkin myös tarpeetonta ja rajoittavaa.

Monien yksilön ominaisuuksien oletetaan muuttuvan elämän aikana, ja monet niistä ovat suhteellisia vaihdellen tilanteesta toiseen. Yksilö voi olla toista nuorempi tai vanhempi, rikkaampi tai köyhempi, tai terveempi tai sairaampi. Myös ihmisen etnisen taustan tai rodun merkitys sekä hänen identifioitumisensa niihin vaihtelee hänen ympärillään olevien ihmisten mukana. Jos kaikki yhteisössä kuuluvat samaan rotuun tai etniseen ryhmään, se jää taustalle, ja keskiöön nousevat muut asiat. Sukupuoleen suhtaudutaan eri tavalla, vaikka siihen liittyvät ominaisuudet ja oletukset vaihtelevat yksilön ja iän mukana kuten yksilön muutkin ominaisuudet. Sukupuoli mielletään joko- tai-ominaisuudeksi, eikä ominaisuuksia naisempi tai miehempi ole, eikä sen mielletä muuttuvan

---

⁵⁹ Olisi kiinnostavaa tutkia, mitkä eläimet ylipäänsä asettavat toisille yksilöille sukupuolen (mieltävät oleviksi kategoriat "naaras" tai "koiras", johon yksilön asettavat), eivätkä vain käyttäydy toisesta aktivoituvien ausomusten mukaisesti.

ajan tai ympärillä olevien mukana. Ristiriitaisesti yksilön sukupuoli vaatii kuitenkin jatkuvaa vahvistusta yhteisössä, ja varsinkin hegemoninen mieheys on jatkuvasti uhattuna, ja se tarvitsee todistaa yhä uudelleen. Myös nainen voi kokea olevansa liian vähän nainen, mutta naiseuden ei samalla tavalla mielletä tarvitsevan todistamista. Sukupuoli on mielenkiintoinen ominaisuus, sillä sen merkitys pysyy lähes kaikissa yhteyksissä. Jo lapsi haluaa olla juuri tyttö tai poika (tytön kutsuminen pojaksi tai päinvastoin saa aikaan varman reaktion), ja vahvasti muistisairaillekin on tärkeää tulla kohdelluiksi naisena tai miehenä. Vaikka naisiin tai miehiin liitetyt ominaisuudet vaihtelevat yhteisöstä toiseen, kategorioina ne ovat aina merkityksellisiä. Yhteiskunta on vahvasti sukupuolitettu, ja yksilö mieltää asiat ja ihmiset itsestään selvästi sukupuolitetuiksi. Täten sukupuoli on osana hänen ausomuksiaan laajemmin kuin mikään muu ihmisen ominaisuus.

Sukupuolittamista voi taitona verrata lukemiseen. Suomessa ihminen yleensä oppii lukemaan viimeistään ensimmäisenä kouluvuotena. Muutaman vuoden jälkeen hän ei pysty katsomaan latinalaisia kirjaimia lukematta niitä. Luettu teksti koostuu kirjaimista, mutta normaalisti niihin ei kiinnitä huomiota, vaan huomio siirtyy suoraan tekstin sisältöön. Kirjaimet kuitenkin joutuu opettelemaan yksi kerrallaan, ja lukeminen on aluksi tietoisien ponnistelujen tulos. Lukemaan oppii vain harjoittelemalla, mutta kun sen osaa, sen tekee ponnistelematta ja automaattisesti. Se on samanlaista kuin kuuleminen tai näkeminen siinä suhteessa, että ihminen ei pysty estämään itseään tekemästä sitä silloin, kun hän näkee ja kiinnittää huomionsa tekstiin. Lukeminen tuntuu yhtä helpolta kuin käveleminen, vaikka se on monimutkainen ja opittu kulttuurinen taito. Se siirtyy harjoittelemalla hänen uskomuksistaan ("Ympyrännäköinen kirjain on O.") ausomuksiin ("Edessäni olevassa facebook-viestissä on kirjaimet M, O ja I. Minua tervehditään! Vastaa painamalla näppäimiä M, O ja I."), eikä ihminen kykene havaitsemaan sen prosessin monimutkaisuutta, jolla hän lukemaan ja kirjoittamaan pystyy.

Sukupuolen asettamisen ja tekemisen opettelu on samankaltaista kuin lukemaan opettelu. Siihen liittyvät asiat opitaan ympäristöstä yksitellen, ja lapset harjoittelevat tunnistamaan niitä tietoisesti opetellen samalla jäljittelemään itselleen asetetun sukupuolen ominaisuuksia. Harjoittelun myötä asioiden sukupuolittaminen muuttuu automaattiseksi, ja prosessin monimutkaisuus ja sen yksityiskohdat muuttuvat näkymättömiksi. Lapset oppivat ensin jakamaan ihmiset naisiksi ja miehiksi, ja tämä on usein helposti pääteltävissä heidän vaatetuksestaan ja muusta tyylistään tai termeistä, joilla heitä kutsutaan. Vasta jaottelun oppimisen jälkeen lapsi oppii esimerkiksi millaisia ruumiillisia eroja miehillä ja naisilla mielletään olevan. Cordelia Fine kertoo kirjassaan *Delusions of*

Gender (2011) pojasta, joka oli laittanut hiussoljen päähänsä lastentarhaan. Päivän aikana toinen poika tuli useasti sanomaan hänelle, että tämän täytyy olla tyttö, sillä vain tytöt käyttävät hiussolkia. Poika vastasi, ettei hiussolki ole merkityksellinen, vaan hän on poika, sillä hänellä on penis (tämän oli kotona opetettu olevan ero poikien ja tyttöjen välillä). Toinen poika pysyi kannassaan, ja lopulta hiussoljellinen poika veti housunsa alas todistaakseen asiansa. Tähän toinen poika vastasi, että ”kaikilla on penis, mutta vain tytöillä on päässään hiussolki”. (Fine 2011, 215.) Ruumiiden sukupuolittuneet ominaisuudet pitää siis opetella. Lapset oppivat sukupuolittamaan asiat ilman kouluopetusta, sillä vihjeitä siitä, miten tyttöjen ja poikien esimerkiksi oletetaan käyttäytyvän, miltä näyttävän ja millaisista asioista olevan kiinnostuneita, on yhteiskunta täynnä, ja lapset ovat näistä erotteluista erittäin kiinnostuneita (em.).

Kun lapselle on asetettu sukupuoli, häntä tulkitaan sen kautta. Jo puolivuotiaiden vauvojen kasvon ilmeitä tulkitaan eri tavoin riippuen siitä, onko heidän kerrottu olevan tyttöjä vai poikia, ja 11 kuukautta vanhojen vauvojen liikunnallisia taitoja yliarvioidaan tai vähätellään riippuen heidän sukupuolestaan, vaikka heidän taidoissaan ei ole eroa (Fine 2011, 198–199). Ruumiiltaan nuoret tytöt ja pojat ovat samanlaisia voimiltaan ja ulkonäöltään sukupuolielimiä lukuun ottamatta. Pelkissä alushousuissa olevaa nuorta lasta ei pysty kategorisoimaan tytöksi tai pojaksi kuin kulttuuristen ominaisuuksien perusteella. Lapsi asetetaan tytöksi tai pojaksi joko vaatetuksen, hiusmallin tai häneltä tai muilta saadun kielellisen informaation perusteella. Aikuisena ihminen on niin harjaantunut asettamaan yksilölle sukupuolen kulttuurisista seikoista lukien, että usein pelkkä vilkaisu saa sen ausomaan. Ausottu sukupuoli laajenee uskomukseksi ilman, että yksilö tietää, mihin kategorisointinsa perusti. Pienet lapset eivät osaa sukupuolittaa toisiaan tai itseään omaaloitteisesti, mutta heille kerrotaan päivittäin toistuvasti heidän oma ja muiden sukupuolet, ja sukupuoli onkin lapsen näkökulmasta häntä vahvimmin, ja joskus ainoa, kategorioiva ominaisuus.

4.2 Sukupuoliausomukset, -uskomukset, -kuvitelmat ja -halut

Sukupuoli voi liittyä ihmisen moniin mielentiloihin ja mentaaliin asenteisiin. Se on usein osana ihmisen kuvitelmia, haluja, uskomuksia ja ausomuksia. Ausomuksissa sukupuoli voi olla osana monella eri tapaa, ja jos se puretaan *r*, *a*, *d* -muotoon, sukupuoli voi olla osana jokaisessa komponentissa ollen osa asiasisällön kuvausta *r* (esim. ”Tuo on mies.”), tunnepitoista kuvausta *a*

(”Tyttöjen lelu!”) ja osa käynnistyvää toimintaa *d* (”Käyttäydy miehekkäästi.”), sillä sukupuoli ominaisuutena on sekä asiasisältöinen, tunnepitoinen että taipumus tehdä asioita.

Sukupuoliausomukset ovat ausomuksia, joihin liittyy sukupuoli tavalla tai toisella. Esimerkiksi ”Tuo yksilö on nainen. Hyväksy. Kohtele häntä naisena.” (sukupuolen asettaminen), ”Tuolla miehellä on pitkä tukka. Vitun sivari! Vedä turpiin.” (reaktio toisen sukupuolittuneeseen ulkonäköön), ”Tuo palasi töihin puoli vuotta synnytyksen jälkeen. Liian pian! Oleta, ettei hän pidä lapsestaan.” (reaktio sukupuolittuneeseen toimintaan), ”Hävisin naiselle pelissä. Noloa! Vähättele tilannetta.” (reaktio omaan tilanteeseen sukupuolittuneessa kanssakäymisessä) ja ”Itken elokuvaa katsoessa. Olen epämiehekäs. Häpeä itseäsi.” (reaktio omaan sukupuolinormin vastaiseen toimintaan) ovat sukupuoliausomuksia. Sukupuoliausomuksia on kuitenkin muitakin kuin suoraan yksilölle asetettuun sukupuoleen liittyvät ausomukset. Esineitä, ammatteja, harrastuksia, sanoja, värejä, tekoja ynnä muita sukupuolitetaan jatkuvasti, ja tämä saa aikaan sukupuoliausomuksia. Tällaisia ovat esimerkiksi ”Tämä leikkikalu on pinkki. Meidän tyttöjen lelu! Leiki sillä.”, ”Rakennustyömaalle haetaan apulaisia. Miesten työ! Älä harkitse.” ja ”Huomisella myrskyllä on miehen nimi. Miehet ovat vaarallisia. Varaudu kunnolla.”⁶⁰. Uusia sukupuoliausomuksia muodostuu helposti, sillä sukupuoli on niin arvotettu ja latautunut asia, että pelkkä vihjaus asian kuulumisesta tietylle sukupuolelle saa siihen liittyvän sukupuoliausomuksen aikaan. Tämä vaikuttaa siihen, mieltääkö yksilö sen kuuluvan itselleen, saman sukupuolisille vai jollekin muulle ryhmälle. Jos esikouluikäiselle pojalle mainitsee hänen lempipelinsä olevan tyttöjen peli, hän ei mahdollisesti suostu enää pelaamaan sitä tai ainakin kokee epävarmuutta, noloutta tai tekevänsä jotain uhmakasta pelatessaan sitä. Sama mekanismi toimii aikuisenakin. Suurin osa sukupuoliin liitetyistä asioista sukupuolitetaan toistuvasti eri tilanteissa kielellisesti ja muuten performoituna, ja yksilön tarvitsee harvoin oppia kerrasta, liitetäänkö asia naisiin vai miehiin. Arjessa aikuiset eivät enää välttämättä huomaa asioiden sukupuolittumista kuin tilanteissa, jossa se liittyy eri sukupuoleen kuin mihin sen on opittu liittyvän, jolloin norminvastainen ausomus on havaittavissa, tai jos omaan sukupuoleen liitettyä vaihtoehtoa ei ole tarjolla. Taito lukea asioita sukupuolittuneiksi on aikuisella kehittynyt yhtä automaattiseksi kuin taito lukea, ja useimpia asioita toistetaan suurimmaksi osaksi oletusten mukaan, eikä norminmukaisia sukupuoliausomuksia usein huomaa. Jos eri sukupuoli alkaa tietyssä yhteisössä

---

⁶⁰ Tutkittaessa USA:ssa olevien myrskyjen aiheuttamia kuolemia havaittiin, että naisen nimellä nimetyt myrskyt aiheuttavat enemmän kuolemia kuin miesten nimiset. Kokeissa havaittiin, että naisen mukaan nimettyjä myrskyjä ei pidetä yhtä vaarallisina kuin miehen nimisiä, joten niihin varaudutaan huonommin. (Jung et al. 2014.)

tehdä muuhun sukupuoleen liitettyä asiaa yleisesti (esimerkiksi naiset käyttää housuja), jonkin ajan kuluttua siitä aktivoituva ausomus ei ole enää yhteisön yksilöillä samalla tavalla sukupuolittunut. Siihen liittyvä yleinen uskomus saattaa pysyä samana kauemmin kuin ausomus tai päinvastoin. Sekä yhteisössä yleiset että yksilöllä olevat sukupuoliausomukset muuttuvat jatkuvasti, kun eri sukupuoliin aletaan liittää uusia ominaisuuksia, aiempia muuttuu sukupuolineutraaleiksi tai suhtautuminen vanhoihin ominaisuuksiin muuttuu esimerkiksi tuomitsevasta hyväksyväksi.

Sukupuoli liittyy moniin uskomuksiin, ja kutsun sukupuoliuskomuksiksi mentaalisia asenteita, jotka yksilöstä tähtäävät totuuteen ja joihin liittyy sukupuoli. Uskon, että tuo yksilö on mies, että naiset ja miehet ovat tasa-arvoisia, että miesten sukupuolikromosomit ovat muotoa XY, ja että naisten geenit tekevät heistä hyviä kodinhoitajia. Uskon, että naiset käyttävät huulipunaa, poliisit ovat pääasiassa miehiä, homoudesta joutuu helvettiin, ja että myrskyn nimi ei vaikuta sen vaarallisuuteen. Ihmisellä voi olla ristiriitaisia sukupuoliuskomuksia, jolloin hän esimerkiksi mieltää eri diskursseissa eri asioiden olevan totta. Tämä on todennäköisesti harvoin tiedostettua. Sukupuoliuskomukset suhtautuvat sukupuoliausomuksiin kuten muutkin uskomukset. Ihminen voi esimerkiksi uskoa suhtautuvansa työnhakijoihin yksilöinä, mutta ausoa miesten ja naisten omaavan eri ominaisuuksia ja tehdä ausomustensa perusteella arvionsa yksilöstä työntekijänä. Ihminen voi ausoa samalle ominaisuudelle tai mielipiteelle eri arvon sen omaajan sukupuolesta riippuen.⁶¹ Ihmisen sukupuoliuskomukset voivat olla täysin irrallisia hänen ausomuksistaan, mutta usein ihminen uskoo, mitä ausoo, myös sukupuolen osalta. Usein sukupuoliuskomuksiin liittyy voimakkaan tunnesisältöinen ausomus, sillä ne liittyvät sosiaalisten normien noudattamiseen.

Mielenkiintoista on, että lapsi vaikuttaa oppivan sukupuoleen sekä muihin arvolatautuneisiin asioihin liittyvät suhtautumistavat muiden, esimerkiksi vanhempiansa ja hoitajiensa, ausomuksista eikä heidän uskomuksistaan (ks. Fine 2011, 195–206). Ihminen, joka uskoo sukupuolten väliseen tasa-arvoon sanoen sen ääneen sekä abstraktina lauseena että yksityiskohtaisempina toteamuksina (”nuket ovat yhtä hyviä leikkikaluja kuin leikkirekatkin”), mutta joka ausoo perinteisen näkemyksen mukaisesti (mieltää miehet ja miehiin liitetyt asiat arvokkaammiksi kuin naiset ja naisiin liitetyt

---

⁶¹ Saman ihmisen työskentely saatetaan arvottaa eri tavoin, jos he esiintyvät eri sukupuolisina. Fine kertoo tapauksista, joissa esiintyessään miehenä transsukupuolisen ihmisen työtä asianajajana arvostettiin enemmän kuin hänen aiemmin esiintyessään naisena. Tutkimuksissa on myös havaittu, että kun kahta nimeä lukuun ottamatta identtistä CV:tä tai työhakemusta arvostellaan perinteisesti miehille suunnatuilla aloilla (kyseisissä tutkimuksissa on kyse akateemisesta työstä psykologian alalla), miehen papereita pidetään huomattavasti parempina. (Fine 2011, 54–55.) Ihminen voi vilpittömästi sanoa uskovansa sukupuolten olevan yhtä arvokkaita, mutta ausoa miehet, naiset, transihmiset ja näiden teot eriarvoisiksi.

asiat), näyttää tämän esimerkiksi elekielellään, äänensävyillään ja tavallaan kohdistaa huomiotaan. Tällainen käytös on usein reflektion ulkopuolella, varsinkin jos sitä ei etsi. Lapset oppivat asioiden arvon ja hyväksyttävyyden näistä vihjeistä, eivätkä toisen eksplisiittisesti lausutuista uskomuksista (em.). ihminen voi tutkia uskomuksiaan pohtimalla uskooko jotain vai ei, mutta hänellä ei ole ausomuksiinsa vastaavaa pääsyä. Ausomukset ovat automaattisia, tilannekohtaisia ja assosiatiivisia, eikä yksilö itse pysty usein havaitsemaan assosiatiivisuuksiaan. Hän saattaa huomata jonkin herättävän esimerkiksi hyväksyvemmän ausomuksen kuin toisen, mutta mikä sen aktivoi ja mitä kaikkia toimintataipumuksia kyseinen ausomus aktivoi (esim. elekielessä), on yksilön usein mahdoton havaita. Hänen on kuitenkin mahdollista kontrolloida suurinta osaa teoistaan, sillä ausomus ei käynnistä toimintaa, vaan usein vain taipumuksen siihen.

Ihmisen käyttäessä mielikuvitustaan sukupuoli on usein osana kuvitelmaa. Jos kuvitelmassa on mukana ihminen, hän on lähes poikkeuksetta sukupuolitettu. Ihminen ausoo kuvitelmalleen ominaisuudet yhteiskunnasta oppimiensa oletusten ja usein perinteisten stereotyyppien ja normiston mukaan. Myös esineiden ja asioiden ausottu sukupuolittuneisuus säilyy kuvitelmissa, ja kuviteltu formula-auto aktivoi sukupuoliausomuksia kuten nähtykin. Sukupuolettoman ihmisen kuvittelemisen on usein vain näennäisen tai pintapuolisen sukupuoletonta, jos yksilöllä ei ole kokemusta sukupuolirajojen ulkopuolella elävistä ihmisistä. Sukupuolineutraaleja ominaisuuksia ei yhteisöissä kaikissa asioissa ole, joten käytännössä sukupuoleton tarkoittaa yksilöä, joka toistaa suhteellisen tasapuolisesti naiseen ja miehiin liittyviä performatiiveja. Kuitenkin ”sukupuoleton” tarkoittaa valtakäytössä edelleen ei-naista eli miestä, sillä sellaisena sukupuoleton ihminen tai olento edelleen esitetään (ks. Fine 2011, 222–223). ”Sukupuoleton” ihmistä ei esitetä maskuliinisena miehenä, mutta tunnistettuja tyyplejä olla mies on lukemattomia, eikä tämä ole ainoa. Fiktiiviset miehet ja naiset ovat usein merkittävässä osassa opettamassa ihmisillä normeja mukailevia sukupuoliuskomuksia ja -ausomuksia, ja ihminen vertaa usein itseään ja muita fiktiivisiin hahmoihin. Fiktiossa on mahdollista esittää perinteisestä poikkeavia sukupuolikuvauksia, ja joskus näin tapahtuukin, mutta monesti ihmiskuvaukset perustuvat stereotyyppisiin sukupuolikäsityksiin. Yllättävää on, kuinka genreistä mielikuvituksellisimmissa scifissä, fantasiassa ja saduissa sukupuolet kuvataan usein hyvin stereotyyppisesti, vaikka niissä olisi mahdollisuus tuoda esiin uudenlaisia sukupuolisuuksia.

Sukupuoleen liittyviä haluja on paljon, ja kaikki sukupuolitettuihin asioihin liittyvät halut voi mieltää sukupuolihaluiksi. Ihminen useimmiten haluaa olla yhteisössään vallassa olevien sukupuolien normien

mukainen, ja tapoja olla nainen tai mies on niin monia, että suurin osa löytää tavan toimia itselleen asetetun sukupuolen normiston sisältä. Usein ihminen myös haluaa muiden käyttäytyvän heille asetetun sukupuolen normien mukaisesti. Halut yleisesti sukupuolitetaan voimakkaasti, ja niitä vaihdetaan kenties vahvemmin kuin muita yksilön mentaalisia asenteita. Monissa asioissa on hyväksytympää tehdä jotain kuin haluta tehdä se, ja sukupuolitetuissa asioissa tämä pätee laajasti. Useat halut mielletään miehille tai naisille kuuluviksi, ja miehen pitää haluta miehiin liitettyjä asioita ja naisen naisiin. Miehen kuuluu haaveilla hienosta autosta, suuresta arvostuksesta ja isommasta grillistä kuin mitä naapurilla on, ja naisen lapsista, tyylikkäästi sisustetusta asunnosta ja silkkisestä ihosta. Jos he eivät näitä halua, heidän pitää pystyä perustelemaan se, kun taas miehen ei esimerkiksi pidä perustella, miksi hän ei tavoittele silkkistä ihoa. Seksuaaliset halut ovat kenties voimakkaimmin sukupuolitettuja ja säädeltyjä asioita länsimaissa. Miehen esimerkiksi kuuluu haluta seksuaalisesti naista ja naisen miestä. Käsitys siitä, mitä mies tai nainen saa ja hänen kuuluu haluta, opitaan samalla kuin opitaan asioiden sukupuolittuneisuus, ja yksilön havaitessa haluavansa jotain, jota ei kuulu hänen sukupuolelleen, aktivoituu usein norminmukainen häpeän tunne.

Yksilö ei ole usein itse kohdannut monia eri sukupuoliin liitettyjä asioita, vaan hän on oppinut niiden sukupuolittuneisuuden muualta. Ihmisen käsitys siitä, millaisia miehet tai naiset ovat, eivät usein perustu heidän kokemuksiinsa miehistä ja naisista. Käsitykset ovat silti usein itseään toteuttavia, jolloin naisten, miesten ja omaa käytöstä peilataan sitä vasten, millaisia ominaisuuksia hegemonisesti sukupuoliin liitetään. (Ks. esim. Fine 2011, 40–53.) Aikuinen ihminen todennäköisesti liittyy moottorisahan miehiin, vaikka ei olisi nähnyt kuin naisten käyttävän sellaista median ulkopuolella. Esimerkiksi ennen seksuaalisen kanssakäymisen aloittamista ihmisellä ei välttämättä ole kokemusta kuin omasta seksuaalisuudestaan, mutta eri lähteistä tulee runsaasti tahatonta tai tahallista kuvausta naisten ja miesten seksuaalisuudesta, niiden eroista ja niihin liitetystä normeista jo lapsille. Vaikka hänen seksuaaliset uskomuksensa, halunsa ja kuvitelmansa saattavat olla mitä vain, hänen ausomuksensa asioiden esimerkiksi hyväksyttävyydestä, nautinnollisuudesta tai häpeällisyydestä ovat hänen ympäristönsä kyllästämiä ja erittäin sukupuolittuneita.

Ihmisellä on sukupuoleen liittyviä ausomuksia asioista, joihin hän ei ole koskaan kiinnittänyt huomiota. Nyky-Suomessa sukupuolitettut asiat ovat usein hankalasti kielellä ilmaistavia eroja tyyleissä, ja lähes kaikkeen liittyy poikkeustilanteita, jossa jokin asia liitetään toiseen sukupuoleen. Esimerkiksi suurimmasta osasta vaatteita näkee, ovatko ne suunnattu miehille vai naisille, eikä yksilö suostu usein pukeutumaan vääränsukupuolisiin vaatteisiin. Sukupuolierottelu on selkeä esimerkiksi

tavallisissa T-paidoissa. ”T-paita” herättää mielikuvan miesten perus-T-paidasta. Siinä on pyöreä pieni kaula-aukko, väljä istuvuus ja noin 20 cm pitkät hihat. Naisten puolella vaatekaupassa oleva T-paita eroaa tästä monin tavoin. Siinä on usein suurempi kaula-aukko, tyköistuvampi leikkaus ja joustavampi, ohuempi materiaali. Tai sitten ei, sillä naisten perus-T-paitojen malleja on monenlaisia. Sen hihan ja helman pituus voi vaihdella, ja kaula-aukkoja ja materiaaleja on monenlaisia. Suomessa harva mies suostuu laittamaan päälleen tavallisen naisten T-paidan, mutta käsite T-paita ei tuo eroa esiin. Yksilö on voinut käyttää vuosikymmeniä miesten T-paitoja huomaamatta niiden mallin olevan niin standardoitu, että ne ovat malliltaan lähes identtisiä. Standardointi ei kuitenkaan aiheudu esimerkiksi optimaalisesta toimivuudesta, sillä 20 cm pitkä hiha ei ole toimivampi kuin 10 cm tai 30 cm pitkä. Se on vain tapa. Kuvasta ero naisille suunnatussa ja miehille suunnatussa T-paidassa on helposti nähtävillä, ja ihminen kategorisoi paidan naiselle tai miehelle tarkoitetuksi helposti tietämättä miten.

Onko käsitys miehen T-paidan hihan standardipituudesta yksilön uskomus vai ainoastaan ausomus? Todennäköisesti kaikki aikuiset suomalaiset osaavat näyttää, minkä mittainen se on. Harva on siihen kiinnittänyt huomiota. Koska kaikissa miesten T-paidoissa on samanmittainen hiha, siihen ei tarvitse kiinnittää huomiota. Jos mies katsoisi T-paitaa, jossa olisi erimittainen hiha, hän todennäköisesti mieltäisi sen vääränlaiseksi, muttei silti välttämättä tiedostaisi, kuinka samanmallisia hänen T-paitansa ovat. Koska lasten ei tarvitse itse tehdä vaatteitaan eikä miesten (poikien) T-paitoja ole erimittaisilla hihoilla, asiaa ei tarvitse opetella osataksaan noudattaa sitä. Monet sukupuolitetut asiat ovat samanlaisia kuin T-paitojen malli. Asia on tuttu kaikille, ja sitä osataan toistaa kaikilla tasoilla suunnittelijasta käyttäjään, mutta sitä ei havaita. Ne vain ausotaan itsestään selvyyksinä.

4.3 Sukupuolen asettaminen ja muu tekeminen ausomalla

Sukupuoli asetetaan toiselle ihmiselle yleensä heti vuorovaikutuksen alussa, ja tätä vahvistetaan toistuvasti esimerkiksi näyttämällä johdonmukaisesti tietyn sukupuoliselta. Sukupuoli asetetaan yleensä automaattisesti, sillä toisen ominaisuudet aktivoivat sukupuoliausomuksia kohtaamisen alusta lähtien. Ihmisellä ole mahdollisuutta havaita, mitä kaikkia ausomuksia toiselle asetettu sukupuoli aktivoi ja missä tilanteessa. Yksilö ei myöskään pysty usein tarkastelemaan, minkä perusteella hän asetti toiselle sukupuolen. Kadulla vastaantuleville ihmisille asetetaan sukupuoli yleensä ensi vilkaisulla, joten prosessi on nopea ja harjaantunut.

Jos toiselle ei syystä tai toisesta pysty asettamaan sukupuolta, se saa aikaan hämmennystä. Eurovision laulukilpailun vuonna 2014 voittanut artisti Conchita Wurst rikkoo hahmollaan sukupuolten rajoja. Wurstilla on parta, joka mielletään selväksi mieheyden merkiksi, ja hänellä on hoikka nuoren miehen melko androgyyni vartalo. Hän pukeutuu tyköistuviin leninkeihin ja muihin vartaloa myötäileviin naisten vaatteisiin usein rintaliivejä myöten. Hänen vartalonsa androgyynisyyteen ei kiinnitä huomiota, sillä hänen vaatteensa, elekielensä, puhetapansa, hiuksensa, meikatut kasvonsa ja muut performoitavat ominaisuudet viestivät länsimaissa vallalla olevaa hegemonista naiseutta niin vahvasti, että hänen rinnattomuutensa jää havaitsematta. Wurstin asettaa ja ausoo parrakkaaksi naiseksi, kuten hänen videoita katsomalla voi havaita.⁶² Conchita Wurst on itävaltalaisen Thomas Neuwirthin taiteilijanimi ja -hahmo, kuten Tomi Putansuu on (Mr.) Lordin. Wurst eroaa länsimaaisessa populaarikulttuurissa esiintyvistä draghahmoista, sillä hänen hahmonsä rikkoo tarkoituksella sukupuolen kaksinaisuusua yhdistäen parran ja naiseuden, mutta myös siinä, ettei Wurstin hahmo esitä dragissa olevaa miestä, vaan hahmo on uskottavaksi tehty suloinen parrakas nainen. Ilman partaa hänestä aktivoituvat sukupuoliäusomukset eivät eroaisi merkittävästi vastaavista naislaulajista. Wurstin kynelehtiessä hänen voittaessaan Euroviisut se ei herätä äusomusta ”Itkevä mies. Epätavallista. Ylläty.” vaan ”Voitonkyneleitä itkevä nainen. Suloista. Ihastele.”.

Wurst havainnollistaa sukupuolen äettämisen hienovaraisuutta. Eri videoissa eri tavalla vaatetettuna hänelle äusottu sukupuoli vaihtelee, ja hänen teoistaan aktivoituvat äusomukset vaihtelevat samalla. Tietyt performatiivit saavat näkemään hänet miehenä ja toiset naisena. Uskomus Thomas Neuwirthin sukupuolesta ei vaikuta paljoa Wurstille äsetettuun. Koska Wurst ei toista pelkästään yhteen sukupuoleen liitettyjä performatiiveja, hän havainnollistaa sukupuolen performatiivisuutta tehokkaasti. Mielenkiintoinen, mutta erilainen sukupuolen äettämisen ja äusomisen havainnollistaja on Jonas Åkerlundin ohjaama Prodigyn musiikkivideo kappaleeseen Smack My Bitch Up (1997). Video on kuvattu ensimmäisen persoonan näkökulmasta, ja siinä kuvataan päähenkilön illanviettoa. Katsoja äusoo kyseisen hahmon olevan mies, kunnes videon lopussa peilikuvasta näkyy nainen. Oletustaan päähenkilön mieheydestä ei havaitse, ennen kuin hänet näkee. Päähenkilön sukupuolen äusomista mieheksi ei haittaa edes, että osa hänen

---

⁶² Sukupuolen äettämisen tutkimisen ongelmana on, että vaikka toisen kohtaamisen äussa sukupuolen äettäminen saattaa muuttua, se pian vakiintuu, ja vakiintumisen jälkeen toisen älkää nähdä äsetetun sukupuolen kautta. Täten esimerkiksi Wurstille äettämänsä sukupuolen vaihtelua on varsinaisesti mahdollista tutkia vain kohtaamisen äussa.

tekemistään asioista, kuten sukkahousujen pukeminen, ovat selvästi naiseen liitettyjä, sillä huomio kiinnittyy hänen pääasiassa mieheen liitettyihin performatiiveihin. Video havainnollistaa, kuinka ihmiselle asotaan sukupuoli silloinkin, kun sitä ei suoraan tuoda esiin, ja kuinka sukupuoli tehdään sukupuolitettuja tekoja tekemällä. Videossa tällaisia tekoja ovat esimerkiksi huumeiden käyttö, naisten seksuaalinen ahdistelu, väkivalta ja yleinen juhlintaan liittyvä sekoilu, jotka liitetään mieheyteen, vaikkei aina eksplisiittisesti.

Ihminen asettaa sukupuolen muillekin olennoille kuin ihmisille, ja niidenkin teot aktivoivat sukupuoliausomuksia. Eläinten ja fiktiivisten hahmojen sukupuolittaminen on välillä kiinni pienistä asioista. Esimerkiksi Mikki Hiiri asetetaan mieheksi, mutta Minni Hiiri, joka piirretään ruumiiltaan silmäripsillä varustetuksi Mikiksi, asetetaan naiseksi. Lines on Aku Ankka ripsillä ja eri vaatteilla. Niiskuneiti on Muumipeikko etuhiuksilla, ripsillä ja nilkkakorulla, kun taas Muumimammalla ei ole ripsiä, vaan hänet sukupuolitetaan ulkonäöllisesti vain esiliinalla ja käsilaukulla, ja ruumiiltaan hän on kuin Muumipeikko ja Muumipappa. Fiktion ulkopuolella naisten ripset eivät eroa miesten ripsistä ilman kosmetiikkaa, mutta länsimaissa korostetun ripselliset hahmot sukupuolitetaan naisiksi, ja tämä omaksutaan sukupuolen asettaviin ausomuksiin. Perushahmot tikku-ukosta lähtien ovat miehiä, ja naiseus tuodaan lisäämällä niihin jotain kulttuurista. Pelkkä ripsien lisäys riittää muuttamaan hahmolle asetetun sukupuolen, ja samalla muuttuu, mitä muita ominaisuuksia hahmolla mielletään olevan. Fiktiivisten hahmojen sukupuoli luodaan elekielellä, vaatetuksilla ja teoilla kuten ihmistenkin performatiivisuusteorian mukaan, ja niiden sukupuoli asotaan samalla tavalla kuin ei-fiktiivistenkin olentojen sukupuoli.

Ihmiselle asetettu sukupuoli vaikuttaa hänestä aktivoituvien ausomuksiin ja tyhjenee niihin. Toinen mielletään mieheksi tai naiseksi, koska hänestä aktivoituvat ausomukset sisältävät hänelle asetetun sukupuolen. Toiselle asetettu sukupuoli vaikuttaa hänellä oletettuihin ja ausottuihin ominaisuuksiin, haluihin, uskomuksiin, tapoihin ja niin edelleen. Usein ristiriitoja aiheutuu, kun ihmisellä oletetaan hänen sukupuolestaan johtuen olevan ominaisuuksia, joita hänellä ei ole. Tällöin häntä kohdellaan ihmisenä, jollainen hän ei koe olevansa, ja tämä on usein epämieluisaa. Monesti kohtelu tietynlaisena saa aikaan kyseisen ominaisuuden aikaansaavan käytöksen. Miehele puhutaan siten, että hänen oletetaan tuntevan urheilua, joka opettaa hänelle urheilua. Tällöin hän uutisia kuunnellessaan kiinnittää urheiluun huomiota, ja hän pystyy puhumaan siitä. Naisen oletetaan olevan kiinnostunut vaatteista, joten hänelle puhutaan vaatteista, jolloin hän oppii vaatteista, ja alkaa kiinnittää huomiota pukeutumiseen. Puhuessaan vaatteista tai urheilusta ihminen toistaa

hyväksyttyjä sukupuoliperformatiiveja joko vahvistaen tai heikentäen niitä, ja toistaessaan sukupuoliperformatiiveja ihminen ausoo itsensä naisellisemmaksi tai miehisemmäksi, kuten tekevät hänen tekonsa havaitsevatkin.

Ihminen asettaa toiselle sukupuolen heidän kanssakäymisensä aluksi. Tämän jälkeen toisen teot tulkitaan hänelle asetetun sukupuolen kautta. Kuitenkin ihmisen oma sukupuolen asettaminen tapahtuu alun perin toista kautta, sillä lapsi oppii itselleen asetetun sukupuolen muilta. Täten hän ei aseta itse sukupuolta itselleen, vaan toiset asettavat sen hänelle. Häntä kutsutaan toistuvasti pojaksi tai tytöksi ja kohdellaan sen mukaisesti. Samalla kun ihminen oppii asioiden ja ominaisuuksien sukupuolittuneisuuksia, hän alkaa verrata itseään muihin, joille on asetettu sama sukupuoli, ja jäljitellä heitä. Tehdessään jotain, jonka ausoo olevan liitetty johonkin sukupuoleen, ihmisessä aktivoituu sukupuolen asettavia ausomuksia, ja hän tuntee itsensä jonkun sukupuoliseksi. Pukeutuessaan naisellisiin alusvaatteisiin ihminen tuntee olevansa nainen ja laittaessaan bokserit mies. Vastaavia tekoja tehdään päivittäin lukemattomia, jolloin itselle asetettu sukupuoli on vahva. Katsoessaan peiliin ihminen ausoo näkemälleen ihmiselle sukupuolen kuten nähdessään muutkin tutut kasvot. Usein mainoksissa törmää fraaseihin, joiden mukaan jokin tuote saa sinut tuntemaan olon naiselliseksi tai miehekkääksi. Monet mainokset perustuvat siihen, että ne saavat aikaan ausomuksen, jonka mukaan kyseinen tuote saa ihmisen jotenkin aidommaksi naiseksi tai mieheksi. Naiseus ja mieheys ovat tunteita, jotka aktivoituvat ausomuksissa kuten muutkin tunteet, ja kuten muidenkin tunteiden kohdalla, ihminen saattaa kokea sen olevan väärä.

Erilaiset ihmiset ja asiat aktivoivat erilaisia sukupuoliausomuksia. Nuori poika aktivoi eri ausomuksia kuin aikuinen mies, joka taas aktivoi eri ausomuksia kuin vanha mies. Työhaalareissa oleva mies aktivoi eri ausomuksia kuin pukupäällä oleva mies. Myös ihmisen rotu vaikuttaa siihen, mitä ominaisuuksia hänen naiseuteensa tai mieheyteensä liitetään ausomuksienkin tasolla. Huivipäinen musliminainen ausotaan erilaiseksi naiseksi kuin hiukset paljaana oleva musliminainen. Ihmiselle asetettu homoseksuaalisuus vaikuttaa monilla hänestä herääviin ausomuksiin voimakkaasti. Paperillakaan yksilö on harvoin vain nainen tai mies, vaan yksilö on aina jonkin ikäinen, rotuinen, luokkainen ja persoonainen, ja hänestä aktivoituvat ausomukset liittyvät näihin kaikkiin. Täten nuorehko valkoihoinen epäviehättävä heteroseksuaali työläisnainen aktivoi monella tapaa eri ausomukset kuin keski-ikäinen japanilaisen näköinen viehättävä lesbo korkeakoulutettu ja yläluokkainen nainen, jolloin pohdittavaksi jää, mitä on se naiseus, joka heitä mahdollisesti yhdistää.

4.4 Sukupuolen performatiivisuuden aukipurku ausomuksen avulla

Olennaista on, että jos sukupuoli muotoutuu sisäisesti epäyhtenäisissä teoissa, niin se, mikä näyttäytyy substanssina, onkin rakennettu identiteetti, performatiivinen suoritus, johon arkinen sosiaalinen yleisö – itse toimijat mukaan lukien – uskoo, ja jonka se itse esittää uskomuksena. Sukupuoli on myös normi, jota ei koskaan voida täysin sisäistää; ”sisäinen” on pintaan merkitty, ja sukupuolinnormit ovat lopullisen fantasmaattisia, mahdottomia ruumiillistaa. (Butler 2006, 235.)

Butler lähestyy sukupuolta diskursiivisesti tuotettuna asiana, jota yksilöt performoivat toistamalla sukupuolittuneita tekoja ja käyttäytymismalleja. Sukupuoli on Butlerille epäyhtenäisistä teoista rakennettu identiteetti. Gendlerin ausomus on automaattisesti aktivoituva tunne- ja asiasisällön sisältävä toimintataipumus. Yksilön harjoittelemat ja toistamat teot ovat usein siirtyneet ausomukseen, jolloin tekoon johtava ausomus aktivoituu, ja sitä noudatetaan automaattisesti tietynlaisissa tilanteissa. Selkein sukupuolen performatiivisuusteoriaa ja ausomusta yhdistävä asia on, että molemmissa puhutaan tavoista, joita kumpikaan teoria ei oleta toistettavan aina suunnitellusti. Gendlerin mukaan ausomusta voisi periaatteessa kutsua tavaksi, kun taas Butlerin performatiivit ovat sukupuolittuneita tekoja ja tapoja. Ausomus on yksilön mielentila, jossa aktivoituu jonkin teon tekeminen, kun taas performatiivi viittaa itse tekoon. Sekä ausomukset että performatiivien toisto ovat usein mahdollisia yksilön havaita ja olla noudattamatta, mutta usein tätä ei tehdä. Väitteeni on, että ausomus on mekanismi, joka ohjaa ja aktivoi ihmisen sukupuoliperformatiivien toistoa. Ausomuksien välityksellä ihminen myös lukee toisten sukupuolta heidän performointiensa perusteella ja asettaa sukupuolen muille.

Sukupuolen performatiivisuusteorian lähtökohtana on, että sukupuoli on diskursiivisesti tuotettu ja sosiaalisesti rakentunut. Ausomusten kannalta sosiaalinen rakentuminen tarkoittaa, että ihmisen ausomusten tasolla ei ole usein eroa siinä, millä tavalla jokin asia on olemassa, vaan entiteetille ausotaan olemassaolo ominaisuuksineen sellaisena, kuin sen on diskurssien välityksellä opittu olevan. Täten entiteetille ausotut ominaisuudet saattavat poiketa siitä, millaisia ominaisuuksia ihminen uskoo sillä olevan. Sukupuolen sosiaalinen rakentuminen viittaa siihen, että sukupuoleen liittyvät käsitteet, siihen liitetyt ominaisuudet ja käytännöt muodostuvat sosiaalisen kanssakäymisen seurauksena, ja ne ovat kontingentteja. Ihminen ei kuitenkaan auso sukupuolta sosiaalisesti rakentuneeksi, eikä esimerkiksi lause ”naisilla on kohtu” tai ”miehet haluavat paljon seksiä” tunnu sen rakentuneemalta kuin ”tuon kuusen korkeus on 17 metriä”, vaan hegemoninen diskurssi ohjaa mieltämään niiden olevan totta aina ja kaikkialla. Kuitenkin käsitteen mies tai nainen merkitys on vaihdellut historiassa ja vaihtelee nykyisinkin jos sitä sovelletaan eri yksilöihin. Kohdun

omaamisen tärkeys yksilön naiseuden kannalta ei ole, eikä ole ollut, yksiselitteinen. Ihminen, joka nykyisin mielletään naiseksi, voidaan eri paikassa, ajassa tai diskurssissa mieltää jonkin muun sukupuoliseksi. Miesten (ja naisten) oletetun seksuaalisen halukkuuden määrä ja sen määritelmä vaihtelevat myös ajasta, paikasta ja diskurssista riippuen, vaikka miesten suurta seksuaalista halukkuutta toistetaan nykyisessä länsimaisessa valtakurssissa biologiaan perustuvana tosiasiana. Ihmiset ausovat sen olevan totta monissa yhteyksissä (esimerkiksi huumori perustuu usein ajatuksen ymmärtämiseen ja hyväksymiseen), vaikka eivät siihen uskoisi, ja ei-niin-halukas mies voi kokea olevansa vääränlainen.

Seuraavaksi tulkiten butlerlaista näkemystä sukupuolen genealogiasta ja diskursiivisuudesta yksilön lähtökohdasta ja esittelen sen ausomuksen avulla, sekä esitän ihminen ausovan monet asiat diskurssien mukaisesti. Tämän jälkeen kerron, kuinka ihminen ausoo performatiiveille niiden aikaansaavan voiman, jonka jälkeen esittelen, kuinka ihminen ausoo sukupuolen ja toteuttaa sukupuoliperformatiivit usein ausomalla ne.

4.4.1 Genealoginen ja diskurssien mukainen ausominen

Genealogia viittaa tutkimustapaan, jossa tutkimuksen kohteena oleva entiteetti oletetaan sosiaalisesti rakentuneeksi menneisyydessä ja nykyisyydessä. Tutkimuksen kohteena on, miten entiteetistä on vallankäytön seurauksena tullut sellainen, kuin sen nykyisin mielletään olevan. Butler tuo esiin, kuinka sukupuoli on entiteetti, jota voidaan tutkia genealogisesti, mutta hän ei itse tee sukupuolen genealogista tutkimusta (muut tekevät ja esim. Salomäki 2011 tutkii biologisen sukupuolen genealogiaa). Hän tuo esiin, etteivät naiseus ja mieheys ole muuttumattomia kategorioita, vaan mitä ominaisuuksia on milloinkin liitetty naisiin, miehiin ja sukupuoleen, muodostuu eri toimijoiden vallankäytön tuloksena. Genealogia viittaa Foucaultilla ja Butlerilla diskurssien tutkimiseen, mutta genealogisen tutkimustavan voi mielestäni soveltaa myös siihen, miten yksilölle muodostuu käsitys entiteetistä sellaisena kuin hän milloinkin sen mieltää olevaksi, sillä yksilön käsitys käsitteen merkityksestä, sen kattamisalasta ja ominaisuuksista opitaan eri diskursseista eri toimijoiden vallankäytön tuloksena. Täten sukupuolen genealogiaa voi tutkia yksilön lähtökohdasta. Tällöin tutkitaan, miten yksilölle muodostuu käsitys sukupuolesta, naiseudesta ja mieheydestä sellaiseksi, jonka mielletään olevan yksilön oma ja muiden ominaisuus sellaisena kuin sen kussakin yhteisössä mielletään olevan, ja miten käsitystä voi purkaa ja muuttaa.

Tutkittaessa yksilön käsitystä sukupuolesta tutkimus kohdistuu samoihin elementteihin kuin tutkittaessa hegemonista diskurssia sukupuolesta. Yksilö oppii ja omaksuu uusia naisia, miehiä ja mahdollisiin muihin sukupuoliin liitettyjä asioita ympäristöstään, ja oppi tulee eri auktoriteeteilta. Ihmiselle muodostuu käsitys sukupuolesta hänen omaksuessaan eri diskurssien käsityksiä. Vanhat näkemykset muuttuvat, ja uusia tulee tilalle, eikä muutosta aina havaita. Aikuisena ihminen on länsimaissa yleensä jo omaksunut kategoriat nainen ja mies sekä hegemonisen diskurssin käsityksen niiden tarkkarajaisuudesta kyseenalaistamattomiksi. Lapsilla asia ei kuitenkaan ole näin. Oletettavaa on, että lapsen syntyessä hänellä ei ole valmiiksi käsitystä siitä, että ihmiset voidaan jakaa kahteen eri sukupuoleen, tai mitä ominaisuuksia kullakin sukupuolella mielletään olevan. Jos pieni lapsi tapaa ihmisen joka ei ole nainen tai mies, tämä ei ole hänelle sen ihmeellisempää kuin tavata ihminen, jolla on vihreäksi värjätyt hiukset, sillä lapsen kategoriat eivät ole vielä vakiintuneita, ja hän oppii uutta joka päivä.

Ihminen on kulttuurikeskeinen muiden jäljittelijä, ja eri diskurssit antavat hänelle tavan hahmottaa maailmaa tehden siitä ymmärrettävän. Samalla ne kertovat hänelle, kuinka missäkin tilanteessa toimia. Suuren osan asioista, mitä ihminen tietää ja taitaa, hän oppii eri diskursseista, ja hän ausoo asioille ominaisuuksia niiden mukaisesti. Havaitessaan muiden esimerkiksi arvostavan ja pitävän jostain, siihen liittyy arvostava positiivinen ausomus, vaikka asiasta ei muuta tietäisi. Asioiden sukupuolittuneisuus opitaan monista eri diskursseista, ja mitä koherenttimmin ominaisuus tiettyyn sukupuoleen tai muuhun asiaan eri diskursseissa liitetään, sen mahdollistamiseksi sen kyseenalaistaminen ausotaan ("Tuo väittää, ettei kaikilla miehillä ole penistä. Ei mahdollista! Hylkää harkitsematta."), vaikka ominaisuus itsessään olisi kuinka absurdi ja irrallinen. Tämä tulee esiin ihmisen taustaoletuksissa hänen esimerkiksi ollessa vuorovaikutuksessa toisen kanssa. Kysymykset ja puheenaiheen valinnat tuovat esiin, millainen ausoo toisen ihmisen olevan, ja toisen usein ausotaan olevan hegemonisen sukupuolidiskurssin mukainen ainakin liittyen asioihin, joissa ei toista tunne.

Ausomukset ovat assosiatiivisia toimintataipumuksia, joten keskustellessaan ihminen usein ausoo mitä sanoa seuraavaksi (keskustelussa aktivoituva ausomus usein jo sisältää komponentin "Sano tämä" tai "Älä sano tätä"). Toisen sanomat asiat aktivoivat ausomuksia, miten siihen vastata ja reagoida, ja nämä ovat usein diskursseista opittuja (esimerkiksi tutun lausahdus "koirani kuoli" aktivoi ausomuksen "Hänen koiransa kuoli. Surullista. Pahoittelu.", ja pahoittelu on lähes ainoa diskurssiivisesti, moraalisesti ja normatiivisesti hyväksytty tapa vastata siihen). Usein sanoessaan

jotain ausoo toisen vastaavan siihen tietyllä tavalla, ja ihminen yllättyy toisen vastatessa eri tavalla. Eri ihmisille, eri asioista ja eri tilanteissa puhutaan eri tavoin, eikä tämä usein ole tarkoituksellista. Puhe on assosiatiivista kuten ausomuksetkin, ja mitä useammin kaksi asiaa havaitsee diskursseissa liitetävän toisiinsa, sitä vahvemmin ne ausotaan liittyvän toisiinsa ja sitä useammin havaitessaan asioista toisen, aktivoituu ausomus myös toisesta. Elekieli ja erilaiset noudatettavat tyyli puheesta vaatetyyliin toimivat samoin. Esimerkiksi ajatus solmion pukemisesta aktivoi ausomuksen kauluspaidan pukemisesta, ja kirosan käyttö aktivoi muiden kirosan käytön.

4.4.2 Ausomus kielen ja sukupuolen performatiiveissa

Austinin performatiivit ovat kielellisiä lausumia, jotka saavat aikaan asioita, eivätkä vain totea niitä. Butlerille performatiivi merkitsee muutakin ihmisen toimintaa, joista voidaan lukea muista jotain, kuten ruumiinkieltä, ulkonäköä, äänensävyjä ja valintoja. Performatiivit ovat yhteisössä hyväksytyjä toimintatapoja, jotka tunnustetaan yleisesti, sillä niitä toistetaan jatkuvasti. Sekä Austinin suppeamman että Butlerin laajemman käsityksen performatiivien aikaansaavasta voimasta saada aikaan asioita voidaan ajatella tulevan ihmisten ausomuksista.

Austin käyttää esimerkkinä performatiivista lupautusta, jonka sosiaalinen rakentuneisuus on ilmeistä. Suomessa on käytäntönä mieltää lupaukset sitoviksi, ja tämä opitaan havainnoimalla toimintaa yhteisössä. Kuullessaan jonkun lupaavan tulla huomenna kahville muodostuu sitä koskeva uskomus ”Hän lupasi tulla huomenna kahville” sekä ausomus ”Hän tulee huomenna kahville. Hän lupasi. Luota tähän.”, jonka kanssa aktivoituu lupauksen täyttymiseen liittyvää toimintaa (esimerkiksi aikomus olla paikalla toisen saapuessa ja velvollisuudentunne tarkistaa, että kahvin nauttiminen on mahdollista), kun taas toteamuksena todettu ”tulen huomenna tänne kuitenkin kahville” herättää eri ausomuksen (”Hän tulee huomenna kahville. Hyväksy tosiasia. Pidä asiaa todennäköisenä.”), eikä sen kanssa aktivoitu välttämättä kohtaamiseen valmistavia ausomuksia. Performatiivien aikaansaama asia on muutos ihmisten mielentiloissa ja niistä riippuvissa asioissa, kuten ihmisten toiminnassa, ja muutos on yleensä suhtautumistapa johonkin asiaan. Tällaisia ovat esimerkiksi suhtautuminen jonkin asian olemassaoloon (lupaus mielletään tulevan olevaksi sen lausunnan hetkellä), hyväksyntä väitteen totuudesta (on totta, että he ovat naimisissa), asian arvostus ja niin edelleen. Suhtautumistavat saavat aikaan muutoksia toiminnassa, ja ihmisen ja muiden eläinten suhtautumistavat ovat niiden ausomuksissa. Lupauksena, toteamuksena tai vaikka uhkauksena

sanottuihin lausumiin suhtaudutaan eri tavoin, ja ne aktivoivat eri ausomuksia. Papin edessä lausuttu ”tahdon” saa aikaan muutoksen ihmisten mielentiloissa, ja muutos tapahtuu uskomuksissa (”olemme naimisissa”, ”nyt Jumala hyväksyy heidän yhteiselonsa”) ja ausomuksissa (”Olemme naimisissa. Virallistettu suhde! Pidä vakaana.” ja ”Jumala siunasi heidän liittonsa. Eivät tee enää syntiä! Ole huojentunut.”). Pelkkä uskomus performatiivin totuuteen ei kuitenkaan saa sellaisenaan aikaan muutosta käytöksessä ilman siihen liittyvää ausomusta sen totuudesta ja mahdollisesta olemassaolosta. Jos uskoo toisen luvanneen jotain, esimerkiksi kuun taivaalta, mutta ei auso sitä (siihen ei liity ausomusta, jonka mukaan toinen sitoutuu toteuttamaan lupauksensa), performatiivi ei saa aikaan sitä, mitä sen oletetaan, eikä lupaukseen suhtaudu lupauksena. Silti se on yhä performatiivi. Tällöin ihminen ei esimerkiksi koe paheksuntaa toisen pettäessä lupauksensa. Kuitenkin monet performatiivit ovat niin vahvasti opittu, hyväksytty ja toistettu yhteisössä, että ne ausoo eri tavalla kuin pelkät toteamukset silloinkin, kun tietää, ettei niiden ole tarkoitettu saavan aikaan mitään.

Sukupuoliperformatiivit toimivat samoin. Kun mieheksi asetettu performoi sukupuolta pukemalla juhliin mennessään kaulaansa solmion, tämä herättää ympäristössä hyväksyvän sukupuoliausomuksen, sillä hän performoi mieheyttä länsimaissa hyväksytyllä ja arvostetulla tavalla. Naiseksi asetetun laittaessa jalkaansa korkokenkiä samoihin juhliin hän myös herättää ympäristössään hyväksyvän sukupuoliausomuksen ja samalla performoi naiseutta. Jos miehet lopettaisivat solmion käytön, eikä media enää näyttäisi solmiota käyttäviä miehiä, mutta naiset jatkaisivat nykyisellä tasolla sen käyttöä, muutamien vuosien kuluttua solmion käyttämisen performatiivi liitettäisiin naiseen, ja se performoisi naiseutta. Sen jälkeen kun yksilö on lapsena oppinut kategoriat nainen ja mies, ja oppinut sukupuolittamaan asiat, hän ausoo performatiivien naiseuden tai mieheyden.

Cissukupuolisen ihmisen katsoessa itseään hän voi huomata toistavansa pelkästään ulkonäöllisesti lukemattomia sukupuoliperformatiiveja, sillä usein kaikki hänen ruumistaan koskeva sukista kelloon ja kosmetiikkaan on sukupuolitettu hänen sukupuolelleen kuuluvaksi. Hänen ei tarvitse erikseen ajatella haluavansa näyttää mieheltä tai naiselta (vaikka usein tätä haluaakin) tai toistavansa sukupuoliperformatiiveja käyttämällä koherentisti samaan sukupuoleen liitettyjä asioita. Hän saattaa vain noudattaa koko hänen elämänsä hänen ympäristönsä antamia viestejä siitä, mitkä asiat kuuluvat hänelle ja mitkä eivät. Nämä opit ovat siirtyneet hänen ausomuksiinsa, joiden aktivoimia toimintataipumuksia hän noudattaa valitessaan esimerkiksi ulkonäköönsä liittyviä asioita. Naisille

suunnattujen asioiden käyttäminen ei miehestä ”vain tunnu oikealta” eikä naisista miesten, samoin kuten lupauksen antaminen tilanteessa, jossa sitä ei aio pitää, tuntuu väärältä. Mies ei osta ja käytä naisille suunniteltua pientä siroa rannekelloa, vaikka siitä pitäisikin, sillä sen käyttäminen ei tunnu mahdolliselta. Millaista kelloa yksilö kokee voivansa käyttää, on ympäristöstä opittu sukupuoliausomus, ja ausomus asian kuulumisesta tai kuulumattomuudesta sukupuolelleen ohjaa ihmistä toistamaan sukupuoliperformatiiveja. Cissukupuolinen ihminen on eri elämänvaiheissaan saattanut pohtia paljonkin, millaiselta naiselta tai mieheltä haluaa näyttää, mutta sukupuolirajojen rikkomisen kieltävä normi on niin vahvasti ausomuksissa, ettei se nouse monelle edes vaihtoehtona mieleen. Jos joku muu rikkoo sukupuolirajoja, se nostaa joillain pintaan vahvoja tunteita, kuten ausomuksen ”Kauniilla naisella parta. Rienausta! Vastusta!”, jota yritetään oikeuttaa ja rationalisoida selityksillä esimerkiksi perhearvoista. Ääriesimerkki tästä on edellä mainittu Conchita Wurst, jonka Euroviisu-esityksessä yksi mieheen liitetty performatiivi naiseen liitettyjen joukossa riitti saamaan aikaan Euroopan laajuisen kohun. Wurstin kohahduttavin ominaisuus ei kuitenkaan ollut olla miehen esittämä nainen (drag queenejä on esiintynyt ennenkin Euroviisuissa) tai yhdistää partaa naiseen (parrakas nainen on perinteinen sirkushahmo), vaan yhdistää se hegemonisella tavalla kauniilta, itsestään ylpeältä ja häpeilemättömältä näyttävään naiseen.

4.4.3 Sukupuolen performatiivisuus ausomalla

Yksilön käsitys sukupuolesta voidaan ymmärtää genealogisesti. Tällöin huomioidaan, että hänen käsityksensä mieheydestä tai naiseudesta on sosiaalisesti rakentunut häntä ympäröivien eri diskurssien mukaisiksi, ja se muuttuu jatkuvasti. Näin on myös eri tieteenaloilla, ja sukupuolen määritelmät ja niihin liitetyt ominaisuudet muuttuvat jatkuvasti niin lakitieteessä kuin biologiassakin. Yksilö liittyy eri aikoina sukupuoliin eri asioita sen perusteella, mitä hänen ympäristössään tapahtuu, ja samalla hänen käsityksensä sukupuolista ja niihin liittyvistä asioista muuttuu. Ihminen ei opi esimerkiksi naisten tai miesten ruumiin ominaisuuksia tai heidän mieltymyksiään vain havainnoimalla yhteisössään olevia eri sukupuoliin asetettuja ihmisiä vaan yhteisvaikutuksessa esimerkiksi eri medioiden kuvauksen kanssa, jossa esille nostetut vartalot tai kiinnostuksen kohteet ovat huolellisesti valittu tietynlaisiksi.

Sukupuolen performatiivisuusteorian mukaan sukupuolet tehdään toistamalla diskursiivisesti muotoutuneita ja yhteisössä tunnettuja sukupuoliperformatiiveja. Sukupuoliperformatiivit eivät

teorian mukaan ilmaise mitään, vaan ne saavat aikaan sen, mitä niiden mielletään ilmaisevan. Tällöin esimerkiksi se, että joku on mies, tarkoittaa, että hän järjestelmällisesti toistaa mieheen liitettyjä sukupuoliperformatiiveja, jolloin hän ja hänen ympärillään olevat asettavat hänet mieheksi. Ihminen asetetaan naiseksi tai mieheksi yleensä yhdenmukaisesti kaikissa hänen kuulumissaan yhteisöissä mukaan lukien vain internetissä toimivat yhteisöt, jossa hän pystyy itse helposti saamaan muut asettamaan hänet, minkä sukupuoliseksi haluaa, ilman sen vaikutusta muuhun elämään. Oppiessaan ympäristöstä eri sukupuoliin liitettyjä asioita yksilö samalla oppii, missä asioissa on sallitumpaa tehdä sukupuolirajoja ylittäviä asioita (esimerkiksi autoilu liitetään miehiin, mutta länsimaissa kaikkien sukupuolten on sallittua ajaa autoa⁶³), ja mitkä asiat ovat ehdottomasti kiellettyjä jonkin sukupuolisilta, eikä merkityksellistä ole, onko kyseessä yhteisön tapa vai laki. Suuri osa näistä opetellaan tarkoituksella, mutta osa omaksutaan ilman, että yksilö asiaa on kiinnittänyt siihen aktiivisesti huomiotaan. Molemmilla tavoilla opitut ominaisuudet asioiden sukupuolittuneisuudesta, joita toistetaan sukupuoliperformatiiveina, aktivoituvat sukupuoliausomuksissa.

Suurin osa ihmisistä tekee todennäköisesti suurimman osan sukupuolitetuista asioista itselleen asettamansa sukupuolen mukaisesti julkisesti ja yksityisesti, jolloin hän ausoo tekemiensä asioiden kuuluvan itselleen ja sukupuolelleen omakseen kokemassaan yhteisössä valtakurssien mukaisesti. Toimiessaan näin hän muiden näkökulmasta toistaa sukupuoliperformatiiveja hänelle asetetun sukupuolen mukaisesti, jolloin hänen naiseutensa tai mieheydensä hyväksytään, ja sen voidaan olettaa kumpuavan esimerkiksi hänen biologiastaan biologisen determinismin mukaisesti. Toistaessaan sukupuoliperformatiiveja hän kokee olevansa, ja hänen mielletään olevan, nainen tai mies. Jos mies toistaa vahvasti naisiin liitettyjä performatiiveja, se herättää hänessä ausomuksen ”Tämä asia liittyy naisiin. Olen nainen! Tunne itsesi naiselliseksi.” kuten myös toisen ausomuksen ”Tämä asia liittyy naisiin. Ei kuulu minulle! Älä tee.”, sillä hegemonisessa diskurssissa mieheen ei saa liittyä naiseuteen liittyviä ominaisuuksia, kuten itsensä naiseksi kokemista tai naisiin liitettyjen performatiivien toistoa. Jos kyseinen teko aletaan diskursseissa liittää mieheen, yksilön ausomukset sen naiseudesta ja itselleen vääränlaisuudesta sukupuolisesti pikkuhiljaa poistuvat. Itselleen asettamansa sukupuolen mukainen toiminta on myös usein yksilöstä ahdistavaa ja epämieluisaa, mutta tällöin kyse on siitä, että hän ei koe juuri kyseisenlaisen esimerkiksi naiseuden performatiivista

---

⁶³ Saudi-Arabiassa naiset eivät saa ajaa autoa. Ks. esim. http://yle.fi/uutiset/saudi-arabian_naiset_vaativat_oikeutta_ajaa_autoa/6901392 (haettu 22.9.2014).

miellyttäväksi, eikä teon liittyminen naisiin. Sama mekanismi toimii sekä cis- että transsukupuolisilla. Esimerkiksi syntymässä hänelle asetetun naiseuden mukaisesti elävä transmies kokee jatkuvaa ristiriitaa, koska hänessä aktivoituvat samanaikaisesti hänen toistamiensa naiseen liitettyjen performatiivien aktivoimia ausomuksia, joiden mukaan hän on nainen, että tunne, joiden mukaan hän on mies.

Yksilön toistaessa riittävän usein tiettyä sukupuoliperformatiivia sen sukupuolittuneisuus katoaa usein fenomenalisen kokemisen ulkopuolelle. Samoin käy usein muillekin rutinoituneesta toiminnasta herääville tuntemuksille. Toisten näkökulmasta yksilön toistama teko ei kuitenkaan menetä sukupuolittuneisuuttaan yksilön oman kokemuksen muuttuessa. Yksilö ei pysty määrittämään, mitä ausomuksia tai uskomuksia hänen toistamansa performatiivit muissa aktivoivat. Vaikka hän itse kokisi tekemänsä teon sukupuolineutraaliksi tai sen performoivan naiseutta, toisen voivat lukea sen performoivan jotain muuta, sillä performatiivit eivät ole riippuvaisia sen esittäjän intentioista (ks. Butler 1993, 241). Todennäköisimmin näin käy sukupuoliperformatiivin liittymiskohteen muuttuessa yhteisössä, jolloin vallalla on eri hegemonisia diskursseja esimerkiksi siitä, onko lastenhoito miehistä, naisellista vai neutraalia. Tällöin myös yksilöillä saattaa aktivoitua kaksi vastakkaiseen suuntaan osoittavaa sukupuoliausomusta samasta performatiivista.

Sukupuolen performatiivisuusteorian mukaan sukupuoli on diskurssien mukaisten sukupuoliperformatiivien toistamista, ja kun tämä liitetään näkemykseen ausomuksesta, muodostuu kuva sukupuolesta, jonka ihmiset tuottavat automaattisten diskursiiveja noudattavien mielentilojen, ausomusten, ohjaamina. Ihmiset eivät usein kykene kertomaan, millaisin teoin sukupuolta performoivat, mutta osaavat sen tehdä ja ausoa toisen tekemänä asian sukupuolitetuksi. Sukupuolen tekeminen ei täten perustu pelkästään ihmisen reflektiiviseen toimintaan, mutta on kuitenkin yksilön kontrollin ulottuvilla. Koska sukupuolia performoidaan eri yhteisöissä hyvin eri tavoin, ja samat performatiivit liitetään eri sukupuoliin eri yhteisöissä ja samassa yhteisöissä eri aikakausina, esimerkiksi selitykset sukupuolen sisäsyntyisyydestä ihmisen sukupuolitettujen tekojen ohjaajana eivät vaikuta päteviltä. Sukupuolen oikeanlaiseen performoimiseen kannustetaan niin vahvasti ja vääränlaisesta rangaistaan, että on jokseenkin yllättävää, että todennäköisesti jokaisessa ihmisyhteisössä on ollut yksilöitä, jotka eivät sukupuolionormeja joko pyri tai kykene noudattamaan ja jotka performoivat sukupuoltaan tavalla, joka ei ole yhteisön valtakurssien mukaista. Sukupuoleen liittyvä oletus performoinnin koherenttiudesta rajoittaa yksilön toimintaa

merkittävästi, sillä se saa ihmisen usein jättämään huomiotta jopa puolet mahdollisuuksista. Siihen liittyy monilla jatkuva pelko siitä, suorittavatko he sukupuoltaan oikein tai riittävän hyvin, jolloin se rajoittaa yksilön elämää monin tavoin. Monesti eri diskurssien oletukset ovat niin ristiriitaisia, että riippumatta yksilön teoista hän ei pysty niitä noudattamaan. Ääriesimerkkinä tästä ovat hegemoniset seksuaalisuuteen liittyvät diskurssit. Niiden sisäinen ristiriitaisuus sekä toteuttamisen mahdottomuus on monitasoista alkaen siitä, kuinka esimerkiksi naisen samanaikaisesti pitää olla eikä hän missään tapauksessa saa olla aktiivisesti seksuaalinen olento. Tai kuinka miehen pitää olla seksuaalisesti aina halukas, aktiivinen ja kykeneväinen, tai muuten hänessä on jotain vikaa.

4.5 Ausomus, sukupuolinormit ja Butlerin normatiivisuusargumentti

Kuvittele tilanne, jossa olet pysähtynyt auton kanssa keskellä yötä punaisiin liikennevaloihin. Muuta liikennettä ei ole, mutta valot eivät vain vaihdu. Lopulta et voi kuin ajaa punaisia päin. Uskot sen olevan hyväksyttävää, sillä vaihtoehtoa ole eikä siitä ole haittaa. Todennäköisesti sinussa on silti aktivoituneena ausomus ”Punaiset valot. Kiellettyä ajaa! Älä aja!”, ja pelkäätkin saavasi sakot. Punaisia päin ajaminen on vastoin lakia, mutta tämä ei varsinaisesti ole kyseisen ausomuksen kannalta oleellista, sillä jos olisit ollut liikenteessä kävellen, olisit piittaamatta punaisesta valosta todennäköisesti ylittänyt risteyksen katsottuasi, ettei ketään tule ausoen ”Punaiset valot. So what. Katso tuleeko autoja ennen kuin astut tielle.”, vaikka punaisia päin kävely on laitonta siinä missä autolla ajaminenkin. Laki on sama, mutta Suomessa vallalla oleva tapa suhtautua niihin on eri. Ausomuksien tasolla normin sitovuus ei riipu siitä, onko se lakiin, moraaliin, käytöstapoihin tai muihin sosiaalisen kanssakäymisen normeihin perustuva. Oleellista on, miten ihmisen ympäristössä suhtaudutaan ja on suhtauduttu normin sitovuuteen, ja sukupuoliin liittyvän normiston noudattamista vahditaan usein erittäin tunnepitoisesti.

Ausomukset ohjaavat ihmisen toimintaa aktivoiden tunnepitoisia toimintataipumuksia. Yksilön ominaisuuksista sukupuoli on voimakkaimmin normitettu kertoen, millainen hänen ja muiden pitää olla, joten sukupuolittunutta käytöstä aktivoivat ausomukset sisältävät usein komponentin asian oikeanlaisuudesta tai vääränlaisuudesta.⁶⁴ Ausomukset ohjaavat ihmisen käytöstä usein yhteisön normeja mukailevaan suuntaan, sillä ne noudattavat yksilölle opetettuja tapoja. Normin mukaista

---

⁶⁴ Voimakkaimmin normitettu, koska muut ihmisen normeja sisältävät roolit (esimerkiksi perheenjäsenenä, ammatin edustajana tai kansalaisena) ovat sukupuolitettuja, jolloin sukupuoli on osa niitäkin.

käytöstä aktivoivat ausomukset sisältävät usein komponentin, joka kertoo teon olevan oikeanlainen ja hyväksytty, ja usein ihminen toimii sen mukaan, minkä kokee olevan oikeanlaista ja hyväksyttyä. Muista aktivoituvat (sukupuoli)ausomukset kertovat, toimiiko toinen vallalla olevien normien mukaisesti vai ei, joka taas usein kertoo, onko hänen tekonsa yhteisössä hyväksyttyä vai ei. Rikkoessaan vallalla olevaa sosiaalista normia ensimmäisiä kertoja, yksilö usein ausoo tekevänsä jotain väärin, vaikka uskoisikin teon olevan esimerkiksi moraalisesti oikein tai kenties täysin neutraalia. Tapa, jolla ausomukset ohjaavat noudattamaan sosiaalisia normeja, on usein hyvin vaivihkainen, eikä nainen, joka valmistaa salaatin hänen miehensä grillatessa, todennäköisesti miellä heidän noudattavan sosiaalista normia perheen sisäisestä työnjaosta, vaan hän kokee toimivansa vain heidän omien itsenäisten mieltymysten pohjalta. Kuitenkin vallalla olevat normit ohjaavat kohti juuri tätä työnjakoa, ja täten se tuntuu monista luontevimmalta ja sen kyseenalaistaminen vaatii erityistä vaivannäköä.

Butlerin sukupuolen normatiivisuusargumentin mukaan poliittista kategoriaa nainen (tai mies) ei pitäisi määritellä, sillä määrittelemällä se jotenkin, rajautuu ulkopuolelle välttämättä ihmisiä, jotka ovat naisia (tai miehiä), mutta joita ei kyseisen määritelmän mukaan lasketa naisiksi (tai miehiksi). Sukupuoli on ominaisuutena erilainen kuin muut ihmisen ominaisuudet ja erilainen kuin monet muut ominaisuudet kuten massa tai väri, sillä se on hyvin normitettu ja siihen perustuu esimerkiksi osa ihmisen laillisista oikeuksista. Täten sen määrittelyllä on usein poliittista merkitystä. Miten sukupuoli milloinkin määritellään, kertoo samalla, keitä lasketaan ja keitä ei kuuluvaksi kuhunkin sukupuoleen, jolloin määrittelijällä on paljon valtaa. Tavat määritellä sukupuoli ovat usein harhaanjohtavan suoraviivaista, jolloin esitetään esimerkiksi naisten sukupuolikromosomiston muodon olevan XX ja miesten XY poikkeuksetta. Kuitenkin XX-kromosomisia miehiä ja XY-kromosomisia naisia löytyy, ja näihin kategorioihin kuuluu transsukupuolisia ja intersukupuolisia ihmisiä. Myös muunlaisia sukupuolikromosomistoja on ihmisillä, kuten XXY ja vain yksi X. Dikotominen kromosomisto on siis vain olemassa olevan monimuotoisuuden yksinkertaistus, mutta tästä valtakäytöksessä vaietaan. Yksilön saadessa selville, että hän omaa epätyypillisen sukupuolikromosomiston, se saattaa kyseenalaistaa tarpeettomasti hänen sukupuoli-identiteettinsä saaden pohtimaan, eikö hän olekaan ”oikea” nainen tai mies, jollainen hän on mahdollisesti aina kokenut olevansa. Hegemonisessa sukupuolidiskurssissa heidänlaisiaan ei mielletä olevan, joten on luultavaa, että he itsekin ausovat olevansa sukupuolisesti vääränlaisia, vaikka he saattavat uskoa sen olevan vain yksi ominaisuus muiden joukossa (vrt. vasenkätisyys).

Lisäksi se on asia, joka usein pidetään salassa, sillä sen oikeutetusti pelätään vaikuttavan muiden suhtautumiseen heidän sukupuolisuuteensa. Määrittelemällä sukupuolet tietynlaisiksi, saadaan ihmisille aikaan ausomuksia siitä, millainen naisen tai miehen pitää olla, jolloin esimerkiksi ihmisen kuullessa naisen sukupuolikromosomiston olevan muotoa XY, hänessä ausotaan olevan sukupuolisesti jotain vikaa. Määritelmät eivät täten vain kuvaile tosiasioita kertomalla, millaisia naiset tai miehet ovat, vaan ne kertovat, millaisia ihmisten pitää olla ollakseen naisia tai miehiä.

Tämä ei koske pelkästään määritelmiä. Ihmiset mieltävät ausomuksissaan usein myös suhteellisia ominaisuuksia kuvaavat asiat normeja antaviksi, jolloin kulloinkin voimassa olevaa suhteellista tosiasiaa kuvailevan lause ausotaan sisältävän sosiaalisen normin siitä, millaisen kunkin sukupuolisen ihmisen pitäisi olla. Tosiasiaväitteen tekevän lauseen ”miehet ovat keskimäärin vahvempia kuin naiset” ausotaan helposti tarkoittavan ”jokaisen miehen pitää olla vahvempi kuin jokainen nainen, ja jos joku nainen on vahvempi kuin joku mies, mies on epämiehekäs ja/tai nainen epänaiseellinen”, vaikka väite itsessään ei kerro mitään yksilöistä, tai edes millainen ero naisen ja miehen välillä keskimäärin on. Myös lauseen ”naiset haluavat keskimäärin vähemmän seksiä kuin miehet” ausotaan helposti tarkoittavan ”jokaisen naisen pitää haluta vähemmän seksiä kuin hänen miesseksikumppaninsa tai naisessa ja/tai miehessä on jotain vikaa”. Sukupuoli on niin vahvasti normitettu ominaisuus yhteisössä, että siitä esitetyt mahdollisia tosiasioita kuvailevat suhteelliset väitteet muuttuvat ihmisen ausomuksissa (usein myös tieteellisissä teksteissä, ks. Jordan-Young 2010) helposti normeja kuvaaviksi absoluuttisiksi väitteiksi. Tällöin väitteen ”S:llä on ominaisuutta x on enemmän kuin S’:llä” ausotaan helposti tarkoittavan ”S:llä on ominaisuus x ja S’:lla ei ole” tai jopa vahvemmin ”S:llä pitää olla ominaisuus x, ja S’:llä ei saa olla ominaisuutta x, tai muuten S ja S’ ovat vääränlaisia”. Näihin usein omien uskomusten vastaisiin ausomuksiin ihminen vertaa itseään ja muita arvioiden, onko hän ja muut oikeanlaisia sukupuolisesti. Tämä on ongelmallista monin tavoin, sillä usein tosiasiallinenkin keskimääräinen ero on absoluuttisesti pieni tarkoittaen, että päällekkäisyyttä sen omaamisessa on eri sukupuolisilla paljon, ja ominaisuudet ovat usein kulttuurisia ja opittuja. Keskimääräiset sukupuolten väliset erot eivät täten kerro paljoakaan yksilön ominaisuuksista, eikä niihin pitäisi suhtautua yksilöä koskevinä normeina. Kuitenkin ne saavat monet kokemaan itsensä ja muut vääränlaisiksi ja pyrkimään käyttäytymään niitä noudattaen.

4.6 Ausomus ja sukupuolittuneet vaihtoehdot

Mennessään julkisissa tiloissa vessaan ihminen harvoin varsinaisesti valitsee, meneekö naisten vai miesten vessaan. Sen sijaan hän katsoo ovissa olevia symboleita ja suuntaa siihen, jonka kokee omalle sukupuolelleen kuuluvaksi. Teko on tarkoituksella tehty, kulttuurisesti opittu ja suurelle osalle täysin itsestään selvältä tuntuva. Se on vahva sukupuoliperformatiivi, joka yksinään riittää joissain tilanteessa asettamaan yksilön muiden silmissä tietyn sukupuoliseksi.⁶⁵ Mies harvoin ausoo mahdolliseksi mennä naisten vessaan tai nainen miesten. Vääränlainen symboli vessan ovesta herättää ausomuksen ”Naisille/miehille tarkoitettu vessa. STOP! Älä mene.”, jota harva jättää noudattamatta edes uskoessaan, ettei siitä aiheudu haittaa. Julkisten vessojen lähes poikkeuksettomaan sukupuolittamiseen länsimaissa ei löydy rationaalista perustelua, mutta sen noudattamista valvotaan huolella omassa ja muiden käytöksessä. Monesti tilassa on kaksi samanlaista sukupuolisymboleilla merkittyä yhden ihmisen vessaa, joista toista ei välttämättä edes käytetä.⁶⁶ Kuitenkin jos jossain tilassa ihmiset käyttävät sukupuolisymboleilla merkittyjä vessoja ilman, että niiden annetaan ohjata käytöstä, tilaan tuleva yksilö oppii tavan nopeasti, ja hänen ausomuksensa kyseisen tilan vessojen sukupuolittuneisuutta kohti muuttuu neutraaliksi. Periaate muissa sukupuolitetuissa vaihtoehdoissa, valinnoissa ja niitä ohjaavissa ausomuksissa on sama kuin vessojen käytössä, mutta niiden sukupuolittuneisuus ei yleensä ole yhtä ilmeistä.

Ausomukset ovat tyypillisesti automaattisia tunne- ja asiasisältöisiä toimintataipumuksia, jotka aktivoituvat jostain yksilön sisäisen tai ulkoisen ympäristön elementistä. Voidakseen tehdä jotain olennolla pitää olla aktivoituneena ausomus, jonka mukaan teon tekeminen on mahdollista ja joka sisältää teon tekemisen aktivoivan toimintataipumuksen. Ihminen tekee jatkuvasti asioita, joita ei suunnittele tai valitse, mutta joita hän pystyisi kontrolloimaan (kävelyn yksityiskohdat, kutiavan paikan raapiminen, tiettyjen näppäinten painaminen tekstin aikaansaamiseksi), jotka ovat ausomusten ohjaamia. Tilanne on todennäköisesti tuttu kaikille myös toisin päin, jolloin ihminen huolellisesti suunnittelee seuraavan hetken toimintaa, muttei tee sitä. Esimerkiksi sosiaalisessa

---

⁶⁵ Queerit, jotka eivät aseta itseään mieheksi tai naiseksi, joutuvat usein tekemään tilanteessa hankalan valinnan ja saattavat vältellä sitä. Heidän mennessään sukupuolitettuun vessaan teon näkevät ihmiset saattavat asettaa heille sukupuolen siihen perustuen.

⁶⁶ Siivosin kerran firmaa, jossa oli töissä vain miehiä, eikä tiloissa käytännössä käynyt muita. Siellä oli vierekkäin kaksi samanlaista yhden henkilön vessaa, joista toisen ovesta oli naisen ja toisessa miehen symboli. Naisten vessaa ei käytännössä käytetty, mutta miesten vessaan jopa jonotettiin. Kukaan ei poistanut ovista symboleja, vaikka niistä ei ollut kuin haittaa. Todennäköisesti kukaan miehistä ei uskonut pahaa tapahtuvan, jos hän käyttäisi naisten vessaa, mutta sen kieltävä ausomus on niin vahva, että sitä vastaan on vaikea saada itseään toimimaan. Vrt. toffee-esimerkki.

kohtaamisessa ihminen voi haluta sanoa jotain, kuvittelee, kuinka sen sanoo, ja uskoo sen sanomisen olevan välttämätöntä ja hyvää tuottavaa, mutta silti hän ei tee sitä (esim. ”Lähdetkö elokuvaan?”). Tällaisessa tilanteessa hänellä ei aktivoidu toiminnan aikaansaavaa ausomusta uskomuksesta ja halusta riippumatta, tai hän estää itseään noudattamasta sitä.

Ihmisiä kannustetaan oppimaan ja heitä poissuljetaan tilanteista, jossa oppiminen mahdollistuisi, sukupuolitetusti koko heidän elämänsä. Monet teot, tehtävät ja taidot jaotellaan miehiin ja naisiin liittyviksi. Naisen oletetaan osaavan leipoa pullaa ja ommella irronnut nappi, miehen taas käyttää työkaluja ja vaihtaa auton renkaat. Naisiin ja miehiin liitettyjä tehtäviä löytyy kaikkialta yhteiskunnasta. Kuitenkin taidot, kuten napin ompelu ja renkaiden vaihto, ovat usein nopeasti opittuja ja ylläpidettyjä, eikä yksilön kyky oppia niitä vaihtelee sukupuolen mukana. Hänen motivaationsa oppia sekä yhteisön innostus opettaa häntä sen sijaan usein riippuu siitä, mieltääkö hän itsensä tai yhteisö hänet sen sukupuoliseksi, jolle asia kuuluu. Yksilön itsellensä ja muiden hänelle asettama sukupuoli ovat eri asioita, mutta useimmiten ne viittaavat samaan. Täten asiat, jotka yksilö ja yhteisö mieltävät hänelle kuuluviksi, ovat usein samoja, jolloin yksilölle opetetaan asioita, jotka hän kokee sukupuolelleen kuuluviksi ja joita on täten motivoituneempi oppimaan. Tässä on kuitenkin sukupuolieroja, sillä länsimaissa on hyväksytympää, että tyttö haluaa tehdä poikiin liitettyjä asioita, kuin jos poika haluaa tehdä tyttöihin liitettyjä asioita. Tyttö saakin useammin kannustusta ja opetusta poikiin liitettyissä asioissa kuin poika tyttöihin liitettyssä (ks. Fine 2011, 203–205). Tyttöillä ei siis aktivoidu yhtä vahvaa ”Poikien juttu. Ei kuulu minulle. Älä tee.” ausomusta kuin pojille päinvastaisessa tilanteessa. Tällaisissakin tilanteissa yhteisö ja tyttö usein tietävät kyseisen asian liittyvän poikiin, mutta hänen halunsa hyväksytään siitä huolimatta, sillä poikiin liitettyjä asioita arvostetaan usein enemmän kuin tyttöihin liitettyjä, ja arvostettujen asioiden tavoittelu on yleisesti hyväksytympää kuin vähemmän arvostettujen.

Kun isä opettaa poikia vaihtamaan autoon talvirenkaat samalla kun kieltää tytärtään liittymästä seuraan, lapset oppivat mieltämään auton ja muiden kulkuvälineiden huollon miesten tehtäväksi. Se vahvistaa käsitystä siitä, että naisilla ja miehillä on eri tehtävät, ja käytännön seurauksena on, että pojat oppivat vaihtamaan renkaat ja tytär ei. Aikuisena tyttäreille ei välttämättä enää tule mieleen kyseessä olevan taito, jonka hän voisi ja olisi halunnut opetella. Hänelle on muodostunut ausomus ”Aika vaihtaa talvirenkaat. Miesten juttu! Pyydä miestä tekemään se.”. Vastaavassa tilanteessa hänen veljensä ausoo ”Aika vaihtaa talvirenkaat. Minä (miehenä) osaan tämän! Tee se.”, jolloin hän kokee kykenevänsä siihen ja mahdollisesti sen myös tekee. (Hän toki saattaa inhota

renkaiden vaihtoa, jolloin hänellä aktivoituu samalla ausomus ”Aika vaihtaa talvirenkaat. Inhoan hommaa. Lykkää tulevaisuuteen.”.) Lapsuudessa koettu sukupuolittunut opetus ja vastaavan viestin toistuminen ympäristössä saa aikaan kyseiset ausomukset. Kuitenkin yksilön kokemuksen kannalta ja muiden näkökulmasta ne näyttävät koherenteilta ja vahvistavat näkemystä siitä, että pojat ovat kiinnostuneita tekniikasta ja autoista ja tytöt eivät. Vaikka alkuperäinen tilanne olisi ollut avoimen sukupuolitettu, siitä jäävä ausomus voi muuttua sukupuolineutraalimmaksi, jos esimerkiksi toistuvasti havaitsee naisten vaihtavan renkaita. Yksilölle tuleva ausomus saattaa kuitenkin pysyä muuten samana (tytär ausoo ”Aika vaihtaa talvirenkaat. Ei minun asiani! Anna muiden tehtäväksi.”), jolloin se toimii muiden näkökulmasta edelleen sukupuoliperformatiivina. Usein yksilössä aktivoituva ausomus ei tunnu sisältävän sukupuolta. Tällöin se toimii yksilön omasta näkökulmasta, jolloin hän mieltää asian joko kuuluvan tai olevan kuulumatta itselleen yksilönä, mutta ei miellä sen johtuvan sukupuolestaan tai havaitse sen sukupuolittumista. Kuitenkin monet asiat, jotka yksilö ausoo itselleen kuuluviksi, on opittu sukupuolittuneesti ympäristön sukupuolittamisesta.

Toimintavaihtoehdot muodostavilla sukupuoliausomuksilla on eri muodostumistapoja. Yksilöä aletaan kohdella sukupuolitettusti viimeistään syntymästä alkaen.⁶⁷ Samaa asiaa tekevää lasta usein torutaan tai kehutaan (esimerkiksi huomioidaan tai jätetään huomiotta) perustuen siihen, onko hän tyttö vai poika. Tarhassa lastenhoitajat jättävät helposti huomiotta prinsessamekon pukeneen pojan, mutta saman mekon puknutta tyttöä kehutaan, ja poikaa kehutaan hänen pukeutuessaan ritariksi. Lapsilta odotetaan tietynlaista käytöstä riippuen hänen sukupuolestaan, ja poikia esimerkiksi kannustetaan riehumaan (”Menkää pojat ulos purkamaan energiaa!”), kun taas riehuvaa tyttöä helposti paheksutaan. Saamastaan palautteesta lapsi oppii tiettyjen käyttäytymistapojen kuuluvan itselleen ilman, että hänen tarvitsee tietää sen riippuvan hänen sukupuolestaan. Pojiksi asetetuille esimerkiksi annetaan lapsesta alkaen usein ymmärtää, että heidän mielipiteitään kuunnellaan ja niistä ollaan kiinnostuneita. Täten kohdeltu yksilö on keskimäärin innokkaampi tuomaan esiin mielipiteitään. Tyttöjen puheita ei yhtä huolella kuunnella, jolloin hän oppii, ettei hänen mielipiteitään olla kiinnostuneita, eikä myöhemminkään auso voivansa käyttää puheenvuoroja. Sekä pojat että tytöt ovat tietämättömiä tämän perustuvan heidän sukupuoleensa,

---

⁶⁷ Jos lapsen sukupuoli tiedetään ennen sen syntymää, sen tekoja tulkitaan jo kohdussa sukupuolitettusti ja sille puhutaan sukupuolitettusti. Tutkimuksessa pyydettiin raskaana olevia kuvailemaan lapsen liikkeitä kohdussa. Lapsen sukupuolta tietämättömien ryhmän kuvaukset eivät eronneet toisistaan riippuen siitä, asetettiinkö lapsi syntymän jälkeen tytöksi vai pojaksi. Jo kohdussa sukupuolitettujen vauvojen liikkeitä taas kuvattiin eri tavoin. Kaikkia kuvattiin aktiivisiksi, mutta poikien liikkeitä kuvattiin vahvoiksi, tai ”rauhallisiksi, mutta vahvoiksi”, kun tyttöjä kuvattiin negatiivisten kautta esimerkiksi ”ei erityisen energinen”, ”ei väkivaltainen”. (Fine 2011, 192–193.)

sillä se kohdistetaan heihin yksilöinä, eivätkä heidän hoitajansa tuo esiin tai tiedosta tämän perustuvan lapsen sukupuoleen. Tämä kehä toimii omalla voimallaan, ellei sitä tietoisesti katkaista. Pojat oppivat, että heitä halutaan kuunnella, jolloin he ilmaisevat mielipiteitään, jolloin heitä kuunnellaan, josta tehdään oletus, että heillä on sanottavaa, jolloin poikia halutaan kuunnella. Tytöt taas oppivat, ettei heitä haluta kuunnella, jolloin he eivät ilmaise mielipiteitään, josta tehdään oletus, ettei heillä ole sanottavaa, jolloin tyttöjä ei haluta kuunnella. Tämä kuuntelun sukupuolittaminen alkaa lastentarhassa (ks. Alasaari 2013, 67–72) ja jatkuu työpaikoille asti, jossa sitä vahvistetaan usein samoin menetelmin kuin tarhassa. Tämä on harvoin kenenkään tarkoituksellista käytöstä, vaan se perustuu ausomuksiin (pojan tai miehen alkaessa puhua ausotaan ”Hän puhuu. Kiinnostavaa! Kuuntele.” ja tytön tai naisen ”Hän puhuu. On tärkeämpääkin tekemistä! Älä kuuntele.”). Ihmisen pohtiessa avatako suunsa tilanteessa, hän joko ausoo tai ei auso sitä mahdolliseksi perustuen hänen aikaisempiin kokemuksiinsa yleisesti ja kyseisessä ryhmässä. Tilanteessa saatetaan ausoa esimerkiksi ”Minulla on idea. Mahtavaa! Kerro se innostuneesti.”, ”Minulla on idea. Ketään ei kiinnosta. Kerro se vaisusti.”, ”Minulla on idea. Se on varmasti typerä ja triviaali. Älä kerro sitä.” ja ”Minulla on idea. Pelottavaa! Pysy hiljaa ja mene paniikkiin.”. Mikä ausomus kellekin aktivoituu, ja mitä ausomuksia hänen toimintansa muissa aktivoi, on usein sukupuolittunutta. Se on myös tilanne- ja ryhmäkohtaista, ja tilanteessa aktivoituviin ausomuksiin vaikuttaa esimerkiksi ryhmän sukupuolijakauma.

Toinen tapa, joka usein täydentää ja vahvistaa sukupuolittuneesta kohtelusta muodostuneita sukupuolittuneita käyttäytymistapoja, on hänen mediassa, perheissä, kouluissa, työpaikoilla ja niin edelleen havaitsemansa sukupuolitetut asiat. Yksilö havaitsee, että miehet tai naiset tekevät tiettyjä asioita ja tietyillä tavoilla, ja koska hän identifioituu mieheksi tai naiseksi, hän ajattelee, että hänenkin kuuluu tehdä kyseinen asia kyseisellä tavalla. Fine kuvaa, kuinka esikouluikäiset lapset tutkivat maailman sukupuolittuneisuutta yksityiskohtaisesti ja ovat erittäin kiinnostuneita siitä, kuuluuko jokin asia tytöille vai pojille. Tämä on ymmärrettävää, sillä lasten ympäristö viestii heille tauotta ja yleensä johdonmukaisesti, että yksilön sukupuoli ja asioiden sukupuolittuneisuus ovat erittäin tärkeitä asioita. Fine kertoo esimerkin, jossa poika kysyi isältään jalat kylmässä järvessä, että ”vain pojat pitävät kylmästä vedestä, vai mitä isä?”. Toisessa esimerkissä poika kuvitteli naisten juovan kahvia ja miesten teetä, sillä näin hän oli tulkinnut vanhempiensa käytöksestä. Hän järkyttyi

nähdessään miesvieraan juovan kahvia. (Fine 2011, 211–212.)⁶⁸ Esimerkit lasten sukupuoleen liittyvien asioiden opettelussa tekemistä virheistä ovat hauskoja, mutta tuovat esiin, kuinka lapsi aktiivisesti maailmaa havainnoimalla opettelee asia asialta, mitkä seikat ovat sukupuolituneita, sillä niissä ei ole helposti pääteltävää koherenssia. Kahvi ja tee eivät ole sukupuolitettuja eivätkä täten kerro lapselle esimerkiksi kumpaa suosia, mutta olut ja siideri ovat. Kylmä vesi ei ole, mutta saako kylmässä vedessä seisovan säärissä olla karvoja vai ei, on. Kun lapset saavat selville asian sukupuolituneisuuden, he liittävät sen itselleen kuuluvaksi tai eivät, ja kertovat siitä muille lapsille saaden heille aikaan sukupuoliausomuksia, -uskomuksia ja -haluja.

Lasten kasvaessa heidän opettelemiinsa asioihin liittyvä sukupuolituneisuus vahvistuu tai poistuu riippuen siitä, millainen diskurssi asiasta hänen ympäristössään on vallalla. Kasvaessaan vanhemmiksi lasten oppima sukupuolituneisuus siirtyy heidän ausomuksiinsa, ja asioiden sukupuolituneisuus muuttuu itsestään selvyydeksi. Yksilön ei tarvitse enää aktiivisesti miettiä ja kysellä monien asioiden sukupuolituneisuutta, vaan se ausotaan automaattisesti, ja pohtiessaan itsellään olevia toimintavaihtoehtoja yksilö pystyy vaihtoehtoista heräävien sukupuoliausomusten avulla rajaamaan osan niistä pois omalle sukupuolelleen ja täten itselleen kuulumattomina. Vaihtoehtoja siihen, minkä kirjan lukisi tai harrastuksen aloittaisi, mitä liikuntaa kokeilisi tai alaa opiskelisi ja niin edelleen on lähes loputtomasti, joten kaikkien tasapuolinen harkinta ei ole mahdollista. Karsinta on välttämätöntä, jotta niistä pystyisi valitsemaan. Tässä kohtaa asioiden sukupuolituneisuus on automaattinen karsintakriteeri, joka joko saa tai ei saa asiaa tuntumaan minulle sopivalta. Naisiin valtakursseissa liitetyn asian kohdalla suuri osa miehistä ausoo ”Naisiin liitetty asia. Ei minulle. Älä harkitse.”, kuten myös naiset usein miehiin liitetystä asioista. Asian ausottu sukupuolituneisuus itsessään saa aikaan puoleensa vetävän tai hylkivän reaktion riippumatta sen muista ominaisuuksista.⁶⁹

Yksilöllä ei yleensä kuitenkaan ole edessään valmiiksi listattuja vaihtoehtoja, jotka sellaisenaan aktivoisivat sukupuoliausomuksia. Arjessa ihminen toimii hetki hetkeltä eteenpäin luoden omat toimintavaihtoehdonsa. Mitä vaihtoehtoja kukin ausoo itsellään olevan, on kuitenkin monessa

---

⁶⁸ Lapset eivät yleisesti arvioi asian sukupuolituneisuutta yhden ihmisen tekojen perusteella (esim. vanhempansa). Sen sijaan he varmistavat, että asian sukupuolituneisuus pätee yleisesti. Pelkkä vanhempien ei-stereotyyppinen käytös ja opetus eivät riitä muovaamaan lapsen maailmankuvaa vähemmän stereotyyppiseksi. (Fine 2011, 216–217.)

⁶⁹ Esimerkiksi harrastusvaihtoehtoa ei usein ohiteta tai valita, koska sen ominaisuuksien mielletään diskursiivisesti sopivan paremmin naisille, vaan sen ominaisuuksista esille nostetaan naiselliseksi diskursiivisesti mielletty ja sen mielletään sopivan paremmin naisille, koska se liitetään naisiin. Lähes kaikkia asioita voidaan kuvailla tavalla, joka saa sen sopimaan paremmin miehiin tai naisiin liitettyyn diskurssiin riippuen siitä, mitä ominaisuuksia korostetaan.

asiassa sukupuolitettu. Samassa tilanteessa olevat nainen ja mies käyttäytyvät usein eri tavoin, ja jos he käyttäytyvät samoin, siihen usein reagoidaan eri tavoin, joka taas muokkaa heidän toimintaansa ohjaavia ausomuksia eri suuntiin. Usein sukupuolitettu kohtelu tai oletukset eivät ole yksilön havaittavissa, sillä hänellä on suoraa havaintoa vain omasta kohtelustaan ja useimmiten ihminen asetetaan saman sukupuoliseksi koko hänen elämänsä ajan.⁷⁰ Suurinta osaa tekemistään asioista ihminen ei kuitenkaan harkiten valitse vaan vain tekee. Hän ei useimmiten pohdi eri vaihtoehtoja tai koe ristiriitaisia haluja, vaan noudattaa kulloinkin aktiivisina olevia ausomuksiaan. Yleensä vain ihmisellä ollessa kaksi tai useampi aktivoitunutta ausomusta, joita hän ei voi samanaikaisesti noudattaa, hän alkaa tietoisesti valita tekemisiään. Hetkestä toiseen etenevästä toiminnasta suurin osa on rutiininomaista ausomusten ohjaamaa improvisointia, jota yksilö kuitenkin pystyy kontrolloimaan. Yksilön rutinoitunut sukupuoliperformatiiveja täynnä oleva käytös ei kuitenkaan aina ole ollut ausomuksissa, vaan se on pääasiassa huolellisesti opeteltua muiden sukupuolittunutta jäljittelyä, joka on muuttunut toiston kautta ausomusten ohjaamaksi.

4.7 Sukupuolen ausomisen yhteenveto

Sukupuolen mielletään yhdeksi yksilön määrittävistä ominaisuuksista, ja se vaikuttaa yksilön elämän yksityiskohtiin ja suuriin kokonaisuuksiin. Ihmisen omimpana ominaisuutena on hänen kulttuurinsa, joka perustuu ihmisen kykyyn jäljitellä yksityiskohtaisesti ympärillään olevien tekoja. Yksilöä opetetaan lapsesta asti noudattamaan sukupuolittuneita normeja, ja sukupuolirajoja rikkovasta käytöksestä rangaistaan myös aikuisia. Lapset opettelevat asettamaan sukupuolen itselleen, muille ihmisille ja hahmoille, ja he oppivat, liitetäänkö asia yhteisössä mieheen, naiseen tai kenties muuhun sukupuoleen. Taitojen hankinta kestää vuosia ja on hankalaa, sillä asioissa ja ominaisuuksissa ei ole selvää koherenssia, josta voisi varmasti päätellä, mihin sukupuoleen se liitetään. Kuitenkin niiden oppimisesta on tehty mahdollisimman helppoa, sillä ympäristö viestii asioiden sukupuolittuneisuutta lukemattomilla tavoilla yksilöiden kanssakäymisen ja median välityksellä.

Sukupuoliausomukset ovat ausomuksia, joihin tavalla tai toisella liittyy sukupuoli, esimerkiksi ausomus, joka aktivoituu esineen liittymisestä johonkin sukupuoleen (”He-man figuuri. Poikien lelu! Älä koske.”), tai joka kertoo yksilön performoivan sukupuolta väärin. Selvimmin

---

⁷⁰ Monet transsukupuoliset ovat voineet omakohtaisesti havaita kuinka suhtautuminen heihin muuttuu heille asetetun sukupuolen mukana. Ks. esim. Fine 2011, 3, 54–55.

sukupuoliausomukset ovat havaittavissa tietyn sukupuoliseksi asetetun ihmisen tehdessä muuhun sukupuoleen liitetyn performatiivin. Kaikkia sukupuoliausomuksiaan ei kuitenkaan pysty reflektion kautta havaitsemaan. Sukupuoli liittyy monin tavoin myös ihmisen uskomuksiin, kuvitelmiin ja haluihin, jotka usein noudattavat vallalla olevia diskursseja. Sukupuoli asetetaan toiselle ihmiselle yleensä ausomalla se, jolloin se siirtyy ausomuksesta usein uskomukseksi. Ei kuitenkaan aina, ja esimerkiksi transsukupuolisen sukupuolen voi uskoa olevan eri, kuin minkä sen ausoo olevan.

Butlerin sukupuolen performatiivisuusteorian mukaan sukupuoli tehdään toistamalla sukupuoliperformatiiveja, jotka opitaan diskurssien välityksellä. Ausomukset noudattavat yksilön diskursseista oppimia asioita usein silloinkin, kun hän ei usko diskurssiin kuuluviin väitteisiin, jolloin hän esimerkiksi ausoo ne sukupuolitetuissa oletuksissaan. Performatiivit saavat ausomuksista voimansa saada aikaan asioita, sillä ne ovat sosiaalisesti rakentuneita entiteettejä, jotka pääasiassa muuttavat ihmisten asenteita, jolloin performatiivi muuttaa ihmisissä aktivoituvia ausomuksia. Ihminen performoi sukupuoltaan noudattamalla kussakin tilanteessa hänessä aktivoituvia usein sukupuolitettuja asia- ja tunnesisältöisiä toimintataipumuksia (ts. sukupuoliausomuksia), jotka taas aktivoivat teon havaitsijoissa sukupuoliausomuksia.

Sukupuoli on vahvasti normitettu asia. Koska kulttuurisidonnaiset sukupuoliausomukset opitaan ympäristöstä, ne noudattavat usein yhteisössä vallalla olevia normeja, ja noudattaessaan niitä ihminen performoi sukupuolta vallalla olevien normien mukaisesti. Ongelmallista on, että monet sukupuoleen liitetyt väitteet ja sen yleisesti mielletyt määrittävät ominaisuudet eivät päde kaikkien yksilöiden kohdalla. Täten valtdiskursseja noudattavat ausomukset siitä, millaisia naiset, miehet tai muuten identifioituvat ovat, ovat usein ristiriidassa sen kanssa, millaisia he todellisuudessa ovat, ja tällöin normeja täyttämättömät ihmiset suljetaan helposti yhteisön tai sukupuolikategorian ulkopuolelle. Heitä myös saatetaan paheksua vääränlaisina, vaikka nähtävissä on, että vääränlaisia ovat itseasiassa normeja antavat määritelmät. Koska ausomukset noudattavat usein sukupuolnormeja sisältäviä diskursseja, ihmisen kokemat toimintavaihtoehdot ovat usein sukupuolitettuja, jolloin esimerkiksi miehet kokevat mahdollisiksi eri toimintavaihtoehdot kuin naiset, ja täten myös toimivat eri tavoin. Myös samoin käyttäytyvien naisen ja miehen toimintaan suhtaudutaan eri tavoin, ja tämä vaikuttaa siihen, millaisia ausomuksia heillä vastaavassa tilanteessa tulevaisuudessa aktivoituu.

5. Lopuksi

Ihmisen intentionaalista toimintaa selitetään filosofiassa monien eri teorioiden avulla. Yksi niistä on arkipsykologisessa keskustelussa vallalla oleva humelainen uskomus–halu-näkemyks, jossa yksilön toimintaa selitetään hänen tosiasioita koskevilla uskomuksilla ja niistä erillisillä motivoivilla haluilla. Tamar Szabó Gendlerin käsite *ausomus* (*alief*) pyrkii osallistumaan muun muassa tähän keskusteluun tuoden siihen uuden käsitteen avulla uutta näkökulmaa. Sen sijaan, että ihmisen toimintaa selitettäisiin vain perinteisillä mentaalisilla asenteilla kuten uskomuksella ja halulla, *ausomus* kiinnittää huomion siihen, kuinka suurin osa ihmisen ja myös muiden eläinten arkisesta toiminnasta on rutinoitunutta ja aktivoituu automaattisesti yksilön sisäisen ja ulkoisen ympäristön ominaisuuksista. Tuomalla tämän tutkimuksen keskiöön se jättää perinteiset käsitteet viittaamaan pääasiassa sellaisiin mentaaliin asenteisiin, joihin yksilöllä itsellään on reflektion kautta pääsy. Vaikka ihmisen toiminta on pääosin rutinoitunutta, se ei ole automaattista, ja ihminen pystyy usein kontrolloimaan noudattaako hän aktivoituneita asia- ja tunnesisältöisiä toimintataipumuksiaan, *ausomuksiaan*, vai ei. Täten ihmisen toiminnan voi kuvata olevan hetkestä toiseen etenevää tiettyjen kulttuuristen ja yksilöllisten rajojen sisällä tehtyä improvisointia.

Sukupuoli liittyy suureen osaan yksilön rutinoituneita toimintataipumuksia, ja usein niihin liittyy taipumus noudattaa opittuja kulttuurisia sukupuolinormeja. Sukupuoli ja siihen liittyvät asiat ovat jatkuvasti läsnä yksilön arjessa, ja se on suuressa osassa hänen ja yhteisön päivittäistä elämää. Tästä huolimatta varsinaisen sukupuoleen keskittyvän tutkimuksen ulkopuolella siihen kiinnitetään vähän teoreettista huomiota, ja usein vaikuttaa siltä, että sen oletetaan olevan itsestään selvä ihmiset kahteen kategoriaan jakava fysiologisiin seikkoihin, kuten sukupuolielimiin, -hormoneihin ja näiden seurauksiin liittyvä piirre. Sukupuoli ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen asia edes biologiatielten näkökulmasta. Kun otetaan huomioon sukupuolen olevan kategoria, jonka ihminen oppii laajasti siihen hyvin tunne- ja arvolatautuneesti suhtautuvasta kulttuurista, joka normittaa yksilön elämän hänelle asetetun sukupuolen mukaiseksi yksityiskohtia myöten, sen itsestään selvyys ja ihmiset kahteen kategoriaan jakaminen muuttuu ideologiseksi ihmisen aktiivisesti maailmaan asettamaksi ominaisuudeksi. Judith Butler ei ollut ensimmäinen, joka kiinnitti huomionsa siihen, kuinka yksilö enemmänkin tekee sukupuolensa jatkuvasti arkisissa tilanteissa kuin passiivisesti on jonkinlainen, tai kuinka sukupuolinormeja noudattava tekeminen saa aikaan illuusion kahdesta toisistaan merkittävästi poikkeavasta kategoriasta, jota ympäröivä kulttuuri vahvistaa rankaisemalla

väärällä tavalla toistetut teot. Tamar Szabó Gendler ei myöskään ollut ensimmäinen, joka kiinnitti huomionsa siihen, kuinka ihminen ei toimi niin tarkoituksellisesti, eikä niistä syistä, kuin itse saattaa olettaa. Psykologisia tutkimuksia on tehty vuosikymmeniä, ja monista niistä voi havaita, ettei ihmisen käytös ole usein johdonmukaista tai rationaalista, ja kuinka asiaan liittymättömät seikat vaikuttavat päätöksen tekoon. Butler ja Gendler kuitenkin loivat aiheista filosofiset teorialat, joiden avulla aiheita on helppo lähestyä.

Teoriassaan sukupuolen performatiivisuudesta Butler ei väitä ihmisten näyttelevän olevansa tietyn sukupuolinen. Teoria ei myöskään esitä ihmisen pohtivan valitessaan seuraavaa arkista tekoaan, onko se heidän itselleen asettaman sukupuolen mukainen. Butler ei tuo teoriassaan esiin, mikä mielenfilosofinen tai psykologinen mekanismi mahdollistaa ihmisen sukupuolen performatiivisuuden, vaan sanoo ainoastaan sukupuolen olevan diskursiivisesti tuotettua. Gendlerin ausomus antaa mielestäni hyvän välineen lähestyä Butlerin teoriaa analyyttisen mielen- ja psykologianfilosofian lähtökohdista. Vaikka heidän teoriansa kumpuavat eri filosofian perinteistä ja heidän tapansa tehdä filosofiaa poikkeavat toisistaan huomattavasti, heidän näkemystensä voi havaita viittaavan ja pyrkivän monessa asiassa samaan.

Ihminen asettaa kanssakäymisen alussa muut ihmiset kategoriaan nainen tai mies, eikä tähän kiinnitä huomiota, ennen kuin tapaa jonkun, jonka kohdalla tämä ei onnistu. Kategorisointi on automaattista, eikä yksilö pysty kertomaan, miten tai minkä perusteella hän sen tekee. Selvää on, ettei sitä tehdä sukupuolielinten tai -kromosomiston perusteella, sillä näitä asioita toisista harvoin näkee. Ihmisellä aktivoituu toisen sukupuoli ausomuksissa, ja useimmiten ausomus hyväksytään suoraan uskomukseksi. Ausottu sukupuoli vaikuttaa siihen, kuinka toista kohtaan käyttäytyy, esimerkiksi miten ja mistä hänen kanssaan puhuu ja mitä oletuksia hänestä tekee. Yksilön itselleen asettama sukupuoli vaikuttaa esimerkiksi siihen, millaisia toimintavaihtoehtoja hän ausoo itsellään olevan pitkän ja lyhyen tähtäimen elämänsuunnitelmissa, ja nämä vaihtoehdot ja niiden koettu mahdollisuus on usein opittu vallalla olevista diskursseista, ja ne vaihtelevat yhteisöstä ja ajankohdasta riippuen.

Tutkielmassani esitin ausomuksen olevan mentaalinen mekanismi, jolla yksilö performatiivisesti sukupuolta, mieltää asiat sukupuolitetuiksi ja asettaa muille sukupuolen pääasiassa heidän performatiivintensa perusteella. Ihmisen nähdessä toisen ihmisen toisesta aktivoituvat ausomukset sisältävät hänelle asetetun sukupuolen ja sen, performatiiviko toinen sitä vallalla olevien diskurssien

mukaan. Esimerkiksi jos toisen on asettanut mieheksi, ja tällä on yllään upea juhlamekko, se herättää eri ausomuksen kuin jos naiseksi asetettu pukeutuu samaan mekkoon, ja tämä ausomus eroaa muutenkin kuin vain asiasisällön komponenttilta. Mieheksi asetetun aktivoima ausomus on useilla muotoa ”Miehellä on yllään mekko. Väärin! Kummeksu.” kun taas naiseksi asetetun aktivoimana esimerkiksi ”Naisella on yllään juhlamekko. Näyttääpä hyvältä! Ihaile.”. Sama toimii yksilön itsensä pukiessa päälleen kyseisen mekon. Jos hän identifioituu naiseksi, ausomus on esimerkiksi muotoa ”Olen pukeutunut juhlamekkoon. Onpa se kaunis! Ole iloinen.”. Mieheksi identifioituvalle ajatus mekon päälle laittamisesta herättää helposti ausomuksen ”Minulle ylle mekko? Ei ikinä! Älä edes harkitse.”. Jos hän sen kuitenkin tekee, ausomus on ”Olen mekkoon pukeutunut mies. Tämä on väärin! Ahdistu ja kiusaannu.”, vaikka kukaan ei häntä näkisi, tai mahdollisesti vaikka hän identifioituisi transvestiitiksi, sillä länsimaisessa hegemonisessa kurssissa mies ei saa pukeutua mekkoon. Yksi ausomus, joka sekä juhlamekkoon pukeutuvalla naiselle että miehelle tulee, on ”Päälläni on juhlamekko. Olen nainen! Tunne itsesi naiselliseksi.”. Ausomus, joka sisältää itsensä naiseksi tuntemisen komponentin, aktivoi ausomuksia, jotka yksilö mieltää naisellisiksi toimintatavoiksi. Naisella nämä saattavat olla hänen arkisia käyttäytymistapojaan, mutta miehelle, joka kokee itsensä naiselliseksi mekkoon pukeutuneena ja jolle tämän myötä aktivoituu helposti stereotyyppisiä naiseen yhdistettyjä käyttäytymistapoja, kokemus saattaa olla yllättävä.

Lähteet

- Alanen, Lilli (1986), "Naisen asema valtiossa Platonin ja Aristoteleen mukaan", teoksessa Lilli Alanen, Leila Haaparanta ja Terhi Lumme (toim.), *Nainen, järki ja ihmisarvo*, WSOY, Juva, 15–70.
- Alanen, Lilli, Leila Haaparanta ja Terhi Lumme (toim.), *Nainen, järki ja ihmisarvo*, WSOY, Juva.
- Albahari, Miri (2013), "Alief or belief? A contextual approach to belief ascription", *Philosophical Studies* 167, 701–720.
- Aristoteles (1991), *Politiikka (Teokset VII)*, suom. A. M. Anttila, Gaudeamus, Jyväskylä.
- Armstrong, Aurelia (2005), "Michel Foucault: Feminism", *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <<http://www.iep.utm.edu/foucfem/>>. (Haettu 7.8.2014.)
- Austin, J. L. (1962), *How to Do Things With Words*, 2. painos, Oxford University Press, Oxford.
- Baillie, James (2013), "The expectation of nothingness", *Philosophical Studies* 166, 185–203.
- Beauvoir, Simone de (2009 [1949]), *Toinen sukupuoli 1: Tosiasiat ja myytit*, suom. Iina Koskinen, Hanna Lukkari ja Erika Ruonankoski, Tammi, Helsinki.
- (2011 [1949]), *Toinen sukupuoli 2: Eletty kokemus*, suom. Iina Koskinen, Hanna Lukkari ja Erika Ruonankoski, Tammi, Helsinki.
- Bloom, Paul (2010), *How Pleasure Works: The New Science of Why We Like What We Like*, The Bodley Head, Lontoo.
- Bonsdorff Pauline von ja Anita Seppä (toim.) (2002), *Kauneuden sukupuoli: näkökulmia feministiseen estetiikkaan*, Gaudeamus, Helsinki.
- Brownstein, Michael ja Alex Madva (2012a), "Ethical Automaticity", *Philosophy of Social Sciences* 42 (1), 68–98.
- (2012b), "The Normativity of Automaticity", *Mind and Language* 27 (4), 410–434.
- Butler, Judith (1988), "Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory", *Theatre Journal* 40 (4), 519–531.
- (1993), *Bodies that matter – On the discursive limits of "sex"*, Routledge, New York ja Lontoo.
- (2004), *Undoing Gender*, Routledge, New York.
- (2006 [1990, 1999]), *Hankala sukupuoli – Feminismi ja identiteetin kumous*, suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi, Gaudeamus, Helsinki.

— (2007 [1990, 1999]), *Gender Trouble – Feminism and the Subversion of Identity*, 2. painos, Routledge, New York ja Lontoo.

Butler, Judith, Peter Osborne ja Lynne Segal (1994), "Gender as Performance – An Interview with Judith Butler", *Radical Philosophy* 67, 32–39.

Currie, Greg ja Anna Ichino (2012), "Aliefs Don't Exist, Though Some of their Relatives Do", *Analysis* 72 (4), 788–798.

Doggett, Tyler (2012), "Some Questions for Tamar Szabó Gendler", *Analysis* 72 (4), 764–774.

Evans, Jonathan St. B. T. (2008), "Dual-Processing Accounts of Reasoning, Judgment, and Social Cognition", *Annual Review of Psychology* 59, 255–278.

Evans, Jonathan St. B. T. ja Keith Frankish (toim.) (2009), *In Two Minds: Dual Processes and Beyond*, Oxford University Press, Oxford.

Factum: Uusi tietosanakirja. 7, Sm–vahi (2005), Weilin & Göös, Porvoo.

Fine, Cordelia (2011), *Delusions of Gender – The Real Science Behind Sex Differences*, Icon Books, Lontoo.

Frankish, Keith (2004), *Mind and Supermind*, Cambridge University Press, Cambridge.

— (2010), "Dual-Process and Dual-System Theories of Reasoning", *Philosophy Compass* 5/10, 914–926.

Frankish, Keith ja Jonathan St. B. T. Evans (2009), "The duality of mind: An historical perspective", teoksessa Jonathan St. B. T. Evans ja Keith Frankish (toim.), *In Two Minds: Dual Processes and Beyond*, Oxford University Press, Oxford, 1–29.

Gendler, Tamar Szabó (2008a), "Alief and Belief", *The Journal of Philosophy* 105 (10), 634–663.

— (2008b), "Alief in Action (and Reaction)", *Mind and Language* 23 (5), 552–585.

— (2010), *Intuition, Imagination, and Philosophical Methodology*, Oxford University Press, New York.

— (2011), "On the epistemic costs of implicit bias", *Philosophical Studies* 156, 33–63.

— (2012a), "Between Reason and Reflex: Response to Commentators", *Analysis* 72 (4), 799–811.

— (2012b), "Summary", *Analysis* 72 (4), 759–764.

— (2013), "Imagination", teoksessa Edward N. Zalta (toim.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (syksy 2013 versio), <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/imagination/>>.

Griffiths, Paul (2009), "The Distinction Between Innate and Acquired Characteristics", teoksessa Edward N. Zalta (toim.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (syksy 2009 Edition), <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2009/entries/innate-acquired/>>.

Hanna, Robert (2014), "Rationality is Deeper and Wider than Science: The Case of Authoritative Rational Intuitions", esitelmä *Judgment and Ontology* –seminaarissa Tampereen yliopistolla 30.9.2014.

Haug, Matthew (2011), "Explaining the Placebo Effect: Aliefs, Beliefs, and Conditioning", *Philosophical Psychology* 24 (5), 679–698.

Heinämaa, Sara (2009), "Ennenkuulumaton tutkimus naisen olemisesta: johdatus Simone de Beauvoirin Toiseen sukupuoleen", teoksessa Simone de Beauvoir, *Toinen sukupuoli 1: Tosiasiat ja myytit*, suom. Iina Koskinen, Hanna Lukkari ja Erika Ruonankoski, Tammi, Helsinki, 9–28.

Hodge, K. Mitch (2011), "On Imagining the Afterlife", *Journal of Cognition and Culture* 11, 367–389.

Hubbs, Graham (2013), "Alief and explanation", *Metaphilosophy* 44 (5), 604–620.

Jung, Kiju, Sharon Shavitta, Madhu Viswanathana ja Joseph M. Hilbed (2014), "Female hurricanes are deadlier than male hurricanes", PNAS 2014, <DOI: 10.1073/pnas.1402786111>.

Kessler, Suzanne J. ja Wendy McKenna (1978), *Gender – An Ethnomethodological Approach*, Wiley, New York.

Kriegel, Uriah (2012), "Moral Motivation, Moral Phenomenology, and the Alief/Belief Distinction", *Australasian Journal of Philosophy* 90 (3), 469–486.

Kwong, Jack M. C. (2012), "Resisting aliefs: Gendler on belief-discordant behaviors", *Philosophical Psychology* vol. 25 no. 1, 77–91.

Liao, Shen yi ja Tyler Doggett (tulossa), "The Imagination Box", *The Journal of Philosophy*.

Liljeström, Marianne (2004), "Sukupuolijärjestelmä", teoksessa Anu Koivunen ja Marianne Liljeström (toim.), *Avainsanat – 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, Vastapaino, Jyväskylä, 111–138.

Lloyd, Genevieve (1984/2000), *Miehin järki – "mies" ja "nainen" länsimaisessa filosofiassa*, suom. Marjo Kylmänen, Vastapaino, Tampere.

Jordan-Young, Rebecca M. (2010), *Brain Storm – The Flaws in the Science of Sex Differences*, Harvard University Press, Cambridge.

Jokinen, Arto (2004), "Diskurssianalyysin kourissa – Sotilasteksteissä muotoutuva miehisyy", teoksessa Marianne Liljeström (toim.), *Feministinen tietäminen – Keskustelua metodologiasta*, Vastapaino, Tampere, 191–208.

Judson, Olivia (2005), *Tohtori Tatjanan seksineuvoja koko luomakunnalle*, suom. Iiris Kallio, Tammi, Hämeenlinna.

Jyrenki Juulia (2010), "Sukupuolten tasa-arvoa koskeva lainsäädäntö Suomessa", teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*, Vastapaino, Tampere, 307–314.

Jyrenki, Juulia ja Johanna Pakkanen (2010), "Laittoman rajoilla", teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*, Vastapaino, Tampere, 139–143.

Mandelbaum, Eric (2013), "Against Alief", *Philosophical Studies* 165, 197–211.

McKay, Ryan T. ja Daniel C. Dennett (2009), "The evolution of misbelief", *Behavioral and Brain Sciences* 32 (6), 493–510.

Mikkola, Mari (2011), "Feminist Perspectives on Sex and Gender", teoksessa Edward N. Zalta (toim.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (syksy 2012 versio), <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/feminism-gender/>>.

Mill, John Stuart (2004 [1869]), *Naisen asema*, suom. Lyyli Vihervaara, Kirja kerrallaan, Helsinki.

Miller, Dale E. (2014), "Harriet Taylor Mill", teoksessa Edward N. Zalta (toim.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (kesä 2014 versio), <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/harriet-mill/>>.

Muller, Hans ja Bana Bashour (2011), "Why alief is not a legitimate psychological category", *Journal of Philosophical Research* vol. 36, 371–389.

Nagel, Jennifer (2012), "Gendler on Alief", *Analysis* 72 (4), 774–788.

Nottelmann, Nikolaj (2011), "Belief-Desire Explanation", *Philosophy Compass* 6 (12), 912–921.

Platon (1972), *Valtio*, 2 painos, suom. O. E. Tudeer, Otava, Helsinki.

Pulkkinen, Tuija (1998), *Postmoderni politiikan filosofia*, Gaudeamus, Tampere.

— (2000), "Judith Butler – Sukupuolen suorittamisen teoreetikko", teoksessa Anneli Anttonen, Kirsi Lempiäinen ja Marianne Liljeström (toim.), *Feministejä – Aikamme ajattelijoita*, Vastapaino, Tampere, 43–60.

Pulkkinen, Tuija ja Leena-Maija Rossi (2006), "Suomentajilta", teoksessa Judith Butler, *Hankala sukupuoli – Feminismi ja identiteetin kumous*, suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi, Gaudeamus, Helsinki, 7–13.

Ramachandran, V. S. (2012), *The Tell-Tale Brain – Unlocking the Mystery of Human Nature*, Windmill Books, Iso-Britannia.

Richerson, Peter J. ja Robert Boyd (2006), *Ei ainoastaan geeneissä – Miten kulttuuri muunsi ihmisen evoluution*, suom. Kimmo Pietiläinen, Terra Cognita, Helsinki.

Rousseau, Jean-Jacques (1933 [1762]), *Émile eli kasvatuksesta*, W.S.O.Y., Porvoo.

Salomäki, Vesa-Matti (2011), *Biologisen sukupuolen rakentaminen – Ruumis ja sosiaalinen sukupuoli antiikista nykypäivään*, väitöskirja, Painosalama Oy, Turku.

Schebart, Ryan (2013), *Determinism, Alief, and Observer-Dependent Freedom: How to Mitigate the Consequences of Deterministic Thinking*, väitöskirja, filosofia, UC Santa Cruz, <escholarship.org/uc/item/64c328tm>. (Haettu 16.6.2014.)

Sillanpää, Merja (2002), *Säännöstellty huvi – suomalainen ravintola 1900-luvulla*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Keuruu.

Tirri, Rauno, Juhani Lehtonen, Risto Lemmetyinen, Seppo Pihakasti ja Petteri Portin (2001), *Biologian sanakirja*, Uudistettu painos, Otava, Helsinki.

Valste, Juha (päätoim.) (1998), *Nisäkkäät 1*, WSOY, Porvoo.

Venhola, Mika (2001), "Intersukupuolisuus", <http://whm13.louhi.net/~transtuk/wp-content/uploads/2013/08/Artikkeli_is_Venhola2001.pdf>. (Haettu 12.8.2014.)

Waithe, Mary Ellen (toim.) (1987), *A history of women philosophers. Vol. 1, Ancient women philosophers, 600 B. C. – 500 A. D.*, Kluwer, Dordrecht.

— (toim.) (1989), *A history of women philosophers. Vol. 2, Medieval, Renaissance and Enlightenment women philosophers, A.D. 500–1600*, Kluwer, Dordrecht.

— (toim.) (1991), *A history of women philosophers. Vol. 3, Modern women philosophers, 1600-1900*, Kluwer, Dordrecht.

West, Candace ja Don H. Zimmerman (1987), "Doing Gender", *Gender and Society* 1 (2), 125–151.

Witt, Charlotte (2008), "Feminist History of Philosophy", teoksessa Edward N. Zalta (toim.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (syksy 2012 versio), <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/feminism-femhist/>>.

— (toim.) (2010), *Feminist Metaphysics – Explorations in the Ontology of Sex, Gender and the Self*, Springer, Dordrecht, Lontoo.

Österman, Bernt (2014), "Matkakirjoituskone, kävelykeppi ja tähtikuvioinen nenäliina – Muistoesineiden filosofiaa", teoksessa Jani Hakkarainen, Mirja Hartimo ja Jaana Virta (toim.), *Muisti*, Tampere University Press, Tampere, 137–147.